HISTORIKA

Malokarpatský historický občasník 1/2014

OBSAH

4-7 Daniel GAHÉR:
Miestopis širšieho okolia Svätého Jura a Pezinka v neskorom stredoveku

8-13 Zdeněk FARKAŠ:
Tajomný „hrad“ v pezinských Karpatoch

14-16 Marek BUDAJ:
Zaujímavý nález mincí zo začiatku 15. storočia z Limbachu

17-20 František GAHÉR:
Náhrobné pamiatky v Kostole sv. Juraja vo Svätom Jure

21-23 Rastislav LUZ:
Mestečko Svätý Jur a jeho obyvatelia v roku 1559

24-25 Michal FRANKO:
Súdny proces s Matejom Paurom

27-29 Lucia BURDOVÁ:
Za neveru ku pranieru - cudoložstvo, smilstvo a bigamia v novovekom súdnictve malokarpatských miest

30-32 Helena MARKUSKOVÁ – Juraj VALČEK:
Tatárske ohrozenie Malokarpatskej oblasti v roku 1663

33-34 Tomáš KRAMPL:
Ochranný kríž sv. Benedikta

35-37 Peter BUDAY:
Ignác Feigler ml. a stavba Kostola sv. Štefana kráľa v Modre

38-41 Sylvia HRDLOVIČOVÁ:
Hrob Ľudovíta Štúra na cintoríne v Modre

42-41 Silvia GRANČIČOVÁ:
Zvyky a tradície vo Svätom Jure - narodenie, sobáš, úmrtie

46 Peter WITTGRÚBER:
1. poľná letecká stotina v Pezinku v roku 1919

47-96 Stanislav HORVÁTH:
Pamätná kniha železničnej stanice Pezinok

50-52 Beata VLASÁKOVÁ:
Črepky zo Svätojurskej kroniky 3

53 Miroslava KIŠOŇOVÁ:
Nová expozícia Malokarpatského múzea v Pezinku – Príbeh vína

Obálka: Právo meča, olej na bolusovom podklade, Malokarpatské múzeum v Pezinku

EDITORIÁL

„Človek bez svedomia je koža biedna, daromná, národ bez vedomosti historickej o sebe a predkoch svojich je hromádka koží otrockých.“

Ľudovít Štúr

Keď ma riaditeľ Malokarpatského múzea v Pezinku, pán Martin Hrubala, požiadal o napísanie úvodníka pre časopis Historika, ktorý nám prináša vedomosti o našej minulosti a živote našich predkov, tak som nemohla začať inak ako citátom Ľudovíta Štúra.

Dejiny národnej kultúry nám poskytujú sebapoznanie, umožňujú orientovať sa v hodnotách a významoch, na základe nových informácií ich redefinovať, a tým aj permanentne utvárať vlastnú individuálnu, skupinovú, či národnú kultúrnu identitu. Pre poznanie národnej histórie je dôležité zaoberať sa dejinami regionálnej kultúry, lebo sú súčasťou kultúry národa a jeho dejín, je potrebné rozvíjať a podporovať regionálny výskum a rast regionálnej historiografie, lebo bez regionálnej histórie, jej správnej interpretácie, nie je možné pristúpiť k spracovaniu syntetických národných dejín. Podrobný výskum dejín regiónu odkrýva mnohé biele miesta v oblasti našich národných dejín a je dôležitý pre poznanie a hodnotenie práce a činnosti predchádzajúcich generácií.

Pri spracovaní jednotlivých tém regionálnej histórie sú využívané mnohé pramene z archívnych fondov rôznych inštitúcií (archív, múzeum, farský úrad...), ktoré sú často nevyčerpateľným zdrojom v získavaní a skúmaní údajov. Napriek tomu, že bolo publikovaných množstvo článkov v odborných či populárnych časopisoch, že boli vydané početné monografie miest a obcí, či osobností nášho regiónu, nemožno považovať žiadnu tému za absolútne vyčerpanú a definitívne uzavretú, nie je možné považovať všetky informačné zdroje za konečné, pretože vždy je čo dopĺňať, prehodnocovať, či pripomínať.

Časopis Historika rozširuje rad takýchto publikácií. Jeho obsah zaujme čitateľa zaujímavými príbehmi, novými informáciami, ale pripomína a dopĺňa i tie, o ktorých sme čo-to vedeli. Je prínosom nielen v oblasti poznávania a pripomínania regionálnych dejín, a tým následne i dejín slovenského národa, ale je i zaujímavým informačným zdrojom a materiálom cestovného ruchu, nakoľko malokarpatský región zaznamenáva čoraz vyššiu návštevnosť turistov, rekreantov a hostí, ktorých k nám neprivádza len záujem o turistiku či povestné oberačkové slávnosti, prípadne o majoliku, ale i záujem o kultúrne tradície a bohatú históriu, ktorou región dýcha dodnes.

V doteraz vydaných číslach Historiky boli uverejnené pútavé informácie dotýkajúce sa nášho regiónu, mnohé témy región presiahli a zároveň sa stali ďalšou časťou skladačky, utvárajúcej celok tej-ktorej historickej témy, či už ide o archeológiu, keramiku, vinohradníctvo, osobnosti...

Želám tomuto časopisu široký okruh priaznivcov a podporovateľov, redakčnej rade tvorivý elán do ďalšej práce a samotným autorom veľa úspechov v ich bádateľskej činnosti. Verím, že časopis Historika sa bude tešiť trvalej priazni profesionálnych historikov i širokej verejnosti.

Všetkým čitateľom želám pekné leto plné zaujímavých zážitkov a poznávania prírodných krás a historických pamiatok nielen nášho regiónu, ale i celého Slovenska.

PhDr. Viera JANČOVIČOVÁ
riaditeľka SNM – Múzea Ľudovíta Štúra

MIESTOPIS ŠIRŠIEHO OKOLIA SVÄTÉHO JURA A PEZINKA V NESKOROM STREDOVEKU

Daniel Gahér

Geografický (miestopisný) názov jazykovými prostriedkami jednoznačne, stručne a jasne určuje geografický objekt, a tým umožňuje a zľahčuje orientáciu na mape, orientáciu v teréne a z komplexnejšieho pohľadu zľahčuje aj spoločenskú komunikáciu. Štúdium geografických názvov pomáha odpovedať na otázky, prečo a ako vznikli tieto názvy, ako sa menili a vyvíjali tieto vlastné mená aj v našom okolí. Hlavnou pomocnou vedou, ktorá sa zaoberá geografickými názvami, je historická topografia. Dokumentuje, porovnáva a spracúva geografické záznamy z minulosti (mapy, metačné listiny, plány) a údaje v nich uvedené (mestá, vodstvá, horstvá, lesné porasty, cestnú sieť atď.) prostredníctvom súčasných kartografických prostriedkov spracováva do nového mapového zobrazenia krajiny. Niektoré geografické názvy sa pri tomto procese menia, či korigujú podľa pôvodných historických názvov. Ďalšou pomocnou vedou, ktorá skúma geografické názvy, je historická toponymia. Skúma miestne názvy a pomenovania, ich pôvod (etnicitu) a vývoj v rámci minulosti. Štúdium geografických názvov a rozmiestnenia objektov nimi pomenúvaných v krajine slúži ako pomocný nástroj pre archeológiu, etnografiu, demografiu, antropológiu i geografiu.

RIEČNA SIEŤ A JAZERÁ

Aurspach (r. 1313) – Javorový potok, Javorník (der Ahorn nem. javor; der Bach nem. potok); pôvodný názov bol v tvare Ahornsbach; niekedy sa uvádza pod názvom Račí potok; pramení 300 m na východ pod vrchom Malý Javorník, na ktorého vrchole bol v minulosti hojný výskyt javora, od ktorého ma potok odvodený názov; od stredoveku podnes tvorí juhozápadnú hranicu katastra Svätého Jura

flumen Beleder (r. 1253); aqua Beldur (r. 1324) – názov pravdepodobne vychádzal z činnosti, pri ktorej sa spracovala zvieracia koža (beledern nem. poťahovať kožou); v tomto potoku sa zrejme čistili zvieracie kože; jedno z bočných ramien Čiernej vody; dnes už zaniknutý potok v chotári Čeklísa (dnes Bernolákovo); poloha: západne od Šápu (dnes Nová Dedinka)

fl. Bystric (r. 1216), rivulus Byztrich (r. 1256)/fl. Nyrpataka (r. 1343) – Bystrica; bystrina vo význame čistá voda; ďalší názov potok Mir, Mirský potok (Nyir/Nir je pomaďarčené pomenovanie slovanského názvu baníckej osady Mir – oba názvy fungovali aj paralelne „Myr sive Nir“); Mirský potok získal svoje pomenovanie z dôvodu, že jeho horný tok tvoril hranicu medzi chotárom osady Mir a Pezinkom; neskorší názov potoka Alter Bach (Starý potok) = ľavé rameno potoku Bystrica; pretekal cez námestie v Pezinku; pozri termín Zolose; názov „Nyrpataka“ bol totožný s pomenovaním Limbašského potoka, ide však o dva rôzne toky – pozri termín Hylyunic

fl. Hylyunic (r. 1216); fl. Hilinuk (r. 1256)/rivulus; rippa Nyirpataka (r. 1343) – Hliník, dnes Limbašský potok; pri jeho strednom toku bola Nemcami v polovici 14. stor. založená dedina Limbach (der Lehm nem. hlina, íl; der bach nem. potok = Hlinitý potok, Hliník), teda obyvatelia novovzniknutej dediny prevzali slovanské pomenovanie potoka do nemčiny; ďalší názov potok Mir, Mirský potok (pozri termín Bystric); Mir bola banícka osada založená v lokalite Slnečné údolie (horný tok Limbašského potoka); zanikla v priebehu prelomu 14./15. stor.; zvaná bola tiež Bachamir = „Bačov Mir“; komes Bača vlastnil osadu v 2. pol. 13. stor.; v 14. storočí boli už majiteľmi grófi zo Svätého Jura a Pezinka; v roku 1343 bol chotár Miru rozdelený medzi Svätý Jur a Pezinok; na pezinskej časti bola zanedlho založená dedina Limbach (prvá zmienka r. 1390) a na svätojurskej časti dedina Grinava (prvá zmienka r. 1376); v literatúre sa výklad názvu potoka zamieňa s maďarským pomenovaním pre brezu (Nyírfa); neskôr bol potok premenovaný na Mühlbach – Mlynský potok alebo tiež Altbach - Starý potok.

fl. Chollow (r. 1267, r. 1290) – Čalov; dnes Malý Dunaj; názov je pravdepodobne slovanského pôvodu prevzatý už v 10. storočí Maďarmi (jeho výklad sa však rôzni); územie medzi Malým Dunajom (Čalovom) a hlavným tokom Dunaja sa nazýval podľa rieky: Chollokuz (köz maď. medzera; közben maď. uprostred, medzi) = dnes Žitný ostrov

fl. Chukarpataka (r. 1340) – Čukarov potok (Chukar = osobné meno Čukar; pataka maď. potok); komes Čukar bol v 1. polovici 13. stor. majiteľom dediny Veľké Tŕnie nazvanej už koncom 13. stor. Čukarova dedina (Chukarfalua) paralelne popri pôvodnom názve (Veľké) Tŕnie - Turduna (r. 1208, 1216), Torduna (r. 1256), Turna (r. 1287), Thurnie (r. 1291); dnes Trniansky potok

lacum Kych (r. 1337) – Malé jazero (kis maď. malý); poloha: na sever od Farnej (dnes Ivanka pri Dunaji; severne od obchodného centra Metro)

fl. Luchync (r. 1216); rivulus Luchnuc (r. 1256)/Zebenkranch (r. 1256) – Lúčnik = potok tečúci cez lúku; druhý názov vo význame potok, ktorý preosieva (kamienky) so šušťaním (die Sieben nem. preosievanie; kranchen nem. prašťať, šušťať) = potok preosievajúci drobné kamienky, ktoré pri prevaľovaní vydávali šušťavý zvuk; dnes počiatočná časť Viničnianskeho kanála

fl. Palasa (r. 1253); aqua Palazou (r. 1323) – slov. Plazov; išlo o ľavé rameno Malého Dunaja vytekajúce z jeho toku neďaleko Ivanky pri Dunaji; dnes Čierna voda; rieka získala názov podľa pomaly tečúcej (plaziacej sa) vody, ktorá vytvárala

krivolaký tok s početnými oblúkmi (meandrami); v roku 1324 bol nazvaný jej úsek v chotári Čeklísa (dnes Bernolákovo) ako rieka Čeklís **(fluvium Cheklez);** v prameňoch sa spomína aj ako rieka s porastom tŕstia na brehoch; dnešný názov Čierna voda získala riečka až v priebehu 16. stor. - (r. 1554) **Schwarzbosser** a to podľa jeho rovnomenného prítoku vytekajúceho z mokrade Šúr; tento prítok Plazova zbieral vodu z vodných tokov svätojurského aj pezinského chotára; podnes sa Čierna voda (Plazov) vlieva do Dudváhu; podľa rieky sa aj územie medzi Čiernou vodou (Plazovom) a Malým Dunajom nazývalo v stredoveku Plazoukuz (köz maď. medzera; közben maď. uprostred, medzi)

lacum Plakensee; Plekense (r. 1337) – Dymové? jazero; (blaken nem. dymiť, čadiť); je možné, že išlo o termálny prameň; poloha: v okolí dnešného obchodného centra Metro

piscina comiti Thome (r. 1313) – rybník grófa Tomáša (IV.); poloha: nachádzal sa na území dnešného dubovo-brestového lesa s názvom Panónsky háj - južne od Svätého Jura; gróf Tomáš sa v prameňoch spomína medzi rokmi 1296 až 1316; bol najstarším synom grófa Abraháma III. zvaného „Červený“

rivulus Rakazpataka maior (r. 1343) – Veľký račí potok, dnes Račí potok; nem. Krebsenbach; po roku 1343 patril do pezinského chotára; dovtedy v chotári osady Mir

rivulus Rakazpata minor (r. 1343) – Malý račí potok, dnes Krkavčí potok; po roku 1343 patril do svätojurského chotára; dovtedy v chotári osady Mir

lacum rotundum (r. 1331) – Okrúhle jazero (rotundus lat. kruhový, okrúhly, oblý); poloha: južná časť katastra dediny Vinosady

Steinpach (r. 1457) – Kamenný potok; (der Stein nem. kameň); dnes Račiansky potok tečúci popri Peknej ceste; tvoril juhozápadnú hranicu chotára stredovekej Rače

fl. Succa (r. 1216) – Suchá; pôvodný slovanský názov vo význame suchá, teda išlo o potok s malým prietokom; pozostatok potoka tvorí Viničiansky kanál; v minulosti prechádzal západne od dediny Suslan (Viničné); dedina Suslan po roku 1338 zanikla a v priebehu 2. pol. 14. stor. bola znovu osídlená nemeckým obyvateľstvom, ktoré pomenovalo tok pretekajúci chotárom dediny ako Labutí potok v nemeckom tvare Schwannsbach (der Schwann nem. labuť); osada sa už začiatkom 15. stor. nazýva podľa potoka Swaynspah

parva aqua Suchtu (r. 1324) – potôčik Hrádza (Schütt v hornej nemčine „umelá hrádza“); jedno z bočných ramien Plazova (dnes Čierna voda); pôvodný nemecký názov „Schutt“ bol zrejme pri písaní názvu skomolený; toto pomenovanie sa vžilo aj ako názov pre dnešný Žitný ostrov (pozri termín Chollow); dnes už zaniknutý tok; poloha: južne od dediny Čeklís

fl. Vichi (r. 1310) – potok Vieska; (ves v sloviančine vъsъ); dnes už zaniknutý potok (ľavý prítok Stoličného potoka) tečúci východne od dediny Šenkvice – tie sa spomínajú v roku 1390 v tvare Sankawych – Sanka (číta sa Šanka) skomolenina osobného mena Chanuk + wych (ves, osada) = Čaníkova vieska/ves; potok však zrejme dostal názov podľa neďalekej dediny Vištuk, pretože v jej chotári pramenil (Vištuk sa nazýval v r. 1244 Vyscha = Vieska); do Stoličného potoka ústil JV od dediny Šarfia (dnes Blatné)

rippa Weynaherpah (r. 1313) – Vajnorský potok; pôvodný názov bol v tvare Weinarnerbach (weinarner nem. vajnorský; der Bach nem. potok) pramení asi 1 km na juhozápad od vrchu Malý Javorník

fl. Zolose (r. 1216)/Zeuleusfev (r. 1343) – Viničný potok; (szőlős maď. vinica); ide zrejme o pravé rameno potoku Bystrica, ktoré pretekalo cez vinice južne od viničného honu Altberg (Stará hora); neskôr názov toku Saulack (die Sau nem. sviňa; die Lacke nem. kaluž, mláka) = miesto, kde sa svine váľajú; dnes Blatina

RELIÉF A ČLENITOSŤ ÚZEMIA

vallis arundinosam (r. 1324) – trstinové údolie/planina; [(h) arudinētum lat. tŕstie; (h)arundinōsus lat. trstinový, bohatý na trsť]; planina s porastom tŕstia; močiarne, záplavové územie; poloha: východná časť katastra Čeklísa popri pravom brehu toku Čiernej vody

montium Bene (r. 1337) – vrch Baňa; dnes vrch Veľká Baňa (444 m.n.m.); v tejto oblasti sa nachádzajú náleziská limonitu (hnedeľ) využívaného aj na výrobu železa; je možné, že bol dolovaný už v stredoveku a vrch dostal pomenovanie po miestnych baniach; v blízkosti sa nachádzala neidentifikovaná lokalita Brehynpergh (r. 1337) = Lomový vrch vo význame Lom (brechen nem. lámať; die Brechung nem. lom)

mons Glyris (r. 1326)/mons Pyzcha; Pycha Szeg (r. 1344) – Vrch plcha; (glis lat. plch – genitív gliris) zrejme išlo o Plcha veľkého (lat. Glis glis); (Pyzcha, Pycha z nemeckého die Bielche = plchovití); územie medzi Veľkým Bielom a Vrchom plcha sa v stredoveku nazývalo **terra gliris;** poloha: medzi dedinami Tureň a Veľkým Bielom

insula Chullouh (r. 1337) – ostrov Čalov; okolo r. 1800 nazývaný tiež Baumstark insel; pôvodný názov Čalov bol prebratý z názvu rieky Malý Dunaj (Čalov) obtekajúci tento ostrov; dnes už zaniknutá lokalita usmernením toku Malého Dunaja; poloha: severovýchodne od dediny Eberhard (dnes Malinovo)

locum/mons Machkahegh; Krachonstan (r. 1391) – Mačací vrch (macska maď. hovorovo mačka; hegy maď. vrch); výklad tohto pomenovania je problematický – mohlo by ísť o skalu v tvare mačky, prípadne názov vychádzal z úlomkov kameňa, ktoré mali tvar mačacích hláv; ďalší názov - vrch Praskajúci kameň (pôvodný tvar Krachenstein: krachen nem. praskať, prašťať; der Stein nem. kameň); dnes vrch Kamenica (324 m.n.m.); dodnes sú v tejto oblasti viditeľné chodníčky zosúvajúcich sa kameňov; vrch rozdeľoval miestny les na časť patriacu Pezinku (grófom zo Sv. Jura a Pezinka) a Veľkému Tŕniu (Bratislavskej kapitule)

mons Reche (r. 1392)/Ratzeschdarf pirg (r. 1434) – vrch Rača; názov bol odvodený od majiteľa miestnej dediny komesa Raču, ktorý vlastnil tamojšie územie už v polovici 13. storočia; ďalší názov Račiansky vrch - názov odvodený už priamo od dediny; pravdepodobne ide o vrch Piesky nad Račou (447 m.n.m.)

pratum Sgar (r. 1310) – pole Sgar; význam názvu je nejasný; poloha: medzi dedinami Blatné, Kaplná a Igram

Scharlachberg (r. 1409) – Šarlátový vrch (der Scharlach nem. šarlát, purpur) názov odvodený od miestnych viníc s prevažujúcim pestovaním červeného hrozna, pričom na jeseň sa listy viniču sfarbovali jasnou červenou farbou; dnes Šalaperská hora (174,4 m.n.m.); poloha: východne od Chorvátskeho Grobu v katastri Bernolákova

Simperg (r. 1274) – Jasný vrch (schin nem. jasný, presvetlený); názov vychádza z riedkeho porastu na vrchole kopca, ktorý možno pozorovať aj v súčasnosti; pôvodný názov mal tvar Schinberg; dnes Krásny; Čierny vrch (411,6 m.n.m.); do chotára mesta Bratislava patril od konca 13. stor.; tvoril hraničný bod medzi chotárom Rače a územím mesta Bratislavy, ktorým bol chotár dediny Krásna Ves (nem. Schöndorf, maď. Széplak); keď v roku 1460 získali Raču grófi zo Svätého Jura a Pezinka, stala sa táto lokalita miestom chotárnych sporov a nejednej potýčky, ktorej predmetom bol nepovolený výrub dreva

fossatum Solgrabun; Soldgrabun (r. 1313) – Colná? priekopa; (fossatum lat. priekopa; der Zoll nem. clo, daň; der Graben nem. priekopa) umelo vytvorená priekopa, ktorá sa nachádzala západne od Panónskeho hája a severne od Vajnôr; z významu slova by mohlo vyplývať, že bola zábranou proti neoprávnenému vyhnutiu sa miestnej mýtnej stanici grófov zo Svätého Jura a Pezinka pri vstupe do svätojurského chotára v smere z Bratislavy; je možné, že plnila aj obrannú funkciu neďalekej tzv. Podhorskej cesty pod Malými Karpatmi – pozri termín via magna

pratum Spygelweyz (r. 1437) – Zrkadlovobiele pole (der Spiegel nem. zrkadlo; weiß nem. biely); (okolo r. 1800 názov lokality Jazero); pole získalo tento názov podľa toho, že táto lokalita bola neustále podmáčaná a počas väčšej časti roka sa na nej vytvárala súvislá vodná plocha, od ktorej sa odrážali slnečné lúče; poloha: na západ od Vajnôr

mons Sumberg (r. 1340) – Slnečný vrch (sonnen nem. slnečný); pôvodný názov existoval v tvare Sonnenberg; dnes vrch Cajlanská Malá homoľa (382 m.n.m.); pod vrchom sa nachádzala banícka osada Sumberg zaniknutá v 16. stor. (prvá zmienka o osade je z roku 1287); v priebehu 13. stor. bola založená nemeckými kolonistami, ktorí nazvali túto osadu podľa vrchu, ktorý sa nad ňou vypínal; keďže vzhľadom na spomenutú banskú osadu sa tento kopec nachádzal na sever a bol v jej blízkosti aj najvyšší, posledné večerné slnečné lúče v okolí dopadali práve na jeho vrchol = Slnečný vrch

vallis Tukulchen (r. 1310) – dolina/planina Tekulchen = osobné meno feudála žijúceho v 1. pol. 13. stor.; vlastnil majetok Igram; poloha doliny: medzi Kaplnou a Blatným

insula Valgarunsee/Walgunrunse (r. 1337) – ostrov Jazerná hradná priekopa (der Wallgraben nem. hradná priekopa; der See nem. jazero); (okolo r. 1800 názov lokality Stockwirth insel); dnes už zaniknutý ostrov vzniknutý meandrovaním Malého Dunaja; išlo o súčasť obrany hlavnej obchodnej cesty (pozri termín Mitterwegh = Stredná ceta) z vnútrozemia krajiny v smere od Trnavy ku Bratislavskému hradu na úseku pri Ivanke pri Dunaji; poloha: riečny ostrov zaberal približne územie katastra dediny Zálesie

vallis Yrensvydgrab (r. 1437) – dolina/planina Hlinitá (priekopová) pastvina, ktorá sa nachádzala na území niekdajšej priekopy (irden nem. hlinitý, ílový; die Weide nem. pasienok, pastvina, široký; der Graben nem. priekopa); lokalita bohatá na náleziská hliny; poloha: širšie okolie jazera Zlaté piesky

LESNÉ PORASTY

nemus ubi est meta sub arbore ylicis (r. 1216) – Háj duba cesmínovitého (Quercus ilex); dub cesminovitý sa dnes vyskytuje najme pri pobreží Stredozemného mora; poloha: dnes lokalita pri Grinavskom jazere

Ereszthewen (r. 1391) – Výmladkový porast (eresztvény maď. výmladkový porast); opakované zrezávanie stromov na hospodárske a stavebné účely – palivové drevo, menšie stavebné drevo, surovina na pálenie dreveného uhlia; poloha: južne od Vinosád po oboch stranách cesty z Pezinka do Šenkvíc

rubeta Holzwrum (r. 1437) – krovina Drevokaz; oblasť napadnutá drevokazným hmyzom – červotočom (das Holz – drevo, strom, les, háj; der Wurm – červík); poloha: nachádzal sa zrejme v oblasti križovania cesty zo Svätého Jura do Bratislavy s Vajnorským potokom

pratum Liget (r. 1216) – pole Háj (liget maď. háj); menší lesík; označenie háj svedčí o kultivácii lesa a jeho hospodárskom využití; tu sa nachádzali aj ovocné stromy - napr. „arbor pirus silvestria“ (r. 1331) – strom planej hrušky; išlo o hraničný strom, ktorý sa nachádzal medzi chotárom dediny Cajla patriacej pezinským grófom a chotárom dediny Veľké Tŕnie (dnes Vinosady) patriacej Bratislavskej kapitule; v okolí sa spomína viacero planých hrušiek; Bratislavská kapitula musela za vyžívanie tohto hraničného územia platiť grófom zo Sv. Jura a Pezinka každoročne štyri zlaté a symbolicky odovzdať budínsky funt (0,491 kg) hrušiek; poloha: medzi dedinou Cajla a Veľkým Tŕním

nemus Lipounuc (r. 1216) – Lipový lesík (nemus lat. háj, lesík); poloha: severná časť katastra dediny Viničné

silva magna (r. 1331, 1343) – Veľký les; ide o les Malých Karpát; v prameňoch je pohorie Malé Karpaty označované aj Montes longes (Dlhé pohorie)

Pásyth (r. 1391) – Pažiť; slovenské pomenovanie pre trávou porastenú plochu = pastvina; miesto na pašu, pasenie dobytka; poloha: južná časť katastra dediny Vinosady

silva Saar (r. 1343) – Šúr (sár maď. blato); mokraď v prostredí barinato-slatinného jelšového lesa s rašeliniskom; v inom prameni je Šúr označený aj ako **aqua Saar** (r. 1324) - „jazero“ Šúr; je to z toho dôvodu, že celá plocha mokrade bola po väčšiu časť roka zaplavená a tvorila súvislú vodnú plochu; jeho južná hranica siahala južnejšie ako je tomu dnes a to až na úroveň dnešnej diaľnice D1 (úsek severne od Ivanky pri Dunaji)

CESTNÁ SIEŤ

via magna (r. 1343) – veľká/hradská cesta; všeobecné označenie pre Podhorskú cestu vedúcu od Bratislavy popod Malé Karpaty cez Trstín a ďalej do Nového Mesta nad Vá-

hom; týmto pomenovaním sa označovali strategicky a hospodársky dôležité cesty; predstavovali najvyššiu formu cestných spojení

Mitterwegh; Guzapen; Chalchwegh (r. 1313) – Prostredná cesta (mittler nem. prostredný/á, stred; der Weg nem. cesta; ďalší názov - közben maď. uprostred, medzi); význam nemeckého aj maďarského tvaru pomenovania vychádza z toho, že sa cesta nachádzala medzi Podhorskou (Malokarpatskou) cestou a diaľkovou cestou z Bratislavy do Šintavy, ktorá sa odpájala od Prostrednej cesty juhovýchodne od Čeklísa; spojovacím bodom všetkých troch spomenutých ciest bola Bratislava; ďalší názov Vápencová (Biela) cesta - (der Kalk nem. vápno; das Kalk(ge)stein nem. vápenec); z tohto názvu vyplýva, že bola spevňovaná úlomkami vápenca ako výplň kolesových pásov či výmoľov; všeobecne bola tiež označovaná ako **via magna** = veľká (hradská) cesta

via publica; via strata (14. st.) – verejná cesta; všeobecné názvy pre menej dôležité cesty, ktoré zvyčajne spájali susedné sídla; napr. **via publica de dicta Sempcz** (r. 1429) - verejná cesta zo Senca smerujúca do Viničného a ďalej do Pezinka

Skratky: fl. - fluvius; **r.** - roku (prvý výskyt názvu v prameňoch); **nem.** - nemecky; **lat.** - latinsky; **maď.** - maďarsky, **slov.** - slovensky

Pramene a literatúra:

- *Slovenský národný archív, Súkromný archív Bratislavskej kapituly – [online] Dostupné na internete: http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/SK-SNA/4156-SukromnyArchivBratislavskejKapituly/fond*
- *Ministerstvo vnútra SR, Archív mesta Bratislavy. Zbierka stredovekých listín.*
- *Magyar országos levéltár (Maďarský krajinský archív, Budapešť) – Diplomatikai levéltár.*
- *HORVÁTH, V.: Bratislavský topografický lexikón. Bratislava 1990, 408 s.*
- *RIMELY, C.: Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posoniensis : Ad S. Martinum ep. Olim SS. Salvatorem. Posonii 1880.*
- *MALINIAK, P.: Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku. Banská Bystrica 2011, 252 s.*
- *Az első katonai felmérés (1. vojenské mapovanie Uhorska). Budapest : Arcanum Adatbázis, 2004, DVD vydanie.*
- *A második katonai felmérés (2. vojenské mapovanie Uhorska). Budapest : Arcanum Adatbázis, 2005, DVD vydanie; [online] Dostupné na internete: http://mapire.staatsarchiv.at/en/map/mkf_hun/?zoom=12&lat=48.21836&lon=17.33344*
- *MAJOROSSY, J. - SZENDE, K. (eds.): Das Preßburger Protocollum Testamentorum 1410 (1427)– 1529. Wien - Köln - Weimar 2010, 535 s.*
- *DEDEK, L. C. (ed.): Monumenta ecclesiae Strigoniensis III. Esztergom 1924.*
- *KAMMERER, E. (ed.): A Pécz nemzetség Apponyi ágának. Az Apponyi grófok családi levéltárában őrizett oklevelei I. (1241 – 1526). Budapest 1906.*
- *MARSINA, R. (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I-II. Bratislava 1971 – 1987.*
- *NAGY, I. (ed.): Anjoukori okmánytár IV. Budapest 1884.*
- *SASINEK, F. V. (ed.): K topografii Slovenska. In: Slovenský letopis pre historiu, topografiu, archaeologiu a ethnografiu, roč. 2, 1887, č. 1, s. 187-240.*
- *GRÓFOVÁ, M.: Prírodné prostredie Sv. Jura a jeho bezprostredného okolia v 13. – 14. storočí. In: Zo starších dejín Svätého Jura. ŠTEFÁNIKOVÁ, Z. (ed.). Svätý Jur 2010, s. 59-65.*
- *HÁZI, J.: Pozsony vármegye középkori földrajza. Pozsony 2000, 624 s.*
- *LUKNIŠ, M.: Geografia krajiny Jura pri Bratislave. Bratislava 1977, 212 s.*
- *ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha a Bratislava 1932, 564 s.*
- *VARSIK, B.: Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku. Bratislava 1984, 260 s.*
- *SEDLÁK, V.: (ed.). Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I-II. Bratislava 1980-1987.*

TAJOMNÝ „HRAD“ V PEZINSKÝCH KARPATOCH

Zdeněk Farkaš

Malé Karpaty sú pomerne nízke, ľahko dostupné a turistami vyhľadávané pohorie, ktoré sa tiahne v dĺžke približne 100 km od sútoku Dunaja s Moravou pod Devínskym hradom v Bratislave až po Nové Mesto nad Váhom. Ich šírka nepresahuje 16 km a vrcholom Zárub nad Bukovou dosahujú maximálnu výšku len 768 m n.m. Ležia pritom v husto obývanej oblasti, vrátane takmer polmiliónovej Bratislavy a na území, azda s výnimkou Nitry, s najväčšou koncentráciou archeológov na km^2. Dalo by sa teda predpokladať, že na ich území sú dobre známe a zdokumentované všetky nezvyklé geomorfologické tvary, ktoré nie sú dielom prírodných síl, ale ľudských rúk. K takým patria aj rôzne druhy bývalých opevnení, po ktorých ostali do dnešných čias v teréne pozdĺžne násypy viac či menej výrazných „valov“, pôvodne hradieb z dreva a hliny, niekedy doplnených kamenným jadrom alebo vonkajším či aj vnútorným kamenným múrikom. Hĺbku a tým účinnosť obranného systému často zvyšovali priekopy, ktoré zvyčajne lemujú fortifikácie z vonkajšej strany aspoň na tých najprístupnejších a tým aj najohrozenejších miestach. V niektorých prípadoch však poznáme aj priekopy, ktoré sledujú vnútornú hranu obranných múrov. Napriek tomu, že väčšina takýchto pevností po svojom zániku a tým postupnej premene na archeologickú lokalitu, predstavuje pomerne dobre viditeľnú terénnu anomáliu, takmer každý rok obohacujú ich neúplný súpis stále nové a nové, doteraz historikom a archeológom neznáme polohy.

Donedávna bol jednou z nich aj dlhý a úzky hrebeň so strmými svahmi nad sútokom potokov Blatina a Sedláčkov jarok, utajený hlboko v Cajlanskej (Hrubej) doline. Nachádza sa v katastri Pezinka, časť Cajla. Jeho južné úpätie leží vo vzdialenosti približne 3,9 km od vyústenia doliny pri dnešnej Psychiatrickej liečebni Philippa Pinela. Začiatkom 21. storočia J. Vitáloš a P. Wittgrúber, vtedy členovia občianskeho združenia Karpaty Slovakia, pri hľadaní miesta, kde stál predpokladaný „pôvodný pezinský hrad“ sa pokúsili o novú interpretáciu správy zo zápisnice volenej obce mesta Pezinok zo dňa 14. 6. 1699, v ktorej sa uvádza, že „provízor pezinského panstva tlmočil žiadosť Veleckého, prefekta majetkov generála Pálfiho, aby mu mesto dovolilo lámať kameň pri starom zámku na stavbu múru okolo zumberského kostola, a to z toho dôvodu, že je to blízko kostola.“ V tej istej dobe prebiehal aj archeologický výskum tzv. Starého zámku na výraznej vyvýšenine medzi psychiatrickou liečebňou a masívom Starej hory, na starých mapách označenej názvom „Alt Schlos“. Práve s ním spájala časť historikov a archivárov prvú správu o hradnej fortifikácii v Pezinku, ktorá sa viaže k aprílu roku 1271. Vtedy ju obsadilo vojsko českého kráľa Přemysla Otakara II. a jej hlavným oporným prvkom, hodným zaznamenania, mala byť veža. Archeologický výskum však na tejto vyvýšenine doložil len zvyšky drevozemného, naviac zrejme nedokončeného, opevnenia bez akejkoľvek výkopmi zistenej vnútornej zástavby. Podľa hnuteľných archeologických nálezov, predovšetkým keramiky, možno dobu jeho existencie rámcovo položiť do obdobia druhej polovice 13. až prvej polovice 14. storočia. Jeho vznik a nasledovné zničenie azda súvisí až s neskoršími spormi o tunajšie zlatonosné revíry, keď v roku 1339 povolil kráľ Karol Róbert grófovi Šebušovi, aby si na vrchu „Hedvár“ postavil kamenný alebo drevený opevnený kaštieľ.

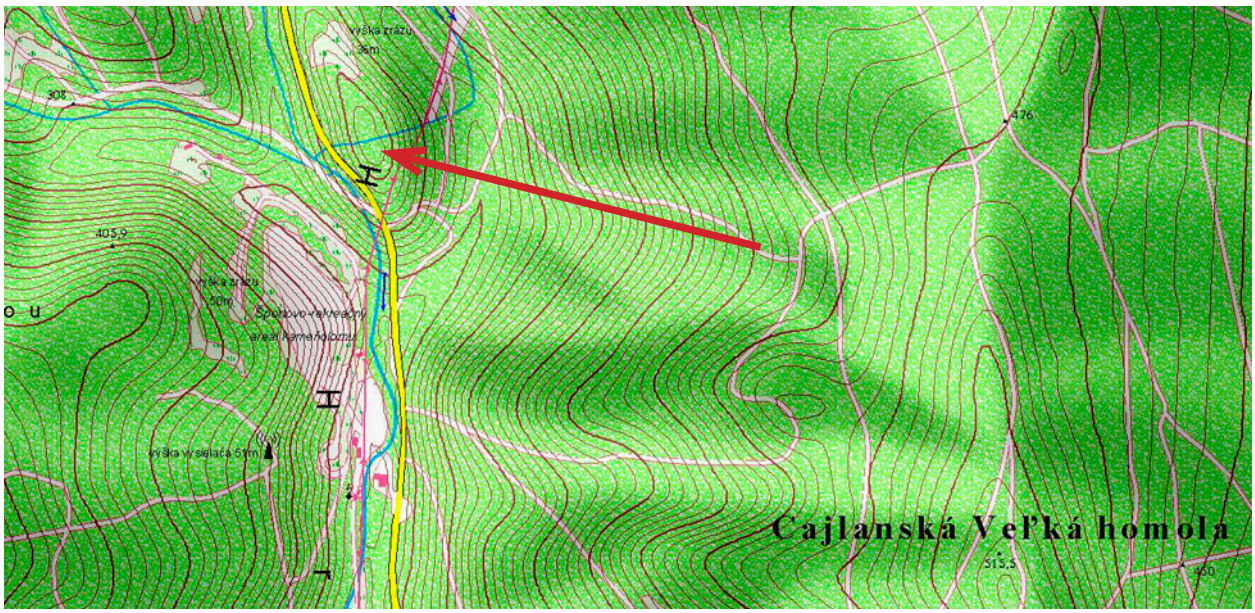

Poloha „Starý zámok II“ na mape Malých Karpát

Po tom čo archeologický výskum prakticky zavrhol možnosť, že na „Starom zámku“ stál hrad, ktorý zničil Přemysl Otakar II., P. Wittgrúber a J. Vitáloš práve na podklade správy o kameňolome pod troskami hradu - ten chýba pri opevnení nad Pinelovou nemocnicou - upriamili pozornosť na kopce v blízkosti pôvodnej osady Sumberg, kde sa dodnes nachádzajú stopy po staršej ťažbe kameňa. Prejavená iniciatíva zaznamenala nečakaný úspech. Nimi objavená, v miestnej tradícii ničím pozoruhodná opevnená poloha, využila skalnatý hrebeň s neprístupnými svahmi, ktorý v smere sever-juh oddeľoval dve až tri menej významné komunikačné ťahy, umožňujúce oddávna prechod od Trnavskej pahorkatiny smerom na Záhorie cez sedlo Baba alebo sedlo pod Javorinou. Napriek lákavým predpokladom súčasné archeologické poznatky využitie týchto ciest nepodporujú, ale ani celkom nevylučujú.

Fortifikácia, z veľkej časti poškodená až takmer zničená kameňolomom, sa musela prispôsobiť stiesnenému terénu. Priamo nad sútokom dvoch malokarpatských potokov sa prudko vypína výrazná, na vrchole akoby ľudskou rukou zarovnaná, homoľa Srnčieho vŕšku a za plytkým sedlom nad ňou čnie ešte vyššie dolomitové bralo, akýsi zub, ktorý pôvodne pokračoval úzkym hrebeňom až po mohutnú, do skaly zasekanú priekopu, vzdialenú od neho vyše 200 m smerom na sever. Do sedielka medzi Srnčím vŕškom a bralom viedla od severu po západnom úbočí dodnes v teréne viditeľná cesta, žiaľ, z veľkej časti zničená už spustnutým kameňolomom. Na jej účel poukazujú nálezy železných stredovekých podkov, tzv. podkovákov, charakteristických krátkych klincov s výraznou hlavičkou, ktorými sa pribíjali ku konskému kopytu, súčastí vozov a postroja, predovšetkým rôznych krúžkov a praciek.

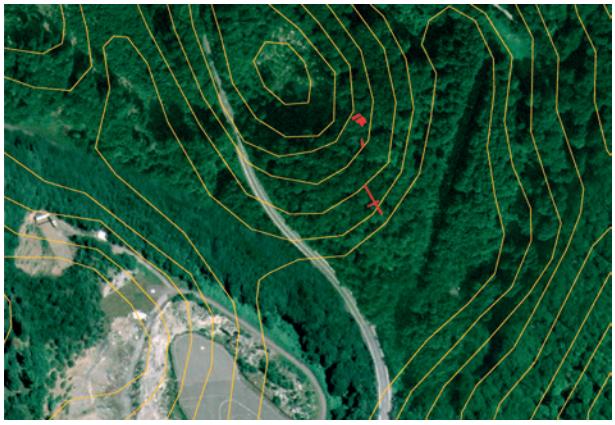

Rozloženie archeologických sond na „Starom zámku II“

V rokoch 2003, 2005 a 2011 tu Mestské múzeum v Pezinku v spolupráci so Slovenským národným múzeom - Archeologickým múzeom v Bratislave uskutočnilo archeologický výskum, ktorým sa zatiaľ podarilo preskúmať tú časť fortifikácie a jej predpolia, ktorá leží na juh od kameňolomu. Postupne sa tu otvorilo päť sond, ktorými sa prebádala plocha Srnčieho vŕšku, o ktorom sa najprv predpokladalo, že bol integrálnou súčasťou pevnôstky, podozrivá ryha na svahu medzi Srnčím vŕškom a vrcholom brala, ktorý sa napokon podarilo odkryť ako celok a časť na západ skloneného svahu. Výskum severnej časti hrádku, zatiaľ je známy pod pracovným názvom Starý zámok II, sa z technických a finančných dôvodov doposiaľ nepodarilo ukončiť. Súčasťou výskumu sa stalo aj podrobné geodetické zameranie a prieskum detektorom kovov. Žiaľ, po tom, ako sa širšia verejnosť dozvedela o novom náleze, stal sa kopec objektom záujmu „mrcasníkov“ – hľadačov-amaté-

Pohľad na časť budovy zapustenej do skalného terénu

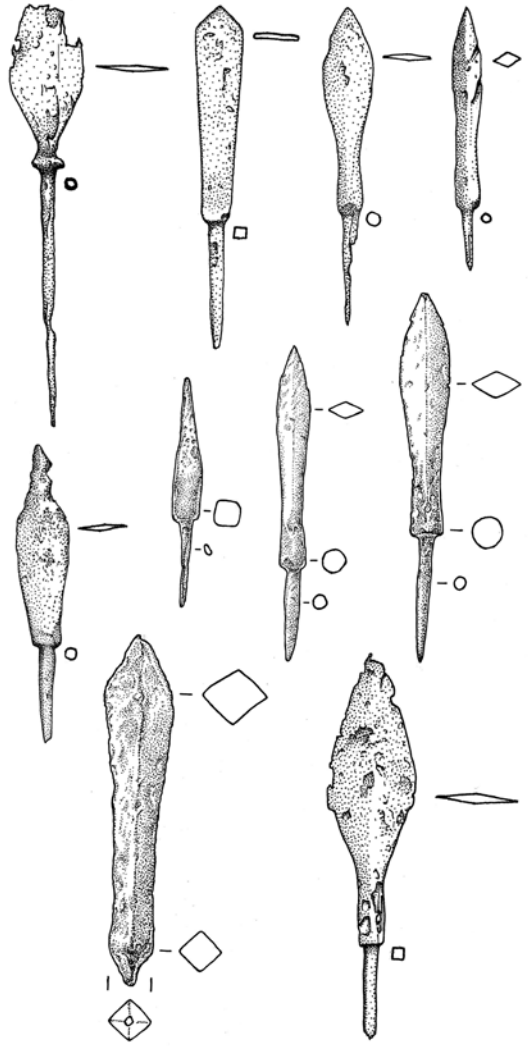

Rôzne druhy hrotov šípov zo Starého zámku II

rov z bližšieho i širšieho okolia, a nie všetky ich nálezy sa potom dostali tam, kde patria, teda predovšetkým do Mestského múzea v Pezinku. Ich deštrukčnej činnosti, žiaľ, podľahol aj zaujímavý, do tvaru kvádra opracovaný stavebný článok z pieskovca, museli ho doviezť zo vzdialenosti najmenej 20 km, ktorý použili ako podporu jedného z rohov mohutnej zrubovej stavby. Tá pravdepodobne mala najmenej dve nadzemné podlažia a vytvárala tak najdôležitejšiu obytnú a obrannú stavbu hrádku, akýsi drevený donjon. Drevo, ako v horách ľahko dostupný a predovšetkým lacný materiál, možno podľa pôvodného plánu iba dočasne tu nahradil kameň.

AKO TEDA ASI PODĽA SÚČASNÝCH POZNATKOV MOHOL PÔVODNE VYZERAŤ TENTO „STARÝ ZÁMOK“ ?

Jeho obyvatelia, návštevníci či útočníci, sa do sedielka medzi Srnčí vŕšok a pevnôstku najjednoduchšie dostávali zo strany, kadiaľ dnes vedie asfaltová cesta č. 503 na Pezinskú Babu, po umelo upravenej komunikácii mierne stúpajúcej po západnom úbočí kopca. Nadmorská výška celej lokality sa pohybuje v rozmedzí 330 až 367 m, čím prevyšuje hladinu blízkych vodných tokov o 21 až 58 m. Pretože nepoznáme celý úsek stredovekej cesty, môžeme len predpokladať, že si vybrali čo najmenšie stúpanie, aby uľahčili prácu ťažným koňom. Podľa fragmentov keramiky, ale aj iných archeologických nálezov, pohodlná cesta končila práve v sedielku a azda tu sa odohrávali aj niektoré bežné činnosti súvisiace s funkciou i prevádzkou hrádku. Žiaľ, stopy po prípadných dočasných či trvalejších prístreškoch sa tu zatiaľ nepodarilo doložiť. Smerom k už spomenutej drevenej stavbe, prekrývajúcej výhľad na drevený hrádok od juhu, už stúpal iba strmý chodník, azda akosi upravený, ktorý musel prekročiť dodnes zreteľnú, do skaly zasekanú priekopu. Tá však nebola celkom prepojená s prirodzeným kolmým východným zrázom. Azda práve po úzkom, ani nie 1 m širokom, a teda dobre brániteľnom skalnom páse, možno upravenom pomocou drevenej rampy, viedol prístup do samotnej fortifikácie. Na rekonštrukciu toho, ako bol riešený, však samotné stopy v teréne nestačia. Snáď prechádzal telesom veže, snáď ju obchádzal po západnom svahu. Na ňom sa v sonde nad prirodzeným skalným zlomom podarilo zachytiť takmer vodorovný, do skalného podložia zapustený žľab, ktorý by mohol byť zvyškom steny, inak nedoloženej drevenej budovy alebo steny hradby aspoň v týchto miestach tvorenej vodorovne kladenými trámami spájanými okrem iného aj železnými klincami a svorkami. Veľkým prekvapením bolo zistenie, že takmer priamo na „vežu“ nadväzovala iná, pôvodne tiež drevená stavba, s dlhšou osou paralelnou s osou hrebeňa. Jej západnú časť zahĺbili, priam zasekali do skalného podložia a dno podľa zvyškov drevených uhlíkov azda tvorila dlážka z dosák. Jej východná časť však chýba, terén tu prudko klesá do údolia, ktoré vedie k horárni Rybníček. Jednou z možností je, že svah sa tu aj s jej zvyškami zrútil, iná z možností, a to na základe neskoro stredovekého ikonografického materiálu nevylučuje, že jej bok vyčnieval ponad zráz na spôsob balkóna podopretého drevenými kolmi. Kúsok za touto druhou, na samom vrchole doloženou, stavbou sa už začína ťažobný priestor bývalého kameňolomu, ktorému nenávratne padla za obeť celá centrálna časť stredovekej pevnôstky. Podľa hrotitých zásekov v doteraz zachovanej skalnej stene pôvodného brala nemožno vylúčiť, že obidve budovy od pôvodného hrebeňa oddeľovala jedna až dve hrotité priekopy. Tie mohli uzatvárať druhú prístupovú cestu k jadru, alebo k najstaršej časti tohto „Starého zámku“, ktorá viedla po hrebeni kopca. Podľa početných zlomkov mazanice, hrudiek vypálenej hliny, drevené steny budov a azda aj hradby pokrývala z izolačných, estetických, ale aj z protipožiarnych dôvodov hlinená omietka, ktorá sa na keramické hrudky zmenila až počas požiaru, ktorému stavby podľahli. Zatiaľ čo v prípade „veže“ treba rátať s viacerými nadzemnými podlažiami, tak budova č. 2 zrejme bola iba prízemná. Strechy, azda stanovej a sedlovej konštrukcie, boli tiež z bližšie neznámeho organického materiálu, vari prekrytého hlinou alebo mačinou. Zaujímavým stavebným detailom je do skaly zasekaný priestor, sčasti rešpektujúci pôvodný šikmý sklon platní tunajšieho podložia, ktorý ležal priamo pod vežou. Azda slúžil ako chladný priestor na uloženie zásob. Žiaľ najneskôr v sedemdesiatych rokoch 20. storočia ho ktosi vyčistil až takmer na pôvodný terén, čím zničil všetky staršie vrstvy a prípadné nálezy. Jama sa potom stala súčasťou trampského prístrešku, prekrytého modrým igelitom.

Časové zaradenie Starého zámku II umožňuje predovšetkým sprievodný archeologický materiál. Z výkopov a zo suťového kužeľa pod východným zrázom vyvýšeniny sa získal neveľký, ale pomerne charakteristický črepový materiál. Zlomky pochádzajú predovšetkým z nádob točených alebo aspoň obtá-

čaných na hrnčiarskom kruhu s výraznou prímesou drobných kamienkov či potočného piesku, ako keramického ostriva. Na vrcholný stredovek pomerne nedokonalé vypálenie môže poukazovať na prácu miestnych, nie celkom profesionálnych hrnčiarskych majstrov. Z keramických tvarov prevládajú predovšetkým hrnce s kalichovito roztvoreným ústím, ale neznáme neboli ani džbány so širokými, ryhami členenými uškami. Jedinými, zatiaľ, celkom zachovanými keramickými výrobkami sú dve ploché pokrievky so stredovým jazykovitým, vodorovne prevŕtaným uškom. Keramika spolu s fragmentom hrdla fľaše typu kuttrolf z hnedého skla, azda s pôvodom až na území Talianska, umožňujú položiť zánikový horizont dreveného hrádku do 2. polovice 13. až na začiatok 14. storočia, pričom strieborné viedenské fenigy razené Přemyslom Otakarom II. nájdené ako v sedielku medzi Srnčím vŕškom a pevnôstkou, tak na jej vrchole, môžu toto obdobie s istou opatrnosťou zúžiť na sedemdesiate roky 13. storočia.

Okrem požiaru na násilný zánik Starého zámku II v poslednej tretine 13. storočia poukazujú početné železné hroty šípov, dnes sa ich počet uložený v múzejných zbierkach pohybuje okolo šesťdesiatich kusov. Tie sa okrem samotnej pevnôstky na vrchole kopca našli prevažne na južnom a západnom svahu hrebeňa, teda na a v okolí Srnčieho vŕšku a na západnom svahu nad a pod pôvodnou prístupovou cestou. Na strmom a ťažko prístupnom východnom zráze ich bolo iba zopár. Okrem intenzity boja, treba predpokladať, že nájdené kusy predstavujú iba zlomok pôvodne použitej munície (už víťazi v súlade s dobovými zvykmi si istotne odniesli všetky strely s cennými hrotmi, ktoré sa im podarilo nájsť), poukazujú aj na smer útoku. Nepriateľ zrejme postupoval po vozovej ceste smerom na Srnčí vŕšok a potom k samotnému opevneniu. Možno predpokladať, že aspoň na časti šípov boli pripevnené zápalné látky, ktoré mali nahlodať odhodlanie obrancov alebo aspoň sčasti ich zamestnať hasením založeného požiaru.

Ploché pokrievky

Medzi hrotmi šípov z južnej časti Starého zámku II sú známe iba strelky ktoré sa pripájali k násade pomocou tŕňa a všetky možno považovať za súčasti šípov vystreľovaných z luku. K najpočetnejším patrí strelka so štíhlym listom kosoštvorcového prierezu. Ten plynulo prechádza do dlhého drieku kruhového profilu a ukončený je odsadeným, kónicky sa zužujúcim tŕňom. Pretože ich vyrábali rôzni kováči vo veľkých sériách, tak sa medzi nimi vyskytuje niekoľko čiastočne odlišných variantov. Tento typ bol v 13. a 14. storočí rozšírený na obrovskom území od Baltského mora až po severné Taliansko a od Slovenska a Poľska po Baden-Würtenbersko, Bavorsko a Švajčiarsko. Aj v samotných Malých Karpatoch je niekoľko archeologických lokalít, z ktorých poznáme desiatky až stovky exemplárov. Pomerne hojne zastúpené boli aj ploché hroty tvaru vŕbového, v strede hranou zosilneného listu, ktorý prechádza do krátkeho drieku kruhového prierezu, z ktorého v strede vyčnieva kónicky sa zužujúci tŕň. Medzi muníciou používanou obrancami sa vyskytli aj krátke štvorboké, šidlo pripomínajúce hroty. Zberatelia militárií pre ne často používajú názov „fógle“, zrejme preto, že ich niekedy považujú za špecializované strelky na lov vtákov. Z niektorých nálezísk, predovšetkým zo Slepého vrchu medzi Dolnými a Hornými Orešanmi či Molpíra nad Smolenicami sú známe priam v stovkách kusov. Azda pre svoj jednoduchý tvar našli uplatnenie v rôznych časových obdobiach. Experimenty pri streľbe s nimi poukázali na možnosť ich uplatnenia aj v boji proti protivníkovi chránenému krúžkovou zbrojou, jednotlivé krúžky z nej sa našli aj počas archeologického výskumu, cez ktorú mohli pomerne ľahko preniknúť pomedzi jednotlivé očká. Vo väčšine prípadov zrejme nespôsobovali vážne, ale skôr bolestivé zranenia, bez možnosti rýchleho vytiahnutia z rany.

Niektoré z hrotov šípov, všetky z nich sa našli v okolí prístupovej cesty, majú podľa súčasných poznatkov už na bojové strely 13. storočia nezvyklý, sčasti starobylý tvar. Niektoré z nich patrili pôvodne k špecializovaným loveckým strelkám, ktoré v takejto podobe prežívali vo východnej Európe hlboko do vrcholného stredoveku. Šípy v prípade, ak súvisia s dobývaním Starého zámku II, tak môžu poukazovať na niekoľko zaujímavých skutočností. Napríklad na etnicitu časti obrancov pevnôstky. V druhej polovici 13. a na začiatku 14. storočia uhorskí panovníci radi usadzovali v pohraničných regiónoch strážcov hraníc pôvodom z východoeurópskych stepí, napr. Polovcov a Kumánov, v ktorých prostredí mali takého hroty dlhú tradíciu. Nemožno však vylúčiť, že v dobe, keď sa obrancom začali míňať šípy vhodné na boj s aspoň čiastočne obrneným protivníkom, z núdze použili aj muníciu inak určenú na lov divej zveri.

Oproti hrotom šípov sa ostatné zbrane či súčasti výstroje bojovníkov zachovali iba v nepatrnom množstve. Patrí k nim predovšetkým mohutný dvojkónický hrot, najskôr železný tŕň z hlavy inak celodreveného kyja. Tie napriek svojej jednoduchosti boli veľmi účinnou zbraňou v boji zblízka a dodnes ich možno vidieť napr. v zbrojnici hradu Forchtenstein v rakúskom Burgenlande. Železný oválny list s ohnutým, z neho vybiehajúcim tŕňom by mohol byť hrotom kopije či oštepu, ale nemožno vylúčiť ani iný účel. Okrem nich už to boli iba spomínané drobné krúžky vytrhnuté pri boji z drôtených košieľ a zvyšky ostrôh, zápiniek či drobných praciek, ktoré slúžili na pripevnenie ostrôh remienkami k obuvi. Treba predpokladať, že v súlade s dobovým právom o vojnovej koristi víťazi ihneď po boji pobrali všetky cennejšie predmety, ktoré našli a medzi ne, samozrejme, patrili zbrane a výstroj.

Železné žbilko, vrchná časť s „tŕňom“ pre rukoväť

Železné kovania

Fragmenty zásuvného a otočného kľúča

Podľa súčasných poznatkov sa na vrchol brala, kde kedysi stála zrubová veža, už intenzívny život nevrátil. Zatiaľ predovšetkým zberové nálezy zo sutiny pod zadnou stenou kameňolomu na východnom svahu hrebeňa a z okolia mohutnej šijovej priekopy v prirodzenom terénnom zlome na sever od pomaly lesom zarastajúcej ťažobnej jamy však dokladajú, že poloha neupadla do zabudnutia ani neskôr a bola príležitostne využívaná najmenej do prelomu 15./16. storočia. Okrem problematických, z dovážaného pieskovca zhotovených fragmentov stavebných detailov so stopami malty, ktoré by mohli poukazovať aj na existenciu murovanej, dnes už ťažbou kameňa navždy zničenej architektúry, sú to predovšetkým súčasti závesov dverí a kovania, azda z drevených truhlíc. Na použitie zložitých zámkov na hrádku poukazuje aj nález zástavky otáčavého gotického kľúča a zásuvný kľúč k závesnému svorníkovému pružinovému zámku, tzv. ruského typu, ktoré boli v našom priestore v obľube predovšetkým v 14. až 15. storočí. Približne do tej istej doby patria aj charakteristické hroty striel do kuše, nájdené pri vonkajšej priekope. Azda z druhej polovice 15. storočia je ostroha s rovnými ramienkami a kolieskom, nájdená v zásype priekopy medzi skalným bralom a Srnčím vŕškom. Okrem nich nálezový inventár, zväčša iba rámcovo datovateľný do vrcholného až neskorého stredoveku pozostáva z častí stavebných kovaní, klincov, rôznych druhov nožíkov, kresadla, pozoruhodných, zrejme chirurgických nástrojov, drevorubačskej sekery a zdobeného kopáča, vhodného na lámanie kameňa. Zhodou okolností sa našiel pri šijovej priekope.

Zvláštnu pozornosť si zaslúži nález železného žbilka na čistenie srsti koní pod prístupovou cestou do sedielka pod opevnením, pôvodne s drevenou rukoväťou. Žiaľ, nálezové okolnosti zatiaľ neumožňujú jeho bližšie časové zaradenie.

Aj takto mohol vyzerať Starý zámok II v poslednej tretine 13. storočia

ZÁVER

Podľa súčasného stavu poznatkov najstaršia časť opevnenia na Starom zámku II na neveľkej ploche skalného hrebeňa medzi tokmi Sedláčkovho jarku a Blatiny (Rybnícky potok) vznikla v druhej polovici 13. storočia. Pozostávala z viacpodlažnej obytno-obrannej drevenej veže a k nej priliehajúcej, sčasti do terénu zahĺbenej budovy. Fortifikáciu dopĺňala zrejme drevená hradba a systém obranných priekop. Po jeho zániku požiarom, ktorý vznikol pri ozbrojenom útoku niekedy v poslednej tretine 13. až začiatkom 14. storočia, teda v období, ktoré bolo v malokarpatskej oblasti bohaté na podobné udalosti, bola fortifikácia obnovená a podľa svedectva archeologického materiálu aspoň príležitostne využívaná ako oporný alebo signalizačný bod najneskôr do prelomu 15./16. storočia. Osvetliť vývoj fortifikácie po prelome 13./14. storočia a súčasne objasniť účel kruhového násypu na vrchole hrebeňa nad bývalou osadou Rybníček, ktorý blokoval prístupovú cestu po hrebeni smerom k hrádku, azda umožní až ďalší archeologický výskum opevnenej polohy, tentoraz však na sever od kameňolomu. Neslobodno zabúdať, že predpokladané jadro pevnôstky už zaniklo pri ťažbe kameňa a práve na svahu pod východnou stenou lomu sa našlo aj najviac predmetov či prípadných stavebných prvkov, ktoré možno spájať s poarpádovským obdobím.

Či však možno Starý zámok II stotožniť s tým hradom v Pezinku, ktorý podľa Klosterneuburskej kroniky obsadil na jar roku 1271 český kráľ Přemysl Otakar II., nedal archeologický výskum jednoznačnú odpoveď. Archeologické nálezy neumožňujú presné, ale len rámcové datovanie, a to napriek nálezom mincí razených týmto panovníkom na území Rakúska. Oproti Starému zámku I pre túto možnosť ale hovorí oveľa viac dokladov:

- drevená pevnôstka stála v dobe expanzie českého kráľa na západné Slovensko;
- skalné bralo zvýšené najmenej o dvojpodlažnú zrubovú stavbu mohlo vyvolávať dojem silnej a obranyschopnej veže;
- niekedy v danom období tu prebehol boj, ktorý mal pre opevnenie fatálne dôsledky. Neslobodno však zabúdať ani na ďalšie bojové akcie, pri ktorých hral pezinský hrad aktívnu úlohu v závere 13. storočia;
- napriek tomu, že hrádok nemohol mať veľkú posádku, na podklade niektorých nálezov tu možno rátať s prítomnosťou spoločenskej elity z radov šľachty (napr. vtedy istotne cenná sklenená nádoba talianskeho pôvodu).

Dnes na podklade nových nálezov odkrytých pri rekonštrukcii dodnes priamo v meste stojaceho Pezinského zámku, ktoré tu dokladajú existenciu kamenného hradu už v priebehu 13. storočia, sa zdá, že práve on vstúpil do análov a je tým hradom, ktorý stál kronikárovi za zmienku pri popise vojenských úspechov českého kráľa a nie menej významná, navyše drevená, pevnôstka stratená hlboko v horách.

Pramene a literatúra:

- *FARKAŠ, Z.: Stredoveké opevnenie v Pezinku, časť Cajla. Zborník SNM, Archeológia 12, 2002, s. 81-104.*
- *FARKAŠ, Z. – WITTGRÚBER, P.: Dve stredoveké fortifikácie v Pezinku, časť Cajla. In: POSPECHOVÁ, P. (ed.): Bozen...Pezinok 1208-2008. Pezinok 2008, s. 21-30.*
- *HUNKA, J. – BUDAJ, M.: Poklady mincí z Pezinka a okolia. Pezinok 2005, s. 18.*
- *KOÓŠOVÁ, P. – GREGOR, M.: Farebné sklo z Dobrej Vody a Pezinka. Zborník SNM, Archeológia 16, 2006, s. 339-356.*
- *LEHOTSKÁ, D.: Dejiny Pezinka. Turčiansky Sv. Martin 1947, s. 15 a n.*
- *LEHOTSKÁ, D.: Pezinok za feudalizmu. Politické a správne dejiny. In: DUBOVSKÝ, J. – ŽUDEL, J. a kol: Dejiny Pezinka. Bratislava 1982, s. 23-38.*
- *А. Ф. МЕДВЕДЕВ: Ручное метательное оружне (лук н стрелы, самострел) VIII – XIV вв. Москва 1966.*
- *RUTTKAY, A.: Waffen und Reiterasrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II). Slovenská archeológia 24, 1976, s. 245-395.*
- *SEDLÁK, V.: Príspevok k architektúre stredovekých hradov na západnom Slovensku. Monumentorum tutela 4, 1967, s. 445-453.*
- *SZENDREI, J.: Ungarische kriegsgeschichtliche Denkmäler in der Milleniums-Landes-Ausstelung. Budapest 1896, s. 233, obr. 725.*
- *WERTNER, M.: Die Grafen von St. Georgen und Bösing. Wien 1891, s. 73.*
- *ŽUDEL, J.: Osídlenie a obyvateľstvo. In: DUBOVSKÝ, J. – ŽUDEL, J. a kol: Dejiny Pezinka. Bratislava 1982, s. 39-55.*

ZAUJÍMAVÝ NÁLEZ MINCÍ ZO ZAČIATKU 15. STOROČIA Z LIMBACHU

Marek Budaj

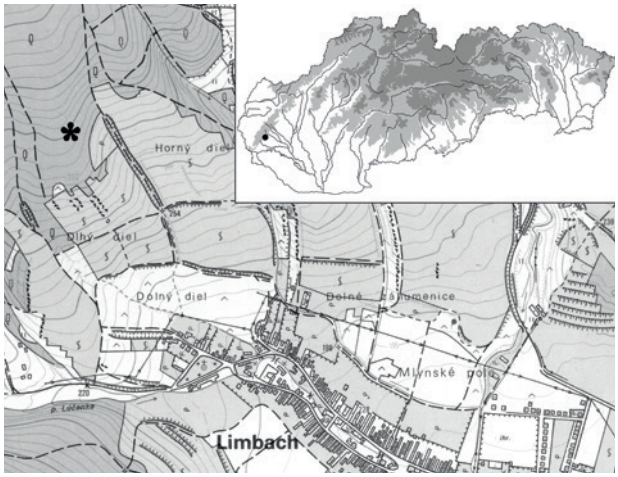

Miesto nálezu mincí

V posledných rokoch sa v okolí Malých Karpát objavilo väčšie množstvo nálezov mincí pochádzajúcich z rôznych historických období. Časť z nich bola publikovaná vo forme rôznych článkov, prednášok, či boli prezentované na výstavách. Medzi takéto zaujímavé a zvláštne nálezy mincí patrí aj poklad, ktorý bol objavený v lesoch Malých Karpát. Presné miesto nálezu je vedľa starej lesnej cesty vedúcej z Limbachu na Záhorie. Od kostola v obci je vzdialené približne 1 km. Mince sa nachádzali údajne pod plochým kameňom a boli rozptýlené na ploche asi 1 m^2, v hĺbke 40 cm. Nález sa nachádzal v koženom vrecúšku, z ktorého sa zachovalo len uzatváracie viečko. Je zaujímavé, že poklad bol, pravdepodobne, rozdelený na dve rôzne časti a ukrytý oddelene. Prvá časť depotu pozostávala z dvadsaťštyri mincí menších rozmerov, pričom zrejme išlo o viedenské fenigy. Uvedená časť sa nachádzala v hĺbke asi 40 cm. Približne vo vzdialenosti 6 m od nej boli uložené zvyšné mince. Nedopatrením sa však obe časti pokladu zmiešali a ďalej ich bolo možné vyhodnocovať len pohromade. Napriek tomu si však myslíme, že išlo o jeden poklad. Zvyk delenia pokladov, čiže finančných hotovostí ich pôvodnými majiteľmi, nie je žiadnou novinkou a z histórie poznáme niekoľko podobných príkladov. Za všetky možno spomenúť jeden z najvzácnejších novovekých nálezov aký sa kedy našiel na území bývalého Uhorska. Na začiatku roka 1971 objavil gazda z malej dedinky Tápé-Malajdok v južnom Maďarsku počas jesennej orby unikátny poklad zo 16. storočia pozostávajúci z 25 005 drobných strieborných mincí. O niekoľko mesiacov neskôr ten istý gazda opätovne oral svoj pozemok a len 12 m od tohto obrovského pokladu našiel ďalší, ktorý obsahoval 339 veľkých strieborných mincí - toliarov. Keďže tieto pochádzali z rovnakého obdobia ako drobné razby, možno predpokladať, že išlo o jeden nález. Ako možno vidieť z tohto zaujímavého príkladu, delenie jedného pokladu do viacerých častí nebolo ničím výnimočným. Ich majitelia si ich pravdepodobne delili z praktických dôvodov. V prípade ak by niekto našiel jednu časť ich majetku, potom tu druhú mohol ľahšie zatajiť.

MINCE Z LIMBACHU A ICH PRÍNOS K PEŇAŽNÝM DEJINÁM

Poklad z Limbachu pozostával z 379-ich mincí zložených len zo stredných až drobných nominálov. Na prvý pohľad je zaujímavé to, že sa tu nachádzali len zahraničné razby. Ani jedna minca nebola domáca, čiže uhorská. To by mohlo nasvedčovať skutočnosti, že jeho majiteľom mohol byť nejaký zahraničný obchodník (viď nižšie). Pomerne zaujímavú časť pokladu tvorili české a moravské mince, ktorých bolo 72 ks, čiže okolo 19 %. Z nich predstavujú podstatnú časť pražské groše, z ktorých osem kusov patrilo Karolovi IV. (1346-1378) a až 61 exemplárov bolo Václava IV. (1378-1419). Pražské groše patrili medzi výnimočné nominály, ktoré výraznou mierou zasiahli do menových pomerov viacerých európskych krajín. Tieto stredné nominály s pôvodnou hmotnosťou 3,5-3,7 g sa razili v akosti 93 % striebra v minci v Kutnej Hore po mincovej reforme Václava II. (1278-1305) v roku 1300. Vďaka svojej výnimočnej kvalite prenikli pomerne rýchlo aj do Uhorska, kde sa udomácnili v menových pomeroch už od začiatku 14. storočia. Ich obeh uľahčil aj fakt, že sa mince stredných nominálov (groše) razili v Uhorsku len sporadicky, a to len v rokoch 1329-1337, cca 1345 až 60-tych rokoch 14. storočia a po roku 1467. Akosť pražských grošov však začala pomerne rýchlo klesať. Za vlády Karola IV. dosahovali len 75-84 % striebra a za Václava IV. mali len 61-63 % striebra v minci. Ani tento fakt však nezastavil ich príliv do Uhorska. Práve naopak, groše oboch panovníkov patria medzi najpočetnejšie české mince objavené na území dnešného Slovenska. Ich masívny príliv bol podmienený niekoľkými dôležitými faktormi. Medzi oboma krajinami boli počas stredoveku intenzívne obchodné vzťahy. Územím juhozápadného Slovenska prechádzala významná obchodná cesta, známa ako Česká cesta. Tá bola právne zakotvená už v roku 1336. Medzi Čechami a Uhorskom boli počas 14. až 15. storočia intenzívne politické kontakty, ktoré taktiež mohli mať významný vplyv na prienik pražských grošov do Uhorska. Obe krajiny mali nielen spoločných panovníkov (ako napr. Ladislav Pohrobok), prípadne králi oboch štátnych útvarov boli v príbuzenskom pomere (Žigmund Luxemburský a Václav IV.). Prílev pražských grošov bol podmienený aj prítomnosťou českých vojsk na území Uhorska. Ide predovšetkým o husitov, ktorí v rokoch 1428-1435 podnikali intenzívne výpravy na územie dnešného Slovenska a mali tu silné vojenské zázemie. Výraznú českú stopu v Uhorsku zanechali aj vojská Jána Jiskru

z Brandýsa – bratríci, ktorí sú tu zaznamenaní najmä v rokoch 1442-1467. Práve z oboch období poznáme najväčší počet pokladov mincí s pražskými grošmi. Tie sú pre nami popisovaný súbor mimoriadne významné aj z toho dôvodu, že pomáhajú datovať ukrytie pokladu (viď nižšie). Okrem stredných nominálov boli v poklade aj drobné mince pochádzajúce z Čiech a Moravy. Ide o štyri peníze Václava IV. razené v rokoch 1384-1419 a jeden moravský štvorhranný peniaz markgrófa Jošta (1375-1411) z brnenskej mincovne. Peníze patria medzi zaujímavé razby, ktoré boli v Čechách produkované v rokoch 1384-1450. Ich typickým znakom je jednostranná razba, pričom na averze sa nachádza český lev. Uvedené mince sa počítali pôvodne sedem na jeden groš a neskôr išlo 13 na jeden pražský groš. Ich výskyt v limbaššskom náleze je pomerne prekvapujúci, lebo na rozdiel od grošov tieto mince neboli v Uhorsku vyhľadávané. V obehu tieto nominály neboli potrebné, lebo Uhorsko malo svoj vlastný mincový systém založený na zlatých minciach – dukátoch a drobných minciach, hlavne denároch. Na západe krajiny navyše obiehali spomínané viedenské fenigy, ktoré vytlačili z obehu ďalšie razby. Zaujímavou mincou je aj razba margrófa Jošta, ktorý sa často angažoval v uhorskej politike v čase Žigmunda Luxemburského.

Najväčšiu skupinu zahraničných mincí tvorí 288 viedenských fenigov pochádzajúcich z rakúskej oblasti, čo predstavuje takmer 76 % všetkých mincí. Tieto sú z relatívne širokého časového rozpätia, lebo najstaršiu skupinu tvoria razby Fridricha Pekného ako vojvodu (1306-1314) a najmladšie sú fenigy Viliama a Albrechta IV./V. (1395-1406). Viedenské fenigy sú popri českých minciach najpoužívanejšími zahraničnými mincami na území dnešného Slovenska v 13.-15. storočí. Pod pojmom viedenské fenigy rozumieme drobné strieborného mince, ktoré boli masívne razené v početných rakúskych mincovniach pôsobiacich vo Viedni, Viedenskom Novom Meste, či Enži. Tieto zásadným spôsobom ovplyvnili menové pomery v mnohých európskych krajinách susediacich najmä s Rakúskom. Výrazným spôsobom prenikli aj do Uhorska, kde rozhodujúcou mierou ovplyvnili územie dnešného juhozápadného a západného Slovenska. Tu sú doložené už na začiatku 13. storočia a svoje dominantné postavenie si udržali až do posledných menových reforiem Karola Róberta z Anjou (1307-1342), čiže približne do konca 30-tych rokov 14. storočia. Druhý dych opätovne chytili až v nasledujúcom storočí a ich obeh je v Uhorsku doložený približne do 60-tych rokov 15. storočia. Uvedený fakt dokladá aj limbašský nález, ktorého najväčšiu zložku tvoria práve tieto mince.

Pražský groš Karola IV. (1346-1378) z mincovne Kutná Hora

Viedenský fenig Albrechta II. (1330-1358) z mincovne Enža/Enns

Súčasťou nami skúmaného pokladu bolo aj 19 fenigov (čo je asi 5 % z celkového počtu) pochádzajúcich z Bavorska. Najstaršie z nich sú fenigy z mníchovskej mincovne od Štefana II. (1347- 1375) a najmladšie sú od Štefana III. (1392-1413) z Bavorska-Ingolstadtu z rokov 1395-1406. Bavorské mince sa na začiatku 15. storočia pravidelne objavujú v slovenských či maďarských nálezoch. V tomto období môžeme evidovať ich mimoriadny nárast prevažne v oblastiach bývalého západného Uhorska. Bolo to spôsobené tým, že sa bavorské fenigy dostali do krajiny ako prímes viedenských fenigov. Oba druhy mincí obiehali spoločne aj v Rakúsku, kde mali od roku 1395 zhodnú akosť a hodnotu.

DOBA UKRYTIA POKLADU A JEHO MOŽNÝ MAJITEĽ

Pri hodnotení každého pokladu treba zodpovedať niekoľko dôležitých a zaujímavých otázok. Medzi takéto patria tie, ktoré riešia problematiku doby jeho ukrytia, prípadne s akými historickými udalosťami súvisia a kto ho mohol uložiť do zeme. Keďže limbašský poklad sa zachoval pravdepodobne celý, bude oveľa ľahšie nájsť čiastočné alebo úplné odpovede na hore nastolené otázky. Dobu ukrytia každého pokladu možno určiť na základe najmladších mincí, ktoré sa v ňom nachádzajú. V prípade limbašského nálezu tvoria jeho najmladšiu časť česko-moravské mince. Z nich sú najdôležitejšie pražské groše Václava IV., z ktorých najmladšie boli razené niekedy okolo roku 1400. Dôležitou mincou pre určenie ukrytia pokladu je aj jediná moravská razba v náleze, ktorá bola vyrazená v brnenskej mincovni markgrófom Joštom niekedy po roku 1404. To znamená, že k ukrytiu tejto finančnej hotovosti došlo s určitosťou buď v tomto roku, alebo len krátko potom. Takéto datovanie pokladu potvrdzujú aj viedenské fenigy. Veľkú časť z nich môžeme priradiť Viliamovi a Albrecht IV./V., pričom boli vyrazené v rokoch 1395-1406. To by tiež dokladalo, že poklad mohol byť ukrytý niekedy v rokoch 1404-1406. Jediným problémom pri detailnom vyhodnotení limbašského nálezu je určenie príčin ukrytia pokladu.

Viedenský fenig Albrechta III. (1365-1395) z viedenskej mincovne

Po roku 1404 sa v uvedenom priestore neodohrávali žiadne výraznejšie vojenské operácie, ktoré by mohli zapríčiniť ukrytie tejto finančnej hotovosti. Jedinou takou zaujímavou udalosťou bolo veľké povstanie namierené proti Žigmundovi Luxemburskému v roku 1403. Jeho najvýznamnejší prívrženec Stibor zo Stiboric viedol svoje vojská naprieč juhozápadným Slovenskom, kde dobyli niekoľko hradov ako Krakovany, Krupá, najskôr aj Dobrá Voda. Ich prítomnosť v samotnom Limbachu a okolí Pezinka síce dosiaľ nebola zaznamenaná v iných prameňoch, ale v súčasnosti je známych viac nálezov mincí dokladajúcich vojenskú činnosť v roku 1403 na juhozápadnom Slovensku. Ide napríklad o poklady z Dvorníkov, Dolných Orešian a pod. Z nedostatku ďalších dôkazov však túto hypotézu zatiaľ necháme otvorenú. Nemenej zaujímavá je aj otázka možného majiteľa pokladu. Keďže ten pozostával výlučne z cudzích mincí, môžeme uvažovať o zahraničnom majiteľovi tejto finančnej hotovosti. Najväčšiu zložku v náleze tvorili mince pochádzajúce z Čiech a Rakúska, potom majiteľa môžeme pravdepodobne hľadať v tomto geografickom priestore. O zahraničnom vlastníkovi limbašského pokladu napovedá aj fakt, že sa tu od stredoveku vyberalo mýto a tadiaľto viedla významnejšia lokálna cesta na Záhorie. V tomto období sa tu nachádzalo viac zahraničných obchodníkov. Okrem toho, v Limbachu žilo v rovnakom období najmä nemecké obyvateľstvo. Približne od 14. storočia sa tu začalo intenzívnejšie rozvíjať vinohradníctvo a baníctvo, v ktorom zohrávali dôležitú úlohu zahraniční odborníci. V čase ukrytia pokladu bol teda Limbach už plne rozvinutou obcou s vlastným kostolom, ktorý sa bezpečne spomína v listine z roku 1390. O početnosti obyvateľstva v obci v tomto období máme len skromné informácie. Napríklad v roku 1425 tu bolo osídlených 60 usadlostí.

Poklad mincí z Limbachu je veľmi dôležitým dokladom o peňažných pomeroch na území juhozápadného Slovenska na začiatku 15. storočia. Napriek tomu, že jeho vlastníkom bol pravdepodobne cudzinec, poukazuje na fakt, že v tomto období tu zohrávali dôležitú úlohu najmä cudzie razby. Súbor mincí zároveň poukazuje na význam lokálnych obchodných ciest, ktoré križovali Malé Karpaty.

Pražský groš Karola IV. (1346-1378) z mincovne Kutná Hora

Pramene a literatúra:

- *BUDAJ, M.: Nové vyhodnotenie nálezov pražských grošov na Slovensku. Česká a slovenská numismatika po deseti letech (1993-2003). Praha 2005, s. 137-148.*
- *BUDAJ, M.: Nálezy mincí ako historický prameň pre poznanie dejín okresov Pezinok a Senec. In: Carnuntum: Gerulata. Pezinok 2008, s. 152-170.*
- *DEMETER, L. - HUNKA, J.: Dva hromadné nálezy rakúskych, bavorských a českých mincí zo 14.-15. stor. z územia Slovenska. I. časť - Nález mincí zo Senice. Zborník SNM 87, História 33. Bratislava 1993, s. 103-126.*
- *DVOŘÁKOVÁ, V.: Rytier a jeho kráľ. Budmerice 2003.*
- *HÓMAN, B.: Magyar pénztörténet. Budapest 1916.*
- *HUNKA, J.: Vplyv rakúskych mincí na peňažné pomery stredovekého Slovenska (12.-15. storočie). Slov. Num. 14, 2006, s. 129-148.*
- *HUNKA, J.-BUDAJ, M.: Poklady mincí z Pezinka a okolia. Pezinok 2005.*
- *KŐHEGYI, M.-NAGY, Á.: XVI. századi éremlelet Tápé-Malajdokról. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976-1977, s. 135-161.*
- *PINTA, V.: Pražské groše Václava IV. Chomutov 2005.*
- *POSPECHOVÁ, P.-WITTGRÚBER, P.: Husitský poklad z Limbachu. Limbašské noviny 3/2005, roč. 13, s. 5.*
- *ŠVEC, A.: Nový nález pražských grošov a fenigov z 15. storočia z Limbachu. Príspevok k obehu pražských grošov Karola IV. a Václava IV. na Slovensku. Peníze v proměnách času VII. Ostrava 2010, s. 113-124.*
- *ŽUDEL, J.: Limbach. In: DUBOVSKÝ, J. - ŽUDEL, J. (ed.). Dejiny Pezinka. Bratislava 1982.*

NÁHROBNÉ PAMIATKY V KOSTOLE SV. JURAJA VO SVÄTOM JURE

František Gahér

V predošlom článku sme zoznámili čitateľov so stredovekými náhrobnými pamiatkami v Kostole Nanebovzatia Panny Márie v Pezinku. Tentoraz prichádzame s takmer totožným predmetom výskumu, tentoraz však v Kostole sv. Juraja. Na rozdiel od predošlého článku sa predmet výskumu rozšíril o renesančné náhrobné pamiatky. Obidve spomenuté sakrálne stavby majú spoločných fundátorov - grófov zo Svätého Jura a z Pezinka, ktorí tu mali svoje pohrebné kaplnky. Priestory kostola za účelom pochovávania a večnej pripomienky využili neskôr nielen ďalší majitelia obidvoch mestečiek a rovnomenných panstiev, ale aj prislušníci tu usadenej strednej a nižšej šľachty...

VEKO TUMBY GRÓFA JURAJA III. ZO SVÄTÉHO JURA A PEZINKA († 1. 4. 1467)

Prvou a zároveň najstaršou popisovanou pamiatkou je náhrobná tabuľa, resp. veko tumby grófa Juraja III. zo Svätého Jura a Pezinka, ktorý so súhlasom svojich synov Jána a Žigmunda založil v roku 1465 pri Kostole sv. Juraja vo Svätom Jure kaplnku a obdaroval ju benefíciom z rybolovu vo Vysokej pri Morave (podľa kanonickej vizitácie z roku 1781 išlo o sumu vyše 28 viedenských denárov s požiadavkou vykonávať týždenné omše za fundátora). Kaplnka mala slúžiť ako pohrebné miesto pre rod grófov zo Svätého Jura a Pezinka. Niekedy po roku 1467 sem umiestnili grófovu tumbu. Žiaľ, teraz je jej vrchná časť zastrčená, zamurovaná v kúte pri severnom vchode kostola, pričom bočné mramorové platne sa pravdepodobne použili pri niektorej z jeho opráv.

Že ide o veko tumby dokazuje okrem staršej literatúry aj orientácia písmen nápisu, ktoré sú obrátené smerom od reliéfu (takže časť nápisu nad hlavou grófa je prevrátená). To znamená, že náhrobná tabuľa bola pôvodne v horizontálnej polohe a nápis na nej bolo možné čítať jej obídením. Jednoduchšiemu čítaniu napomáhalo aj skosenie obruby platne s nápisom.

Náhrobnej tabuli dominuje reliéfna postava rytiera, ktorá je koncipovaná podľa tradičných pravidiel – poduška pod hlavou rytiera, ležiaci lev pod nohami, zdvihnutá pravica drží žrď zástavy s rodovým znakom, zohnutá ľavica pridŕža meč. Pri ľavej nohe je umiestnený rodový erb so šesťcípou diagonálne členenou hviezdou v štíte, hore s helmicou, cisárskou korunou a ozdobou z pávích pier. Postava je prevedená opticky

Veko tumby grófa Juraja III. zo Sv. Jura a Pezinka

pôsobivo, pričom vyniká najmä prísny výraz tváre. Trochu komicky pôsobí nesúmernosť subtílnej postavy v brnení voči zobrazenej mohutnejšej hlave.

Gróf Juraj III. v rokoch 1438–1439 ako prvý v dejinách za-

Tumba Gašpara Šerédyho

stával funkciu strážcu kráľovskej koruny, ktorú mu zveril kráľ Albrecht Habsburský do ochrany, a zároveň bol tiež vo funkcii kapitána Vyšehradu. Za svoju podporu dostal 24. júla 1438 od kráľa Albrechta I. donáciou majetky v Bratislavskej stolici. V spomínanej listine sa uvádza, že ju dostal za svoje zásluhy pri bitke proti Turkom pri dobývaní hradu Golubac v roku 1428, v ktorej bol aj zranený šípom vystreleným z tejto pevnosti. Z tohto obdobia pravdepodobne vychádza aj námet jeho zobrazenia na náhrobnej tabuli ako rytiera v zbroji.

Po smrti kráľa Vladislava Jagelovského bol prívržencom rímsko-nemeckého cisára Fridricha III. proti neskoršiemu uhorskému kráľovi Matejovi Korvínovi. Preto Fridrich udelil jemu a jeho dvom synom roku 1459 armáles, ktorý bol vydaný v dvoch variantách. Ďalej sa v listine popisuje samotný erb, ktorý im z vďaky za ich činy polepšil *„...sme sa rozhodli váš dedičný erb, teda modrý štít so zlato-červenou hviezdou a na ňom položenou turnajovou prilbicou ozdobenou prikrývadlami rovnako zlatej a červenej farby, ešte viac okrášliť, pre väčšiu dôstojnosť a slávu vášho domu tak, že odteraz na večné časy bude na prilbici položená zlatá koruna na spôsob cisárskeho diadému so zväzkom pávích pier, ktorý je umiestnený na vrchole koruny...“* Je veľmi pravdepodobné, že erby z obidvoch variant armálesov – po ôsmich rokoch od vydania, slúžili ako predloha k prevedeniu erbového znamenia v reliéfe náhrobnej tabule. Je tu prítomná aj zmienená koruna so zväzkom pávích pier.

Latinský nápis je umiestnený na štyroch stranách vo zvýšenej obrube tejto tabule: *„† Anno d(omi)ni mcccclxvii feria quarta/ante festum beati Ambrosii Episcopi Obiit Spectabilis et Generosus Vir a[c]/[ma]gnificus do[minus Georgius/de Sa]ncto Georgio et de Bozin e(t) c(etera) hic sepult(us) Cui(us) a(n)i(m)a requiescat i(n) pace.“* Jeho preklad je: „Roku Pána 1467 v stredu pred sviatkom svätého (blaženého) biskupa Ambrozia zomrel vážený a urodzený muž a tiež vznešený pán Juraj zo Svätého Jura a Pezinka atď. tu pochovaný, ktorého duša nech odpočíva v pokoji.“ Hoci práve časť nápisu s grófovým menom chýba, vďaka skutočnosti, že jeho dvaja synovia Ján a Žigmund, s ktorými dostal zmienené polepšenie erbu, zomreli až v rokoch 1487 a 1492 je isté, že náhrobok patrí Jurajovi III.

Vďaka mimoriadnym sochárskym kvalitám, ktoré nemajú na Slovensku obdoby, priťahuje platňa pozornosť odborníkov už od 19. storočia. Autor knihy o svätojurských a pezinských grófoch Moriz Wertner vo svojom diele píše o tomto náhrobku, že bol skúmaný v 19. storočí cisársko-kráľovskou centrálnou komisiou pre výskum a zachovanie umeleckých a historických pamiatok, ktorá ju hodnotila ako jednu z najkrajších gotických náhrobných tabúľ v Uhorsku. Výtvarné analógie sa postupne hľadali v juhonemeckej až dolnorakúskej oblasti, v Korutánsku a Štajersku...“ Kunsthistorik Štefan Oriško považuje materiál zachovaného veka tumby za mramor z oblasti Adnet pri Salzburgu. Dokonca sa domnieva, že by pôvodcom mohla byť kamenárska dielňa vo Viedni. Salzburský pôvod mramoru tabule dokazuje aj tým, že v kostole vo Svätom Jure je umiestnená kamenná krstiteľnica z tzv. strakatého salzburského mramoru. Odborníci na danú tému – Pál Lövei, ale aj približne o pol storočie skôr Karl Friedrich Leonhardt, takisto prirovnávali kompozíciu postavy rytiera na reliéfe k rakúsko-bavorskému, resp. salzburskému okruhu výroby náhrobných pamiatok.

TUMBA GAŠPARA ŠERÉDIHO († 1. 3. 1550)

Ďalšou zaujímavou pamiatkou je jedna z mála zachovaných renesančných túmb. Umiestnená je v zmienenej pohrebnej kaplnke svätojurských a pezinských grófov v kostole vo Svätom Jure. Ide o tumbu Gašpara Šerédiho, ktorá je zhotovená z dvoch typov červeného mramoru. Hornej časti dominuje reliéfna postava Gašpara ako rytiera v zbroji s koruhvou a rodovým erbom, ktorého strážcami sú dva levy.

Šerédiovci pochádzali z nižšej uhorskej šľachty, ktorí ale zásluhou najmä Gašpara v polovici 16. storočia už patrili medzi popredné uhorské magnátske rodiny. Ten sa po moháčskej bitke postavil na stranu Ferdinanda I., ktorý ho za jeho služby vymenoval kapitánom „Horného Uhorska“. V bojoch proti Jánovi Zápoľskému vydobyl v roku 1528 hrad Likavu a Trenčín a v roku 1530 hrad Jáger (Eger). Počas týchto rokov pôsobil ako kapitán vojsk Pentapolitany spolu so Štefanom Révayom. Tieto skutočnosti sú zaznamenané v piatich nápisoch na tejto sepulkrálnej pamiatke – na hlavnej nápisovej tabuli a takisto na štyroch bočných tabuliach.

Preklad latinského nápisu na hlavnej nápisovej tabuli uvádza základné údaje o zomrelom: *„Pomník urodzeného a vznešeného Gašpara Šerédiho grófa zo Svätého Jura a Pezinka, a tiež kapitána územia hornej časti Uhorského kráľovstva atď., ktorý zomrel prvého dňa marca roku Pána 1550.“* Nápisy na bočných tabuliach majú oslavný charakter a pôsobia až poeticky vzletne: *„Vlasť sa mnou povzniesla o zem, keď*

Epitaf Jakuba Mordaxa a jeho manželky Agnesy

kráľ Ferdinand daroval prostriedky, ktoré majú byť držané, kým neskrotí ukrutné vojny." A tiež: *„S námahou spojená ojedinelá viera v neistých pomeroch, lebo oddanosť ma urobila tým, že som bol prijatý k môjmu kráľovi."* Teda tieto nápisy oslavujú Gašpara ako oddaného vojenského veliteľa v boji proti Turkom a tiež proti Jánovi Zápoľskému, z čoho vychádza aj námet reliéfu veka tumby, kde je zobrazený ako rytier v zbroji. Na jej boku je uvedené, že toto dielo dal urobiť jeho brat Juraj. O sedem rokov neskôr dala aj vdova po Jurajovi Šerédim postaviť v Kostole sv. Egídia v Bardejove manželovi, ktorý zastával funkciu šarišského župana a kapitána Košíc, tumbu vytvorenú v Krakove v dielni sochára Hieronyma Canavesiho, keďže mala rodinné zväzky a kontakty v Poľsku. Avšak tumba jeho brata Gašpara evidentne z tejto dielne nepochádza, čomu nasvedčuje nielen použitie iného druhu červeného mramoru, ale aj umelecké prevedenie, ktoré nás nabáda orientovať sa najmä na rakúsku provenienciu a konkrétnejšie tú vo Viedni. Toto potvrdzuje aj tá skutočnosť, že na začiatku 16. storočia najvyhľadávanejšie lomy na ťaženie červeného mramoru v Gerečských vrchoch boli počas tureckej okupácie zatvorené. Teda domáca uhorská proveniencia sa nepredpokladá.

EPITAF JAKUBA MORDAXA A JEHO MANŽELKY AGNESY (†19. 10. 1572, † 2. 11. 1572)

Ďalšou pertraktovanou náhrobnou pamiatkou je epitaf Jakuba Mordaxa a jeho ženy Agnesy. Je osadený na jednom zo stĺpov v hlavnej lodi kostola. Renesančný epitaf tvoria dve nápisové tabule s jedným nemeckým a dvoma latinskými nápismi. Hlavná nápisová tabuľa s vyrytým nápisom aj obraz nad ňou sú z mramoru hnedej farby naokolo s výzdobou z vápenca, ktorá je v podobe dvoch karyatíd a rastlinných motívov a vo vrchnej časti v podobe tympanónu. Medzi nápisovými tabuľami je zobrazený výjav nanebovstúpenia Jakuba Mordaxa a grófky Agnesy, ktorí sú zachytení kľačiaci, pokorní v modlitbe a v nádeji, že ich duše budú spasené. Táto ikonografia je v našom regióne ojedinelá, pretože takýmto zobrazením zomrelí deklarujú svoj dokonale bezúhonný život, pričom sa nemusia podrobiť Božiemu súdu, ale cestu im otvárajú anjeli. Takýto typ zobrazenia má, pravdepodobne, predlohu v Biblii s ilustráciami od Josta Ammana z Frankfurtu nad Mohanom, ktorá vyšla v roku 1565, kde autor zobrazil starozákonný príbeh Jakubovho rebríka. Nemecký nápis písaný ozdobnou kurzívou informuje o dátume smrti oboch manželov: *„Tu ležia pochovaní urodzený a vznešený muž Jakub Mordax, podkapitán Bratislavského hradu, ktorý 19. októbra a jeho manželka grófka Agnes tak 2. novembra v roku 1572 sa pobrali k Bohu."* Latinské nápisy sa dajú preložiť ako: *„Boh nech ich a nás všetkých skrze Ježiša Krista k večnému žitiu privedie amen. Čo Boh spojil, človek nech nerozdeľuje."* Teda zosilňuje sa tu význam uzavretého manželstva, ktorého nerozlučnosť bola potvrdená aj tou skutočnosťou, že manželia zomreli dva týždne po sebe.

Tvorcom diela bola, pravdepodobne, viedenská kamenárska dielňa, čomu nasvedčuje výskyt mnohých podobne prevedených renesančných epitafov umiestnených v exteriéri a interiéri Dómu sv. Štefana vo Viedni.

EPITAF KRIŠTOFA GARDANIHO A JEHO RODINY († 1575-1592)

Poslednou popisovanou sepulkráliou je epitaf Krištofa Gardaniho, ktorý je vsadený do steny vo vnútri južného vchodu kostola. Dominantnú reliéfnu tabuľu ohraničenú dvoma iónskymi stĺpmi so zobrazením členov rodiny Krištofa Gardaniho modliacich sa pod Ježiškom doprevádzajú vyryté citáty z Biblie. Pod týmto zobrazením je umiestnená tabuľa so sedemriadkovým latinským nápisom (dolný nápis). Ďalší nápis je umiestnený nad zobrazením v dvoch riadkoch v latinčine (horný nápis) spolu s uvedeným erbu zomrelého v renesančnej kartuši. Dolný nápis uvádza: *„Krištof Gardani, služobník a kastelán grófa zo Salmu na hrade Pajštún, ktorý zomrel dňa ... roku ... a tiež aj jeho milovaná manželka, ktorá v Pánu zomrela dňa ... roku ... a deti ich obidvoch, ktoré sú tu pochované, ktorým najmilostivejší a najvznešenejší Boh nech dopraje večný život."* Vynechané miesta v nápise sú spôsobené pravdepodobne tým, že epitaf bol objednaný ešte za života Krištofa a jeho manželky. Viac svetla o presnejšom

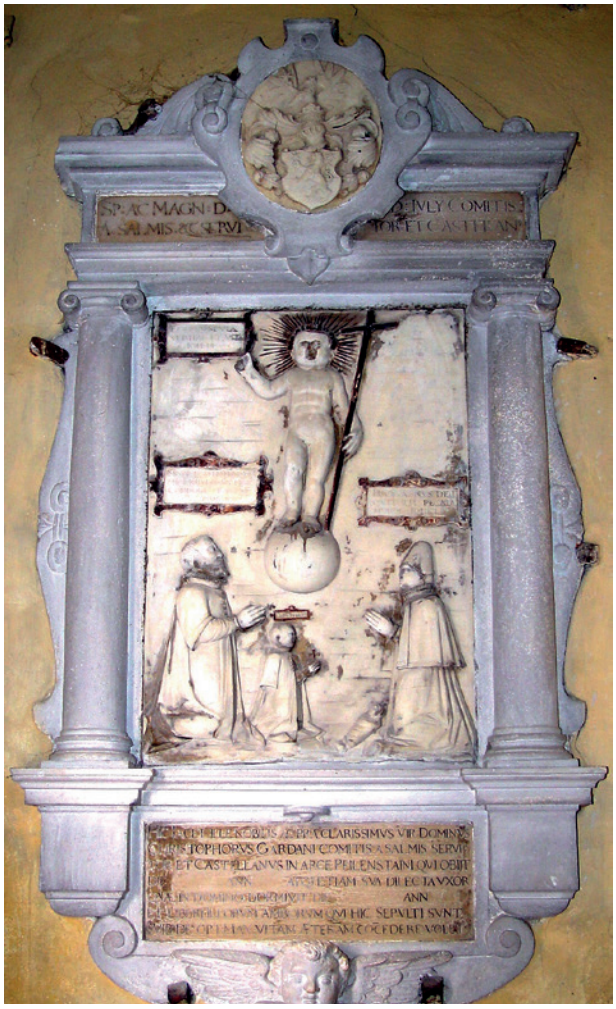

Epitaf Krištofa Gardaniho a jeho rodiny

časovom údaje vzniku danej náhrobnej pamiatky nám podáva horný nápis: *„Urodzený a tiež vznešený pán a tiež služobník a kastelán grófa Júliusa zo Salmu.“* Krištof Gardani, ako je zrejmé už z nápisu, bol kastelánom na hrade Pajštún, ktorý bol v tom čase majetkom grófa Júliusa zo Salmu a Neuburgu. Ten prebral Stupavské panstvo a samotný hrad Pajštún v roku 1575 po smrti svojho brata Ecka. Majiteľom panstva bol až do roku 1592. Tieto roky nám pomáhajú určiť časové vymedzenie vzniku epitafu medzi roky 1575-1592.

Na základe analýzy textu nápisov, štýlu prevedenia, použitého materiálu týchto štyroch náhrobných pamiatok sme sa snažili doplniť informácie k zomrelým osobám a k dobovým zvyklostiam v používaní sepulkrálnych pamiatok. Prvé dve pamiatky sú príkladmi honosnejšieho typu označenia hrobového miesta prostredníctvom tumby s reliéfom zomrelého v brnení, ktorá ostro kontrastuje s menej náročnými prevedeniami prostredníctvom epitafu, ktorý slúžil na pripomenutie pamiatky zosnulého (neoznačoval konkrétne hrobové miesto). V obidvoch prípadoch použitia tumby označujú miesto pochovania majiteľa svätojurského panstva. Vzťah k mestečku Svätý Jur, a teda aj dôvod pochovania v tunajšom kostole, je pri dvoch analyzovaných epitafoch neznámy. Pravdepodobne však predstavitelia obidvoch rodín boli predstaviteľmi tu usadenej nižšej šľachty.

Tento článok vznikol s podporou Agentúry pre podporu výskumu a vývoja na základe projektu APVV-0237-11 a tiež ako súčasť riešenia Grantu Univerzity Komenského č. UK/106/2014.

Pramene a literatúra:

- *ČOVAN, M.: Sepulkrálie významných šarišských rodov. Prameň ku genealogickému výskumu šľachty. In: Magnátske rody v našich dejinách 1526-1948, ed. F. Federmayer. Martin 2012, s. 292 – 311.*
- *ČOVAN, M.: Sepulkrálie na Šariši v stredoveku a ranom novoveku. In: Epicraphica et Sepulcralia, č. 4., ed. Jiří Roháček. Praha 2013, s. 73 – 116.*
- *DUCHOŇ, M.: Majitelia pezinského a svätojurského panstva v rokoch 1543 – 1609, In: Historika, č. 1, Bratislava 2013, s. 11-14.*
- *GAHÉR, D.: Grófi zo Svätého Jura a Pezinka v neskorom stredoveku, Dizertačná práca, FiF UK v Bratislave, 2012.*
- *GAHÉR, F.: Stredoveké náhrobné pamiatky v Kostole Nanebovzatia Panny Márie v Pezinku, In: Historika, č. 1, Bratislava 2013, s. 7-10.*
- *GAHÉR, F.: Stredoveké a ranonovoveké epigrafické pamiatky vo vybranej časti juhozápadného Slovenska, Dizertačná práca, FiF UK v Bratislave, 2012.*
- *ILA, B.: A Szentgyörgy és Baziny grófok birtokainak kiálakulába. In: Turul. Budapešť 1927.*
- *KNAUZ, N.:A Bazini várkápolna és a csukárdi és szentgyörgyi templomok. In: Magyar Sion, roč. 3, 1865.*
- *LÖVEI, P.: Kunstlerische Beziehungen in der Grabmalkunst der westlichen und nordwestlichen Gebiete des Königreichs Ungarn im Spätmittelalter. In: Galéria 2004–2005 – Ročenka Slovenskej národnej galérie v Bratislave. Bratislava 2006.*
- *LUDÍKOVÁ, Z.: Tumba hornouhorského kapitána Gašpara Šerédyho. In: Renesancia – Dejiny slovenského výtvarného umenia, ed. I. Rusina. Bratislava 2009.*
- *LUKAČKA, J.: Cisár Fridrich III. polepšuje grófom zo Svätého Jura a Pezinka ich starý rodový erb – Viedeň 19. júna 1459. In: Pod osmanskou hrozbou. Bratislava 2001.*
- *LUXOVÁ, V.: Náhrobné pamiatky – katalóg diel. In: Gotika – Dejiny slovenského výtvarného umenia, ed. I. Rusina. Bratislava 2003.*
- *ORIŠKO, Š.: Poznámky o neznámych stredovekých kamenárskych pamiatkach Trnavského kraja. In: Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 5. Trnava 2002.*
- *RUSINA, I.: Epitaf Jakuba Mordaxa a jeho ženy. In: Renesancia – Dejiny slovenského výtvarného umenia. ed. I. Rusina. Bratislava 2009.*
- *ŠEDIVÝ, J.: Littera epigraphica sepulcralium mediaevalium Hungariae Superioris. In: Epigraphica et sepulcralia, č. 2, ed. J. Roháček. Praha 2009, s. 289 – 312.*
- *WERTNER, M.: Die Grafen von St. Georgen und Bösing. Viedeň 1891.*
- *ZÁHOREC, Ľ.: Epitaf Krištofa Gardaniho z farského kostola vo Sv. Jure, (seminárna práca), FiF UK v Bratislave - Katedra archívnictva a p. v. h., 2002.*

- *Za pomoc pri preklade nápisov na tumbe Gašpara Šerédyho ďakujem Dr. Alexandre Dekanovej, CSc.*
- *Za umožnenie fotodokumentácie v Kostole sv. Juraja vo Svätom Jure ďakujem p. farárovi Mgr. Pavlovi Pósovi.*
- *Foto: F. Gahér*

MESTEČKO SVÄTÝ JUR A JEHO OBYVATELIA V ROKU 1559

Rastislav Luz

Obyvatelia mestečiek Svätý Jur a Pezinok zažívali v roku 1559 krušné chvíle. V predošlom roku sa ich novým zemepánom stal Gašpar II. Šerédi, ktorý sa síce písomne zaviazal, že bude dodržiavať všetky ich práva a slobody, no v praxi proti mešťanom postupoval veľmi tvrdo. Tí sa na jeho spôsoby opakovane sťažovali, čo viedlo 23. júla 1559 kráľa Ferdinanda I. k vydaniu príkazu prešetriť správanie Gašpara a po rovnom štvrťroku tento proces vyvrcholil 24. októbra 1559, kedy kráľ vydal listinu potvrdzujúcu ich staré slobody a práva. Zakrátko bol zemepán donútený svätojurské a pezinské panstvo odstúpiť Uhorskej komore, teda kráľovi.

V tomto období sa už právne konanie nemohlo zaobísť bez príslušných písomných podkladov. Tak tomu bolo aj v tomto prípade. Z celého procesu sa zachoval spis v archíve Uhorskej komory a aj dva súpisy domov a povinností ich obyvateľov. Súpis opisujúci Pezinok (Regestum domorum oppidi Bozyn) je datovaný na 16. august 1559, súpisu Svätého Jura (Regestum connumerationis domorum oppidi Sancti Georgii ad solvendum censum de singulis domibus 1559) denný dátum chýba, iste ale oba vznikli v približne rovnakom čase. Zapisovateľom oboch textov podľa zhodného písma bola jedna osoba. V textoch oboch súpisov sa vždy uvádzajú domy zaradené do ulíc (väčšinou, žiaľ, bez uvedenia ich názvov), poradové číslo domu v ulici, meno či mená obyvateľov niekedy aj s označením povolania a napokon povinnosti, ktoré mali daní obyvatelia voči zemepánovi, či už vo forme platieb alebo robôt.

ULICE A DOMY SVÄTÉHO JURA

Mestečko v roku 1559 pozostávalo z piatich ulíc. Prvá, označená ako Neštich (Newstiwth), sa nachádzala „nad kostolom pod hradom“ a pozostávala z dvoch častí. Stálo v nej 15 obývaných a 2 neobývané domy. Druhú ulicu autor neoznačil menom. Začínala sa pod kostolom a jedným z jej orientačných bodov bola kúria Krištofa Armprustera. Z toho vyplýva, že zapisovateľ začal spisovať dnešnú ulicu Horné predmestie, kráčal smerom z kopca na Prostrednú, zabočil do dnešnej Kautzovej a pokračoval dolu Bratislavskou – tieto dnes 4 samostatné ulice považoval za jeden celok. Spolu sa skladali z 54 obývaných domov, 2 neobývaných a 3 nezastavaných parciel. V ďalších dvoch zapísaných uliciach nie sú žiadne záchytné body, ktoré by ich dovolili jednoznačne identifikovať. Prvú ulicu, ktorá mala 27 obývaných domov a 18 voľných parciel môžeme zrejme stotožniť s dnešnou Prostrednou. Druhú s 22 domami a 5 parcelami s Pezinskou. Poslednou ulicou, ktorá sa nachádza v súpise, bola Zadná ulica (vicus Hintergaß), čo je zrejme časť dnešnej Pezinskej ulice. Mala 36 domov.

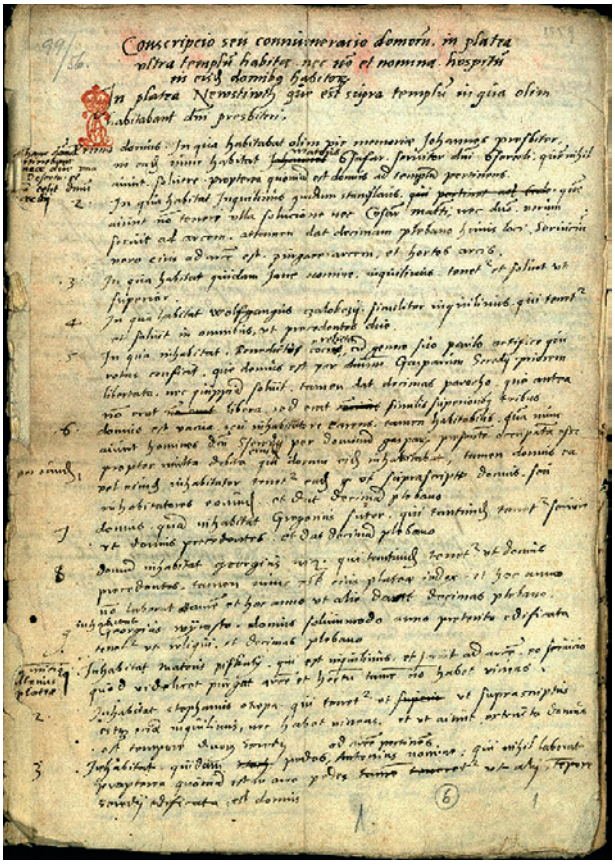

Strana zo svätojurského súpisu domov

Vo všetkých piatich uliciach sa v roku 1559 nachádzalo spolu 154 obývaných a 4 neobývané domy a tiež asi 26 voľných parciel. Pri niektorých domoch je uvedený aj konkrétnejší údaj o čase stavby – šesť bolo postavených za čias Šerédiovcov (teda niekedy medzi rokmi 1544-1559), jeden v roku 1558, päť v roku 1559 a sedem domov bolo práve rozostavaných.

O VÝZNAMNÝCH STAVBÁCH

Na ulici Neštich stáli dva domy, v ktorých „za čias grófov“ býval farár, a ďalšie 4 domy pôvodne patriace kaplánom, ktorých mená sú uvedené v súpise, no v roku 1559 už boli sekularizované.

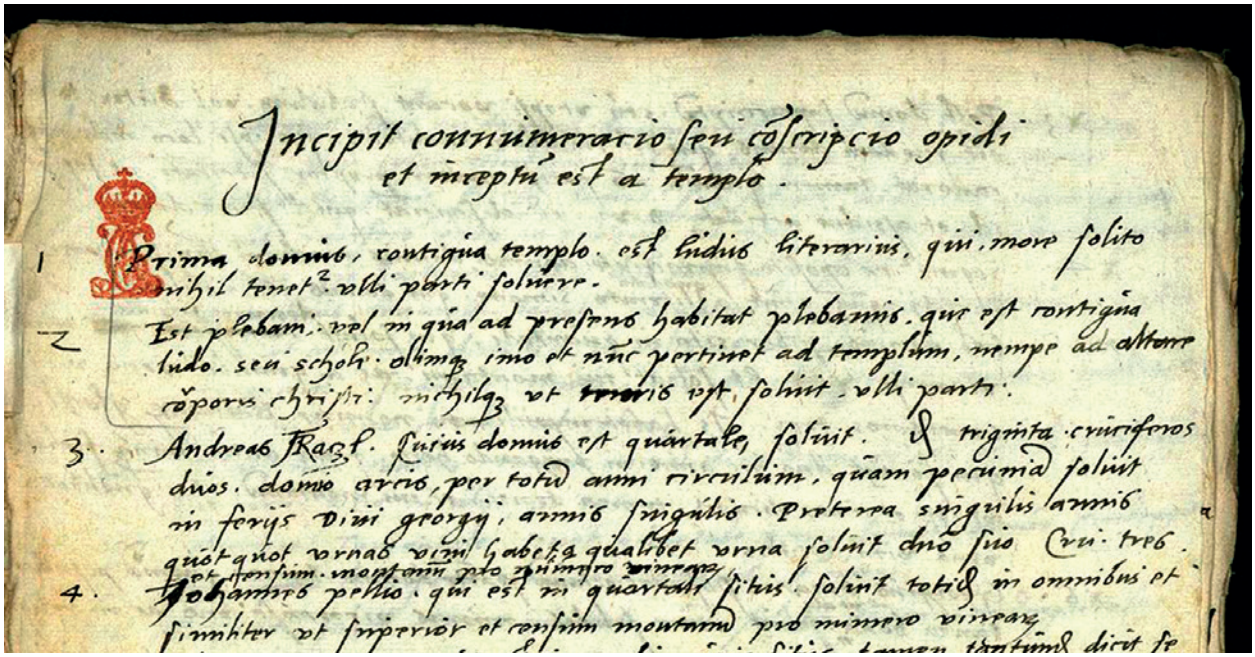

Prvá strana Súpisu domov mestečka Svätý Jur

V ulici pod kostolom bola prvou stavbou škola (ludus literarius) a hneď pod ňou dom patriaci oltáru Tela Kristovho, v ktorom býval vtedajší farár. Dvanástym domom pod kostolom bola lisovňa (stabulum alebo torcul), ktorú kedysi využívali vinohradníci z Bratislavy, Trnavy a Žitného ostrova a iní vlastniaci vinohrady v chotári Svätého Jura na lisovanie svojho hrozna. Hneď vedľa stál mlyn, ktorý ale kvôli suchu nemlel a oproti nemu zasa dom zemepána Gašpara Šerédiho, ktorý kúpil od akéhosi literáta Šimona z Bratislavy. Nasledoval dom postavený vdovou grófa Františka, ktorý bol v čase spisovania neobývaný. Rovnako susedný dom pôvodne patril grófom, ale Šerédi ho nechal prestavať na lisovňu. Na vrchu dnešnej Bratislavskej ulice stála aj, už spomenutá, kúria Krištofa Armprustera.

V druhej (Prostrednej) ulici stáli šľachtické kúrie Wolfganga Puchamera a Leonarda Amadeho. V tretej (Pezinskej) sa nachádzali pastiersky dom (domus pastoralis) a kúria literáta Šimona z Bratislavy. V Zadnej ulici mali svoje kúrie František Šerédi a akýsi pán Šerény a stál tam aj mestský kúpeľ (domus balneatoria).

O SVÄTOJURČANOCH A ICH POVOLANIACH

Iba pri málo obyvateľoch sa dozvedáme údaj o ich povolaní. Z ľudí žijúcich na ulici Neštich stoja iste za povšimnutie úradník zemepána Valentín Pusskaß, správca pivníc menom Michal, Anton - pešiak slúžiaci na hrade a v neposlednom rade aj Gregor Nicz(?) – richtár tejto ulice. Svätojurským richtárom bol v roku 1559 Michal Mager, ktorý býval zrejme na Prostrednej ulici. Zapísaní sú napríklad aj traja murári, dvaja mäsiari, dvaja obuvníci, dvaja krajčíri, kožušník, hrnčiar dodávajúci hrnce aj hradu a ďalší. V mestečku žilo aj 40 želiarov alebo želiarskych rodín, z ktorých väčšine zapisovateľ neuviedol ani meno.

O SVÄTOJURSKÝCH PRIEZVISKÁCH

V súpise sa vyskytuje celkom 102 priezvisk, z ktorých až asi 90 je možné považovať za nemecké. Najčastejším bolo meno Pawer, ktorého nositelia žili v 5 domácnostiach. Za ním nasledovali Behm/Behem a Ssuß/Ssuiß, každé so štyrmi zástupcami. Priezviská Wiener a Tuczentaler sa vyskytovali každé trikrát. Prekvapivé je, že až 5 priezvisk sa vo Svätom Jure vyskytuje dodnes – sú to mená Fischer (Ffisser), Hupka (Hubka), Kandl (Kandln), Slezák a Unger.

ČIASTOČNÁ EDÍCIA SÚPISU ULICA NEŠTICH

Súpis alebo spočítanie domov v ulici nad kostolom, ako tiež aj mená obyvateľov v týchže domoch bývajúcich. V ulici Neštich (Newstiwth), ktorá je nad kostolom, v ktorej kedysi bývali páni kňazi:

Prvý dom, v ktorom býval kedysi blahej pamäti kňaz Ján, v tomže teraz býva Matúš Ssafar, služobník (servitor) pána Sserediho, o ktorom hovoria, že nič neplatí, pretože kedysi to bol dom ku kostolu patriaci (na okraji dopísané: K tomuto domu patrili dve vinice, jedna opustená a druhú obrába pán Sseredy),

2. v ktorom býva želiar, akýsi Stanislav, o ktorom hovoria, že nič nemusí platiť ani cisárskemu majestátu ani pánovi, avšak slúži hradu a jednako dáva desiatok farárovi tohto miesta. Jeho služba hradu je čistiť hrad (purgare arcem) a záhrady hradu,

3. v ktorom býva akýsi menom Jane, želiar, ktorý je povinný aj platí ako predošlý,

4. v ktorom býva Wolfgang Czalokezy, podobne želiar, ktorý je povinný aj platí vo všetkom ako predošlí dvaja,

5. v ktorom býva vdova kuchára Benedikta so svojím otcom, majstrom Pavlom, ktorý zhotovuje kolesá. Dom je pánom Gašparom Seredym prvším oslobodený, ani nič neplatí, predsa však dáva desiatky farárovi; nebol prv slobodný, ale bol podobný trom predošlým,

6. dom je prázdny alebo nemajúci obyvateľa, avšak obývateľný; hovoria ľudia, že teraz je pána Sseredyho, skrz pána terajšieho Gašpara zabratý, kvôli mnohým dlhom toho, ktorý tenže dom obýval; taktiež tento dom alebo tohože obyvateľ je povinný toľko ako predošlí dom alebo jeho obyvatelia platiť a dáva desiatok farárovi

7. dom, ktorý obýva obuvník Gregor, ktorý toľko isto je povinný slúžiť ako predošlé domy a dáva desiatok farárovi

8. dom obýva Juraj [Nicz], ktorý je povinný toľko isto ako predošlé domy, predsa však teraz je tejto ulice richtár a tento rok nepracuje, avšak tento rok ako po iné dáva desiatky farárovi

9. obýva Juraj Wyrasto, dom iba v predošlom roku postavený, má povinnosť ako ostatní a aj desiatky farárovi

Začiatok druhej (alterius) ulice:

1. obýva Matúš Piskaty, ktorý je želiar a slúži hradu, jeho služba totiž je čistiť hrad a záhradu, predsa však nemá vinice,

2. obýva Štefan Otrepa, ktorý má povinnosť ako vyššie uvedený a je tiež želiar, ani nemá vinice; a ako vravia, postavený je dom v čase pánov Seredyovcov,

3. obýva akýsi pešiak (pedes) patriaci k hradu, menom Anton, ktorý nič nepracuje pretože je na hrade pešiakom, predsa však by musel ako iní; v čase Seredyho je dom postavený

4. dom, ktorý patrí k oltáru Preblahoslavenej Panny Márie, čiže kňažský, (na okraji dopísané: v ktorom sami farári za čias pánov grófov bývali), v ktorom teraz býva Jakub Otreza; predsa však, keďže je dom kňažský, je slobodný, avšak terajší obyvateľ má slúžiť hradu ako iní želiari. To, čo k domu prináleží, teraz vlastní a drží súčasný farár tohto mestečka

5. dom, v ktorom býva správca pivníc pána, menom Michal, ktorý je podobne kňažský, v ktorom kedysi býval pán Gerhard, kňaz, ktorý spieval omše na matutínum; pravda, terajší obyvateľ nič neplatí, pretože je služobník terajšieho pána. K tomuto domu patrila jedna vinica menom Helstayn, ktorá je teraz vlastnená kostolom,

6. dom, ktorý nikto neobýva, avšak je obývateľný a postavený. Ku ktorému patria vinice 4 (na okraji dopísané: menom jedna Klein Neuperg, Pergrechtl, Wiegen, Haygl). Lebo je to dom kňažský, patrí ku kostolu, ktorého vinice drží terajší pán Gašpar Seredy. V uvedenom dome býval kedysi akýsi ctihodný Krištof Moger,

7. ktorý bol kedysi dom farára, ktorý teraz obýva akýsi krajčír Michal, želiar, ktorého dom aj dôchodok benefícia dostáva terajší farár (parochus seu plebanus); ktorý želiar slúži ako ostatní želiari v tejto ulici hradu,

8. dom bol kedysi kňaza Zachariáša, ktorý teraz obýva Valent Pusskaß, služobník a úradník (officialis) terajšieho pána; pretože je tohože sluha a dom je kňažský, nijako nepracuje. K tomuto domu patria dve vinice, jedna menom Newperg, ďalšia Firhapll.

Táto vyššie spísaná ulica žiaden poplatok ani cisárskemu a kráľovskému majestátu, ani pánovi nedáva, okrem toho čo je uvedené; majú títo povinnosť práce voči hradu tohto miesta, totiž hrad a záhrady čistiť. A táto ulica je nad kostolom, pod hradom.

Pozn.: V prepise je dodržané pôvodné písanie priezvisk, vrátane rôznych foriem zápisu mena zemepána. Priezvisko v hranatých zátvorkách je v origináli ťažko čitateľné. Poznámky, ktoré sú v origináli dopísané na okrajoch a ich umiestnenie do textu je označené krížikom alebo čiarou, sú v edícii uvedené v zátvorke na príslušnom mieste.

Pramene a literatúra:

- *Magyar nemzeti levéltár, Urbaria et conscriptiones, fasc. 99 num. 56 (Svätý Jur), fasc. 99 num. 57 (Pezinok).*
- *TURCSÁNY, J. et al.: Svätý Jur 1209-2009. Dejiny písané vínom. Svätý Jur 2009, 255 s.*

SÚDNY PROCES S MATEJOM PAUROM

Michal Franko

Modranské mestské súdy riešili v minulosti množstvo menších či väčších sporov, ktoré skôr či neskôr upadli do zabudnutia a pripomínajú ich iba zožltnuté stránky súdnych zápisníc. Stali sa však aj také zločiny, o ktorých si obyvatelia Modry ešte dlhé roky rozprávali. Jedným z nich bol prípad Mateja Paura, ktorý zavraždil vo vinici svoju tehotnú manželku. Písal sa rok 1618 a o tomto zločine bol informovaný aj kráľovský súd.

Rudolf II. listinou z 11. mája 1582 povolil mešťanom Modry, aby mohli, tak ako ostatné slobodné kráľovské mestá v Uhorsku, predostrieť na rozsúdenie všetky svoje spory v akejkoľvek záležitosti kráľovskej tabule, stoličným súdom alebo akémukoľvek sudcovi, cirkevnému či svetskému. Táto listina znamenala okrem významného posilnenia právneho postavenia Modry a jeho obyvateľov aj ďalšie právomoci v oblasti jurisdikcie. Modra bola v roku 1607 povýšená medzi slobodné kráľovské mestá, čo opäť posilnilo právomoci modranského súdnictva. Modra sa povýšením stala aj tavernikálnym mestom a bola podriadená taverníkovi. Začala sa riadiť tavernikálnym právom a tavernikálny súd bol pre jej obyvateľov odvolacou inštanciou. Modranská mestská rada na čele s richtárom predstavovala súčasne aj súdny tribunál. Od roku 1563 sa v modranskej mestskej administratíve viedla Kniha rozsudkov (Sententiarum liber). Do tejto knihy sa zapisovali rozsudky vynesené radou mestečka Modry. Neskôr sa viedli aj samostatné súdne zápisnice a protokoly, ktoré nám poskytujú zaujímavý pohľad na vtedajšie mestské súdnictvo a súdnu prax v Modre.

Modranské súdne zápisnice zo 16. a 17. storočia zaznamenávajú množstvo dobových súdnych sporov, v ktorých sa riešili napr. otázky majetkové, otázky dedičstva, susedských sporov, vymáhania dlhov, majetkových prevodov, či ublíženia na zdraví, krádeží a pod. Pod vtedajšiu mestskú jurisdikciu patrili všetky civilné i trestné spory okrem vecí patriacich pod pôsobnosť cirkevných súdov. Úplná súdna pôsobnosť sa vzťahovala na mešťanov, obmedzene na šľachticov bývajúcich v meste. Z času na čas súdil modranský mestský súd aj tie najťažšie zločiny, akými boli napr. ťažké ublíženie na zdraví, vražda či zbojníctvo. Za takéto zločiny ukladal súd po dôkladnom vyšetrovaní a vypočúvaní svedkov trest smrti, ktorý bol v krátkom čase po vynesení rozsudku vykonaný. Modranský mestský súd vykonával všetku trestnoprávnu činnosť, pretože Modra mala ako slobodné kráľovské mesto právo meča (ius gladii). Na základe neho mohol mestský súd vynášať rozsudky smrti a takéto rozsudky aj vo vlastnej právomoci vykonávať. Modranská mestská rada teda tvorila pre svojich obyvateľov prvostupňový súd, ktorému predsedal richtár a prísažní prísediaci boli riadnymi členmi senátu.

Jeden z ťažkých zločinov riešil modranský súdny tribunál v júli roku 1618. Išlo sa o vraždu Katarínyy Paurovej a v súdnej zápisnici je pomerne podrobne zaznamenaný výsluch svedkov aj vynesený rozsudok. Obvineným bol v tomto prípade vinohradník Matej Paur, jej manžel. V zápisnici sa neuvádza, kto a kedy podal na Mateja žalobu. O tomto prípade bol vtedy informovaný aj kráľovský súd.

Symbol práva meča

Prvý zápis je z 13. júla roku 1618. V krátkom úvode je zapísané, že nasledujúci svedkovia sú vypočúvaní kvôli vražde, ktorú spáchal Matej Paur vo svojom vinohrade Mittenberg dňa 11. júla o dvanástej hodine doobeda na svojej tehotnej manželke Kataríne. Tento zločin sa stal vo vinici, ktorá spadala pod jurisdikciu viničných majstrov. Tí ho však nevyšetrovali a ani nesúdili, lebo takéto závažné zločiny vyšetroval a súdil výhradne mestský súd. Viniční majstri súdili iba menej závažné zločiny, ako boli krádeže, poškodzovanie vinohradu, susedské spory a pod. V tomto prípade súd vypočul sedem svedkov (všetko boli ženy), ktorí, ako je v zápisnici uvedené, vypovedali pod prísahou (...saget nach gethanen aydt auß..). Na súde sa bežne v tých časoch vykonávalo dokazovanie a súd vykonával zisťovanie skutkového deja (t.j. ako sa zločin stal). Modranský súd sa snažil zistiť v tomto prípade dve veci, či videli svedkovia, ako Matej zavraždil svoju manželku a či bola v tom čase tehotná. Preto boli svedkovia rozdelení na tých, ktorí vypovedali, že videli, ako Matej zavraždil svoju ženu, a na tých, ktorí vypovedali, že vedeli a videli, že bola Katarína tehotná. V zápisnici sú teda zaznamenané dve skupiny výpovedí, ohľadom vraždy a ohľadom gravidity.

Prvou vypočúvanou svedkyňou bola Sofia, manželka Jána Ratiborského. Sofia pod prísahou vypovedala, že videla

11. júla z vinohradu Valtera Waya, ako Matej Paur vo svojom vinohrade dvakrát udrel svoju ženu Katarínu motykou tak, že padla na runu (kamenica vo vinohrade). Pritom tiež počula, ako ho Katarína prosila: „Matej môj, nebi ma!“ Potom ešte počula Mateja kričať, že ju nechcel udrieť. Hneď sa tam utekala pozrieť a pomôcť jej, aby nevykrvácala. Keď k nej prišla, Katarína sa na zemi zvíjala a kričala (v zápise je uvedené že vrieskala). Sofia potom volala na Mateja, nech sa vráti. Na to Matej prišiel a pozeral, čo vykonal. Vzal Katarínu za ramená a umyl ju vínom a vodou, ale všetko zbytočne. Katarína ešte niekoľkokrát zastonala a zomrela mu pod rukami. Ako druhý svedok vypovedala Anna, manželka Michala Bzeneckého, ktorá uviedla, že videla iba úder motykou a úder vinohradníckou motykou, čiže dva údery a nepočula, že by Katarína prosila, aby ju Matej nebil. Tretím svedkom bola opäť žena menom Margaréta (von Radochowicz), ktorá v štrnástich rokoch s Katarínou pracovala vo viniciach. Margaréta vypovedala, že Matej svojej žene ubližoval, keď pomaly, resp. neskôr, prišla do vinice, nadával jej a hovoril, že ju musel od čerta vykúpiť. Tiež vypovedala, že videla, ako ju udrel motykou do boku a ona spadla a potom už počula iba krik z vinice. Tieto svedkyne vypovedali ohľadom vraždy Kataríny, nasledujúce svedkyne vypovedali ohľadom jej gravidity. Vypočúvanie svedkov prebiehalo väčšinou bez prítomnosti obvineného a svedok nemusel svoju výpoveď podpísať. Stačilo, keď odprisahal, že bude hovoriť pravdu. Výpovede svedkov zaznamenával pisár, ktorý bol prítomný pri procese.

Ako sme vyššie uviedli, modranský súd sa zaujímal aj o to, či svedkovia videli, že je Katarína tehotná a či videli aj jej dieťa, ktoré sa pravdepodobne narodilo bezprostredne potom, ako ju Matej zranil motykou. Sofia Juranová, manželka Jána Jurana, vypovedala pod prísahou, že zavraždenú videla pred ôsmimi dňami vo vinici Mittenberg nosiť rebrík. Vtedy jej povedala, že je tehotná a že bude približne na Bartolomeja rodiť. To isté sa od Kataríny dozvedela aj ďalšia svedkyňa Alžbeta Hortnerová, ktorá vypovedala, že keď sa s Katarínou stretla, mala pochybnosti, či je tehotná, ale čoskoro po veľkonočných sviatkoch zistila, že je tehotná a povedala jej, že sa stane matkou okolo Bartolomeja. Sofia ďalej vypovedala, že často videla, ako Matej Katarínu tĺkol drevenou latou v mlyne, doma ju tiež neľudsky tĺkol a videla, ako ju ťahal za vlasy z ulice do domu.

Katarína Stankinová vo svojej výpovedi uviedla, že keď ležala dobitá Katarína na voze, videla jej rany a ako sa pohla, ale nevedela, či mala dieťa alebo nie. Ale od Mateja Dragoniča počula, že mala dieťa, ktoré, keď ho položili na zem, bolo už mŕtve. Posledná svedkyňa, Margaréta Hrubá, vypovedala, že dieťa sa na voze hýbalo, ale keď ho zložili na zem, už nežilo. Súd vypočúval aj obžalovaného Mateja Paura, ktorý uviedol, že nevedel, že bola jeho žena tehotná a čo sa týka jej zavraždenia, povedal, že ju iba udrel motykou a ona nezomrela hneď, ale bez povšimnutia, nepozorovane. Medzi iným uviedol, že mu Katarína tiež ubližovala, že ho chcela porezať, ale nestalo sa to napokon. Sudca sa Mateja pýtal, prečo teda Kataríne ubližoval, a prečo ju tak neľudsky bil, napríklad vtedy, keď mu nosila pomaly jedlo do vinice, či vtedy, keď nechcela vinicu predať (ohľadom vinice bolo v zápisnici viac otázok, je možné, že Katarína bola jej spolumajiteľkou alebo majiteľkou) či v iných mnohých prípadoch. Matej odpovedal, že si nepamätá, prečo ju bil.

V zápisnici je zaznamenaná aj finálna reč (rozsudok), v ktorej sa uvádza, že dňa 13. júla roku 1618, stál pred ctihodným mestským súdom Matej Paur, ktorý bol v manželstve so svojou ženou Katarínou a ktorý svoju manželku viackrát neľudsky a odporne trápil, trýznil, tĺkol a bil. Desiateho júla (v úvodnej reči súdu sa uvádza, že Matej zavraždil svoju ženu 11. júla), okolo obeda, mu Katarína do vinice priniesla jedlo a pitie. Vtedy ju o dvanástej hodine zúrivo, úmyselne a neľudským spôsobom dobil na smrť motykou. Katarína bola navyše vo vysokom štádiu gravidity, osem mesiacov nosila pod srdcom živé dieťa. Čiže Matej si zabil aj svoje vlastné dieťa. Matej pri výsluchu prisahal, že s Katarínou žil v láske aj utrpení, že jej bol silným a dobrým manželom a uviedol, že ju miloval viac ako samého seba. Súd dokázal, že Matej svoju ženu viackrát trýznil a neľudsky bil, načo Matej vypovedal, že ho na to navádzal čert, tak, ako to bolo naposledy, keď ju zabil. Pri vražednom čine bol Matej dokonca spozorovaný a prichytený „in flagranti“. Súd Matejovi vymeral tvrdý trest. Jeho ruky, nohy a srdce, ktorými spáchal vražedný čin na svojej manželke a dieťati, mali byť rozdrvené a potom vyvesené na šibenici. Súd ale na príhovor poctivých ľudí, jeho priateľov a s prihliadnutím na jeho tri deti, zmiernil vynesený rozsudok. Zmiernený rozsudok znamenal, že Matej bol odovzdaný do rúk katovi, ktorý ho priviazal k pranieru, kde ho žeravými kliešťami uštipol dvakrát do hrude a následne ho, ako je v zápisnici presne uvedené, mečom priviedol od života do smrti, a to tak, že hlava mala tvoriť menšiu časť tela a telo tú väčšiu časť. Čiže mu mala byť mečom odťatá hlava. Ako súd uviedol, mal to byť pre Mateja zaslúžený trest a pre ostatných výstraha a príklad. V minulosti bola justícia založená na telesných trestoch. Tresty sa, samozrejme, vykonávali verejne a vykonanie rozsudku malo mať hlavne odstrašujúci účinok. Odsúdení boli vystavení verejnej potupe a popravova-

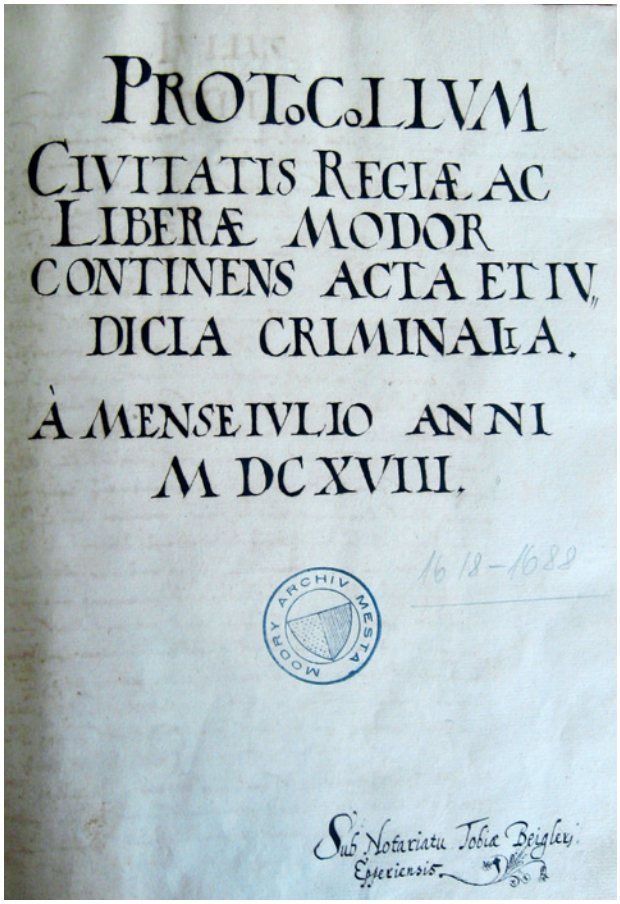
PROTOCOLLVM
CIVITATIS REGIÆ AC
LIBERÆ MODOR
CONTINENS ACTA ET IV
DICIA CRIMINALIA.
À MENSE IVLIO ANNI
M DC XVIII.

MODRY ARCHIV MESTA

1618–1682

Sub Notariatu Tobiae Beigley
Eperiensis

Úvodná strana modranského súdneho protokolu z r. 1618

li ich rôznymi spôsobmi. V Modre sa popravovalo najčastejšie obesením a sťatím mečom. Ako sme vyššie uviedli, mestský súd Matejovi zmiernil trest na popravu mečom. Trest smrti sťatím sa považoval za dôstojný, čestný spôsob odchodu zo života. Obesenie sa považovalo za potupný trest a bolo určené hlavne pre nižšie vrstvy obyvateľstva. Meč bol určený pre šľachtu alebo vážených mešťanov, ktorí porušili zákon, poprípade ho súd udelil ako zmiernenie iného trestu, ako v Matejovom prípade.

Vo všetkých trestných veciach platila zásada, že obžalovaný bol povinný sa z obvinenia vyviniť (prezumpcia viny). To znamená, že Matej musel dokázať pred súdom svoju nevinu, ak ju nedokázal, bol automaticky vinným. Často sa pri dokazovaní viny a výsluchu obvineného využívala tortúra, čiže mučenie. Mučenie malo jediný cieľ- priznanie obvineného. Existovalo množstvo mučiacich nástrojov, ale využíval sa hlavne škripec, palečnica, ktorou sa drvili prsty a sviečka, ktorou sa pálili nohy, boky, podpazušie a iné časti tela obvineného. Bolestivé bolo aj zatĺkanie klincov pod nechty a naťahovanie tzv. španielskej čižmy na nohu. Často obvineného vytiahli k stropu lanom za zápästia, pričom sa na nohy zavesilo závažie, ktoré mohlo spôsobiť vykĺbenie rúk a nôh. Po použití takýchto praktík sa väčšinou obvinený priznal v plnom rozsahu. Zo súdnej zápisnice sme sa nedozvedeli, či aj v Matejovom prípade bola pri jeho výsluchu použitá tortúra. V 17. storočí však bola tortúra súčasťou výsluchu obvinených pri všetkých mestských súdoch.

Na jednej strane odkrýva skúmanie starých súdnych zápisníc zaujímavé príbehy z minulosti, na druhej strane však vyvolá-va zmiešané pocity pri pohľade na fungovanie vtedajšej justície, na prostriedky určené na konečné dosiahnutie práva či na samotné trestné činy. Dnes sa nám môžu javiť spôsoby, ktorými sa formálne uplatňovalo právo pri zaobchádzaní so zločincami, kruté, bolestivé a hlavne neľudské. Toto právo však bolo v skutočnosti rovnaké ako vtedajšia doba. Jednoducho vtedy existovali prostriedky, ktoré mali svoju opodstatnenosť, dostupnosť, účelnosť a neexistovala iná cesta. Výsluch svedkov a celý súdny proces s Matejom Paurom, môže

Tortúra - mučenie obvineného

dnes vyvolávať množstvo otázok, na ktoré už asi nezískame odpovede. Je zaujímavé a obdivuhodné s akou rýchlosťou prebehol súdny proces a bol vynesený rozsudok. Už sa asi nedozvieme, či bol Matej skutočne taký agresívny tyran, ktorý bil svoju ženu pri každej príležitosti, ako vykresľujú výpovede svedkov, alebo to bol skutočne milujúci manžel, ako sám tvrdil a vraždil v afekte. Je možné, že si vraždu naplánoval z nejakej neznámej príčiny. Čo je však zvláštne, v zápisoch nie je uvedená jasná príčina a dôvod, prečo Matej vraždil. Táto súdna zápisnica nám opäť „oživila“ tragédiu jednej rodiny, ktorá sa udiala takmer pred 400 rokmi a po ktorej ostali v Modre tri siroty.

V zápisnici nie je uvedené, kedy bol rozsudok vykonaný, ale často sa vykonal ešte v deň vynesenia rozsudku alebo v najbližších dňoch. Zápis zo súdu s Matejom Paurom končí prianím: „...nech je všemohúci Boh milosrdný k jeho úbohej duši.“

Pramene a literatúra:

- *Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra. Magistrát mesta Modry, Kniha súdnych výrokov/ Sententiarum liberquo transactiones.../1563-1593, inv.č.337.*
- *Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra. Magistrát mesta Modry, Zápisnica kriminálnych procesov a súdnych mandátov 1618-1688/Protocollum civitatis regiae ac liberae Modor continens acta et iudicia criminalia/, inv. č. 2167.*
- *SIVÁK, F.: Dokazovanie vo vývoji trestného zákonodarstva. Bratislava 1997, 83 s.*
- *MERTANOVÁ, Š.: Ius tavernicale. Bratislava 1985, 255 s.*
- *HRADSKÝ, J.: Bratislavskí majstri kati. Bratislava 2006, 157 s.*
- *ŠVECOVÁ, A.- GÁBRIŠ, T.: Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku. Plzeň 2009, 267 s.*
- *ŽUDEL, J.- DUBOVSKÝ, J.: Dejiny Modry. Modra 2006, 688 s.*
- *HRUBALA, M.- POSPECHOVÁ, P.- WITTGRÚBER, P.: V službách mesta. Z vývoja pezinskej samosprávy v 17.- 19. storočí. Pezinok 2005, s. 38-40.*

ZA NEVERU KU PRANIERU

CUDZOLOŽSTVO, SMILSTVO A BIGAMIA V NOVOVEKOM SÚDNICTVE MALOKARPATSKÝCH MIEST

Lucia Burdová

Cudzoložstvo a smilstvo. Pojmy, ktoré z pohľadu súčasnej spoločnosti patria v rámci etických noriem vo väčšej, či menšej miere k všeobecne akceptovateľným javom. Odsúdenie daných aktov nesie v sebe odkaz skôr morálny, vychádzajúci z kresťanských, rodinných a tradičných hodnôt. Avšak skutky, ktoré v dnešnej dobe patria k tým menej závažným a škodlivým, sa v minulosti zaraďovali k ťažkým prečinom. Boli porušením dobrých mravov, počestného a cnostného života. V čase, kedy bolo súkromie jednotlivca podriadené všeobecne platným morálnym pravidlám, bol dôraz na zachovávanie poctivého a mravného počínania striktne vyžadovaný.

K pochopeniu problematiky mravnostnej kriminality je potrebné uvedomiť si dobové reálie, celospoločenské pomery, ako aj špecifické faktory typické pre daný región. V novoveku totiž nastávajú oproti predchádzajúcemu obdobiu v otázke a v pohľade na morálku a sexualitu určité zmeny. Medzi aspekty, ktoré mali na tento jav vplyv, patrila i reformácia a protireformačné hnutie, ako aj hrozba šíriacej nákazy syfilisu. Trend stupňujúcej sa moralizácie sa prejavil i počas Tridentského koncilu v roku 1563, kde katolícka cirkev jasne vyjadrila voči všetkým formám predmanželského styku rázne vymedzený postoj. V mestskom prostredí, ktoré je predmetom nášho záujmu, je dohľad na dodržiavanie mravného a počestného

Právo meča s textom „nevezmeš meno božie nadarmo“ Olejomaľba, 1643

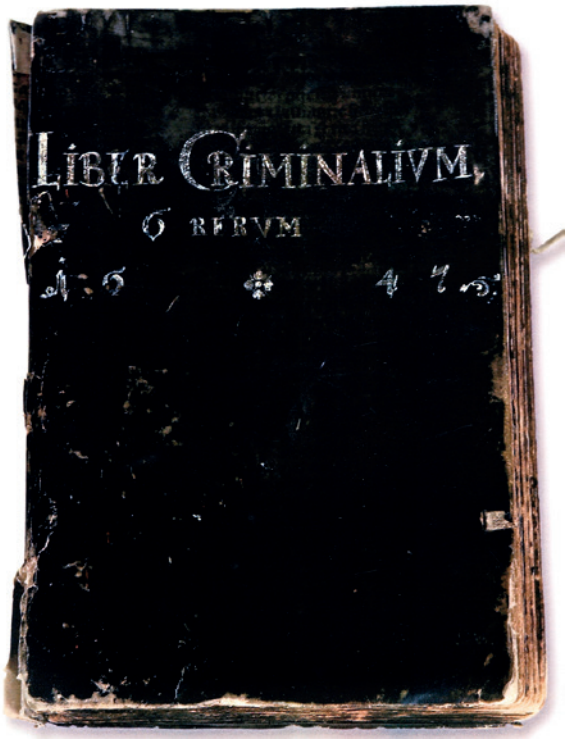

Kniha kriminálnych záležitostí, nazývaná aj čierna kniha, ktorú mesto Pezinok zaviedlo v roku 1647

života viditeľný i na príklade morálnych a sexuálnych deliktov prejednávaných na mestskom súde. Od mešťanov bola, tak ako v predchádzajúcom období, vyžadovaná vážnosť a dobrá povesť. Porušenie dobrých mravov spáchaním aktu smilstva, či cudzoložstva malo za následok prísne postihy a tresty.

Delikty proti mravom a morálke patrili k prípadom, ktorými sa zaoberalo aj súdnictvo malokarpatských miest. Svedkami tejto skutočnosti sú súdne písomnosti. V nich sú popri procesoch vedených v otázke sporových a kriminálnych záležitostí zaznamenané aj časté prípady cudzoložstva a smilstva. Od 17. storočia, kedy malokarpatské mestá nadobudli potvrdením privilégií status slobodných kráľovských miest, získali spolu s radom práv a výsad v oblasti samosprávy i právo meča - Ius gladii. To umožňovalo mestám rozhodovať o všetkých trestoch a vykonávať ich, vrátane trestu smrti. A práve priestupky proti morálke patrili k činom, pri ktorých bol uplatňovaný aj hrdelný trest.

Rozsudky v oblasti mravných deliktov boli, tak ako všetky súdne záležitosti, v rukách richtára a mestskej rady, ktorá v jednotlivých prípadoch rozhodovala na základe zaužívanej praxe. Tá vychádzala zo starších právnych zvyklostí a v rámci trestného práva aj z dolnorakúskeho trestného kódexu Fer-

dinanda III., čoho dôkazom sú zápisy v knihe kriminálnych záležitostí mesta Pezinok, ako aj opoznámkované vydanie Ferdinandovho kódexu z Modry.

Napriek tomu, že za spáchanie daných skutkov hrozil hrdelný trest, bolo na zvážení súdu, aký verdikt vyriekol. K pomerne najčastejším postihom patrilo odsúdenie k pranieru, zväčša doplnené o telesný trest vyšľahania prútmi, resp. metlami. Obvineným osobám boli často kladené podrobné otázky týkajúce sa frekvencie styku, miesta kde a s kým bol akt vykonaný. Tento postup môžeme vidieť aj v prejednávanej záležitosti istej Anči z Lubine z roku 1658, ktorá pred pezinským mestským súdom vypovedala o svojom pomere s Prini Istvanom, zámockým úradníkom, u ktorého ostala posluhovať v kuchyni. Detaily, ktoré vo svojej výpovedi udávala, opisovali nielen to, čo danému skutku predchádzalo, ako bola zvedená, keď menovaný Istvan Prini v opitom stave vykázal von z izby svojich paholkov a kuchárku, ale aj priebeh samotného aktu. Zo spísaného záznamu sa dozvedáme, ako ju podľa jej vlastných slov: *„hodil na postel...a činil zly skutek po vuoli s ňou a desetkrat ten skutek s ňou vykonal a nekolko razu si odpočival...“* Vyznanie vypočúvanej Anny obsahovalo ďalšie do podrobností zachádzajúce farbisté opisy o priebehu a forme daného styku. Rovnako zahŕňalo aj utvrdenie obžalovanej, že čin spáchala len s uvedeným Prini Istvanom, s dodatkom, že: *„žadny jiny než Prini Ištvan takove skutky s ni vykonaval, ažby potom, kdy spala v opilstvi, jineho nektereho na nu poslal.“* Rozhodnutie mestského súdu znelo nasledovne: *„Ponevadž tato pred sudem stojici Anča z Lubiňa, od zamku čahtického,... vedle vyznani sveho dobrovolneho, s uradnikem zametskym zdejšim proti prikazani Boskemu, nečisty skutek smilstvi z chlipnosti tela sveho po desetkrate pachala, tak Pana Boha všemohuciho rozhnevajice, jinym take krestianskym lidem pohoršeni velke učinila. Pro takovy tehdy zly a nešlechetny skutek smilstvi a provozovani chlipnosti tela sveho, to našla velebna vrchnost a pravo, aby katu do ruk oddana, pod pranier vedena a tam celym šilingem metlami vyšibana a vymrskana byla,. Potom pak z mesta vyvedena byla, jeji ku hroznej pokute, jinym pak ku hroznemu prikladu.“*

Ak boli v prešetrovanej veci vypočúvaní obaja, teda muž aj žena, ktorí sa mali vzájomne dopustiť mravnostného deliktu, bývali zväčša obom kladené rovnaké otázky. Tento spôsob nám približuje i prípad Johannesa Pinku z Beluše z roku 1647, obžalovaného z cudzoložstva s Dorotheou, manželkou Martina Koštiala, ktorý sa pred súdom vyjadril, že: *„pred Vanocami prišla k nemu v nočnu hodinu Dorothea, Martin Koštialova žena, a kdy ho naležela leziciho, lehla take k nemu a jemu (uctive mluvice) nohavice rozvazala, navadzajúc ho, aby skutek s ni učinil. Čo se take i stalo a to po najprve. Druhy krat, kdy ho jedna žena spolu s ňou obcujiciho nalezla, totižto kdy papeskej viri lide zde hody sve maji.“*

Spoluvinníčka Dorothea v danej veci uviedla, *„že na Fašangy, v noci spolu jmeli obcovaní v svetnici, na pani David Matthiaškinem majeri. Druhykrat na Veliku noc v komore, a jedenkrat v pouste a to take ve dne v komore.“* Rozsudok mestského súdu v Pezinku bol pre oboch pomerne mierny. Pôvodne odsúdenie Johannesa Pinku na trest smrti sťatím hlavy, bol na základe príhovoru a prosieb *„mnohych statečnych lidi“* zmiernený na postavenie k pranieru, vymrskanie metlami a vyvedenie z mesta. Rovnaký trest bol udelený i dotyčnej Dorothey. Nie vždy bol však súd v otázke cudzoložstva zhovievavý, v prípade z 22. augusta 1653 vo veci Jána Valaška obžalovaného z cudzoložstva a smilstva rozhodol: *„Ponevadž tento pred soudem stojici hrišnik Janko Valašek pastir stada obecneho, zapomenuvši na Pana Boha a jeho prikazani, proti tomuže zemskemu pravu velmi velice zhrešil, kdežto vedle vyznani sveho dobrovolneho, majice svou vlastni manželku, s Margarethu, tejže manželky svej sesterni divku, cizelostvi a smilstvi, proti šestemu Boskemu prikazani pachal....našlo velebne pravo, aby on, Ján Valašek, skrze mistra na popravne misto vyveden byl a tam hlava jeho mečem sťata byla, jeho pak mrtve telo do zemi pohrbeno byti ma...“* K spolupáchateľke bol súd miernejší. Menovaná Margaretha bola odsúdená k vymrskaniu pod pranierom a k vypovedaniu z chotáru mesta. Prísnosť rozsudku závisela v istej miere od druhu spáchaného mravného deliktu. Vo veci cudzoložstva zohrávala určitú úlohu aj skutočnosť, či bol daný akt páchaný medzi manželom a cudzou manželkou, medzi neženatou mužskou osobou a niekoho manželkou, alebo medzi nevydanou ženskou osobou a ženatým mužom. V prvom prípade išlo o dvojnásobné, v druhých o jednonásobné cudzoložstvo. Podobne mohli byť prešetrované ďalšie skutočnosti, ako incestný pomer, kam spadali aj vzťahy s nevlastnými deťmi, bratrancami, alebo sesternicami, ale aj s rodinou manžela, či manželky. Typickým trestom za incest bol trest smrti. K okolnostiam, ktoré mohli zmierňovať, alebo naopak sprísňovať rozhodnutie súdu, patrili aj zistenia ohľadom toho, či sa činu dopustila vydatá žena, ženatý muž, vdova, alebo slobodné dievča. Dôležitú úlohu zohrával aj spoločenský stav a povesť jednotlivých osôb. Medzi najčastejšie vypočúvanými osobami bývali väčšinou ľudia z nižších sociálnych vrstiev. Najprísnejšie sa posudzoval cudzoložný pomer s vydatými ženami, keďže jeho spáchaním prišlo k siahnutiu na majetok a česť iného muža.

K tvrdo stíhaným mravnostným a sexuálnym prečinom sa radila aj bigamia. V roku 1619 bol vo Svätom Jure za bigamiu súdený Jakub Steg, ktorý odviedol istému Weberovi jeho manželku Annu. Tá sa síce po čase opäť vrátila k svojmu

Cudzoložníci

manželovi, no po jeho smrti sa vydala za menovaného Jakuba, ktorý však bol v danom čase už právoplatne ženatý. Mestský súd podozrieval Jakuba Stega i z možnej otravy Anninho manžela, čo však obvinený napriek mučeniu odmietal.

Rozhodnutím súdu bol Jakub odsúdený na lámanie v kolese a odťatie hlavy. Rozsudok bol neskôr zmiernený na trest smrti sťatím. V Pezinku bol v roku 1650 za bigamiu k sťatiu hlavy odsúdený Matúš Puczowich.

Miernejšie tresty sa udeľovali za spáchanie smilstva. Aj keď rozdiel medzi cudzoložstvom a smilstvom nie je v mnohých prípadoch viditeľný a často splýva do jedného skutku. Vo všeobecnosti bol za smilstvo považovaný čin páchaný osobami slobodnými, spravidla z ich vlastnej vôle, aj keď v rozpore s cirkevne neakceptovateľným predmanželským stykom. Napriek tomu, že smilstvo ako priestupok proti mravom bol spolu s ostatnými posudzovaný za hrdelný čin, v mnohých prípadoch sa ortieľ smrti neudeľoval. Často používaným a rozšíreným potrestaním v danej veci bývalo postavenie k pranieru spojené s telesným trestom vymrskania, resp. vyšibania, a následným vykázaním dotyčných osôb z hraníc mesta. Zaujímavý je prípad z roku 1659, kedy boli vypočúvané dve osoby –ženy, ktoré *„...odkryvajuc telo a hanbu svou, s nove verbovanymi soldatami i s jinymi mnohymi, dnom i noci prebývajúc skutek smilstvi pachali a činili...“* trestom pre *„...takovy nezbedny živut a nešlechetne skutky smilstvi“* bol obom ženám uložený výprask pri pranieri. Prvej, ktorá žila v manželskom zväzku, čím sa dopustila zároveň aj cudzoložstva, bol vymeraný tzv. celý šiling, čo predstavovalo 30 úderov prútmi. Druhá bola za rovnaké previnenie potrestaná pol šilingom, teda 15 ranami. Obe boli následne vypovedané z chotára mesta. Okrem smilstva a cudzoložstva sa súdnictvo malokarpatských miest zaoberalo aj ďalšími mravnými deliktami, kam spadala i prostitúcia, ako aj činy spojené s vraždou novorodencov (infanticidum) ako následok mimomanželského pomeru. V roku 1644 bola v Modre za prostitúciu odsúdená potulujúca sa Anča z Plaveckého Mikuláša, ktorú mal za túto činnosť kat vyviesť pred pranier. Tam jej mal byť z chrbta vyrezaný kríž a následne vymeraný jeden šiling. Muži, ktorí využili služby menovanej, obišli lepšie. Prvému z nich, mestskému šarhovi, bol vyrubený celý šiling a druhému polovičný. Obom bolo dokonca na príhovor mešťanov odpustené vypovedanie z mesta a mestský šarha Jano Zaječek bol opätovne prijatý do služobného pomeru. Vážnejší a svojimi dôsledkami tragický bol prípad, ktorým sa zaoberal mestský súd vo Svätom Jure v máji 1619. Za vraždu novorodenca (infanticidum) splodeného v mimomanželskom styku bola vyšetrovaná Dorota, pôvodom z Modry. Tá, po tom ako otehotnela s českým tovarišom Jánom, v tom čase slobodným, ktorý sa však medzičasom oženil, zabila novorodenca a jeho telo zahrabala do sena u mäsiara Jána Petriša. Pôvodný verdikt mestského súdu odsudzoval menovanú Dorotu na odťatie pravej ruky, pričom mala byť naložená na voz a pred súdom jej mali byť kliešťami vytrhané kusy mäsa z pŕs. Následne mala byť zaživa položená do jamy a kolom jej malo byť prebodnuté srdce. Svoje rozhodnutie však súd zmiernil na trest smrti sťatím hlavy.

Trest pochovania zaživa a prebodnutia srdca kolom určený ženám, ktoré zabili svoje dieťa

Na jednotlivých záznamoch môžeme vidieť akú rozhodujúcu úlohu zohrávalo v minulosti dodržiavanie morálnych a mravných zásad. Ich porušenie a následný trest boli odrazom vtedajšej spoločnosti úzko spätej s vplyvom cirkvi v každodenných oblastiach bežného života. Napriek zásahom a opatreniam zo strany cirkvi, štátu, feudálnej a mestskej vrchnosti bolo najmä v neľahkých rokoch 17. a prvej štvrtiny 18. storočia, poznamenaných vnútornými nepokojmi, náboženskými a protihabsburgskými a stavovskými povstaniami, bojmi s Osmanskou ríšou a celkovo nestabilnou situáciou, zhoršenie mravov a uvoľnenej morálky viac viditeľné. V tejto oblasti však nemôžeme všeobecne kategorizovať a zovšeobecňovať. Poklesky proti mravnosti ako cudzoložstvo, smilstvo, či prostitúcia boli a sú javom, ktorý bol a je prítomný ako v minulosti tak aj v súčasnej spoločnosti. Kým v novoveku boli na našom území za dané činy vyrubované rôzne postihy ako aj hrdelné tresty, postupne sa od nich pod vplyvom osvieteneckých myšlienok, nových humanistických prúdov a smerov upúšťalo. Dnes sú spomínané prípady už len pripomienkou boja a represívnych opatrení proti telesným túžbam mužov a žien, ktoré vyšli najavo v podobe mravnostných deliktov.

Pramene a literatúra:

- *Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra. Magistrát mesta Pezinok, Liber criminalium rerum.*
- *LEHOTSKÁ, D.: Dejiny Modry, 1158-1958. Bratislava 1961.*
- *TURCSÁNY, J et al.: Svätý Jur 1209-2009. Dejiny písané vínom. Mesto Svätý Jur 2009.*
- *DUCHOŇ, M.: Miesto hanby a poníženia. In: Mladá Modra, roč. II., č. II., 2007, str.6-7.*
- *ŠPIESZ, A.: Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680-1780. Košice 1983.*
- *LENGYELOVÁ, T.: Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti. Bratislava 2004.*
- *MALÝ, K. - SIVÁK, F.: Dejiny štátu a práva v Česko- Slovensku do roku 1918. Bratislava 1992.*
- *Foto: Archív Malokarpatského múzea v Pezinku; MV SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra; Wikipédia.*

TATÁRSKE OHROZENIE MALOKARPATSKEJ OBLASTI V ROKU 1663

Helena Markusková – Juraj Valček

Porážka uhorského vojska v bitke pri Moháči 28. augusta 1526 Osmanom otvorila dvere do Uhorského kráľovstva, ktoré sa na nasledujúcich stopäťdesiat rokov stalo územím vojenských konfrontácií expandujúcej Osmanskej ríše a Habsburgovcov. Uhorsko sa po porážke pri Moháči ocitlo v komplikovanej situácii, krajinou zmietali nástupnícke boje medzi Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským a navyše sa v roku 1529 vydal sultán Sulejman na výpravu proti Viedni. Ďalším dôležitým zlomom v prenikaní Osmanov do Uhorska bol rok 1541. Ten priniesol Osmanom, opäť pod vedením sultána Sulejmana, významný úspech, dobytie Budína, ktorý sultán pripojil k územiu islamu a z obsadeného územia Uhorska vytvoril novú provinciu. V dôsledku toho sa Uhorsko rozpadlo na tri časti.

Rýchly postup Osmanov v Uhorsku na druhej strane prispel k nárastu významu Bratislavy. Tú v roku 1536 Ferdinand I. Habsburský určil za „dočasné“ hlavné mesto kráľovstva a dal na Bratislavskom hrade vykonať aj náročné prestavby. Už v roku 1527 sa z Budína do Bratislavy presídlila Uhorská dvorská komora. Ferdinand tu zriadil aj Kráľovskú miestodržiteľskú radu. Po obsadení Ostrihomu (v roku 1543) sa do Bratislavy presťahoval aj ostrihomský arcibiskup a kapitula. Bratislava sa stala korunovačným mestom uhorských kráľov. V Dóme sv. Martina bolo korunovaných 10 uhorských kráľov a Mária Terézia a 8 manželiek týchto kráľov.

V druhej polovici 16. storočia vojenská aktivita osmanských vojsk na našom území čiastočne ochabla. Ťažisko bojov sa prenieslo do oblastí Stredomoria a Perzie. Na prelome 16. a 17. storočia sa však rozpútala medzi Habsburgovcami a Osmanskou ríšou tzv. päťnásťročná vojna (1593 – 1606), ktorá sa skončila bez rozhodného víťazstva súperiacich strán. Čiastočné úspechy kráľovského vojska (dočasné dobytie Novohradu a Ostrihomu) v tejto vojne naznačili budúcu zmenu v ovládnutí stredného Podunajska. K tomu pomohla aj zmena taktiky pri vedení vojny a rozvoj nových zbraní. Predovšetkým sa zdokonalili strelné zbrane – hákovnice a kanóny. Konflikt nakoniec ukončil mier uzavretý v ústí rieky Žitavy 11. novembra 1606. Zmluva z ústia Žitavy mala zabezpečiť trvácnosť mierového stavu a predchádzať ďalším sporom. Upravovala situáciu na pohraničí, postavenie poddaných a zajatcov, zabraňovala narušovaniu prímeria, zakazovala prenikanie na nepriateľské územie a dobývanie pevností, v skratke mala nastoliť na hranici poriadok. V praxi ale situácia vyzerala úplne inak. Veľké bitky z predchádzajúcich rokov totiž vystriedali drobné nájazdy. Obe strany sa vzájomne prepadávali, lúpili, plienili a spôsobovali si rôzne škody. Osmani často ohrozovali najmä stredoslovenskú banskú oblasť, ktorá ich lákala svojím bohatstvom.

Osmanské vojská pri Viedni

Navyše sa v druhej polovici 17. storočia vo vnútri Osmanskej ríše začala prejavovať kríza. K jej dočasnému zastaveniu prispel veľkovezír Mehmed Köprülü, ktorý zreorganizoval vojsko, upevnil v ňom disciplínu, politicky a hospodársky ríšu stabilizoval.

Po konsolidácii pomerov v ríši sa začala nová ofenzíva osmanských vojsk na územie Slovenska. Osmanom priniesla dôležité víťazstvo, keď v septembri roku 1663 obsadili strategicky dôležitú pevnosť – Nové Zámky. Počas obliehania Nových Zámkov ľahko vyzbrojené oddiely krymských Tatárov v službách Osmanskej ríše prešli cez Váh pri Hlohovci a prenikli až k Trnave a potom aj na Moravu. Podpálili a spustošili mestečká Modru, Pezinok, Svätý Jur a ďalšie obce až po predmestia Bratislavy.

Aj keď malokarpatská oblasť nebola Osmanmi pravidelne ohrozovaná, ofenzíva v roku 1663 nebola prvá, počas ktorej

sa osmanské oddiely dostali do tejto oblasti. Väčšinou sa tu objavili počas svojich ťažení na Viedeň, keď postupovali popri Bratislave. Údaje o týchto incidentoch sú však v prameňoch veľmi ojedinelé. V tomto kontexte prináša zaujímavé informácie o okolí Bratislavy vo svojom opise M. Zeiler. Píše o dvojnásobnom vyplienení Svätého Jura počas Betlenovho povstania a spomína aj to, že v roku 1656 dvaja osmanskí špehovia podpálili Pezinok. Počas požiaru vraj zhorela polovica. Tatárske plienenie v roku 1663 však patrilo k tomu najhoršiemu, čo tento región počas osmanskej expanzie postihlo.

Dňa 17. septembra v ranných hodinách tatárske oddiely obišli šúrske močariny a cez nedokončené svätojurské opevnenie vnikli do mesta. Nasledovalo plienenie a rabovanie, ktoré zavŕšilo vypálenie mesta. Tatári zabili 60 obyvateľov a ďalších 276 odvliekli do zajatia. Zvyšok obyvateľstva sa rozutekal do blízkych lesov a močaristého Šúru. Počas tohto plienenia sa do tatárskeho zajatia dostal aj nemecký evanjelický kazateľ Krištof Lang.

Svedectvom týchto udalostí a smutného osudu odvlečených obyvateľov Svätého Jura je aj list adresovaný richtárovi Svätého Jura a mestskej rade. Napísali ho tri ženy, ktoré Osmani odvliekli 17. septembra roku 1663.

Znenie tohto listu:
Zdravie, pokoj, život pobožný a smrť ľúbeznú tohto posledného a smutného veku všetkým smutným a pozostalým vdovcom, my väzni a vdovy osirelé modlitebne vinšujeme.

Ach, prenešťastný, ach, prežalostný stav náš terajší! Prenešťastná hodina, v ktorú sme zviazaní. Ach, o mnoho lepšie by bolo, keby nás naša matka hneď v prvom kúpeli bola utopila, alebo hlavu našu na kameni roztĺkla, než aby sme mali v ruky tyranské a ukrutné upadnúť. Vypísať nemôžem našu biedu a neresť za ten čas. Než s napísaním týchto listov sa ponáhľam podľa prosby nebožiatok a osirelých vdov, ktoré ponížene a pokorne prosia, ak sú pri živote ich manželia, že by ich z toho väzenia vyslobodili.

Akokoľvek nemnoho od nich žiadajú, toľko za Rafajku 80 toliarov, za Krupku 60 tol., za Annu Michalovu 5 tol., tieto osirelé vdovy vyslobodenie žiadajú sľubujúc, by i žobrotu odplatili. Pokoj boží buď s Vami a zachovaj Vás od žaláru pohanského. Toto písané v Belehrade, meste pohanskom, s veľkou chytrosťou s drevom, a nie perom ako obyčaj je pisarum. My vdovy ponížené k službám vždy hotové.

Dorota Rafajka, Marina Krupa, Anna Michalova

Ako to s nešťastnými ženami dopadlo nie je známe. Ich príbeh ale nebol v tejto dobe ničím výnimočný. O zajatom kazateľovi Krištofovi Langovi vieme, že útrapám zajatia v roku 1665 v Belehrade podľahol. Osud zajatca postihol stovky obyvateľov Slovenska a patril k smutnej realite života v čase osmanského nebezpečenstva. V osmanskom vojsku dokonca existovali špecializované oddiely, ktoré sa venovali chytaniu zajatcov, išlo práve o krymských Tatárov a martalovcov. Zajatci mali pre Osmanov v prvom rade ekonomický význam, keďže ich následne predávali na trhoch. Môžeme rozlíšiť dve skupiny otrokov. Jedných držali ako väzňov v pohraničných pevnostiach, odkiaľ sa mohli dostať na slobodu po zložení výkupného. Druhú skupinu otrokov určili Osmani na predaj v táboroch alebo na trhoch a na otrocké práce vo vnútrozemí Osmanskej ríše. Zajatci sa mohli dostať na slobodu štyrmi spôsobmi: útekom, zmenou vierovyznania, výmenou za iného zajatca a zložením výkupného. Prvé dva spôsoby boli príliš nebezpečné. Zmenu vierovyznania považovali obe strany za ťažký prečin. Ľudí, ktorí prestúpili na nepriateľskú stranu a boli chytení, väčšinou neminul krutý trest. Najčastejšie skončili napichnutí na kôl alebo ich priviazali ku kolu a zaživa upiekli: *„Týchto odpadlíkov Turci radi prijímajú, musia sa však dať okamžite obrezať a ostrihať vlasy, odrieknuť sa kresťanskej viery... a prisahať, že po celý život budú ich úhlavnými nepriateľmi... Stávajú sa z nich najhoršie zvery... ale keď kresťania zajmú takýchto lotrov, napichnú ich zaživa na kôl... zajatcov zvykli aj priväzovať na koly a dávať ich nad oheň z veľmi mokrého dreva, aby čo najviac dymilo. Nad týmto ohňom ich...otáčali a zaživa upiekli.“*

K výmenám zajatcov dochádzalo najmä pri mierových rokovaniach, a tak bolo najbežnejšou cestou ako sa dostať na slobodu práve zloženie výkupného. To sprevádzali dlhé rokovania a dohadovanie. Ukážkou takýchto rokovaní je aj list zajatých žien zo Svätého Jura. List poukazuje aj na to, že suma za vykúpenie sa na slobodu nebola rovnaká, väčšinou odrážala spoločenské postavenie a finančné možnosti zajatej osoby, vplývali na ňu aj vek a pohlavie zajatca. Napríklad sumu za vykúpenie Anny Michalovej môžeme považovať za mimoriadne nízku. V priemere totiž cesta na slobodu stála okolo 100 zlatých. Nemožno zabudnúť ani na to, že nie vždy mal zajatec, prípadne jeho rodina, dosť prostriedkov na vykúpenie sa, vtedy sa obracal so žiadosťou o pomoc na mestskú radu (ako to urobili aj zajaté ženy zo Svätého Jura), prípadne sa na jeho vykúpenie organizovali rôzne zbierky. Zozbierať peniaze na vyslobodenie sa, mohlo trvať aj niekoľko rokov. Tie strávil zajatec v osmanskom väzení a pri rôznych prácach, na ktoré ho jeho väznitelia využívali.

Príklady osmanských a tatárskych vpádov do malokarpatskej oblasti potvrdzujú, že osmanské panstvo v Uhorsku nezasiahlo len obyvateľov oblastí, ktoré boli pod osmanským

Osmanskí zajatci

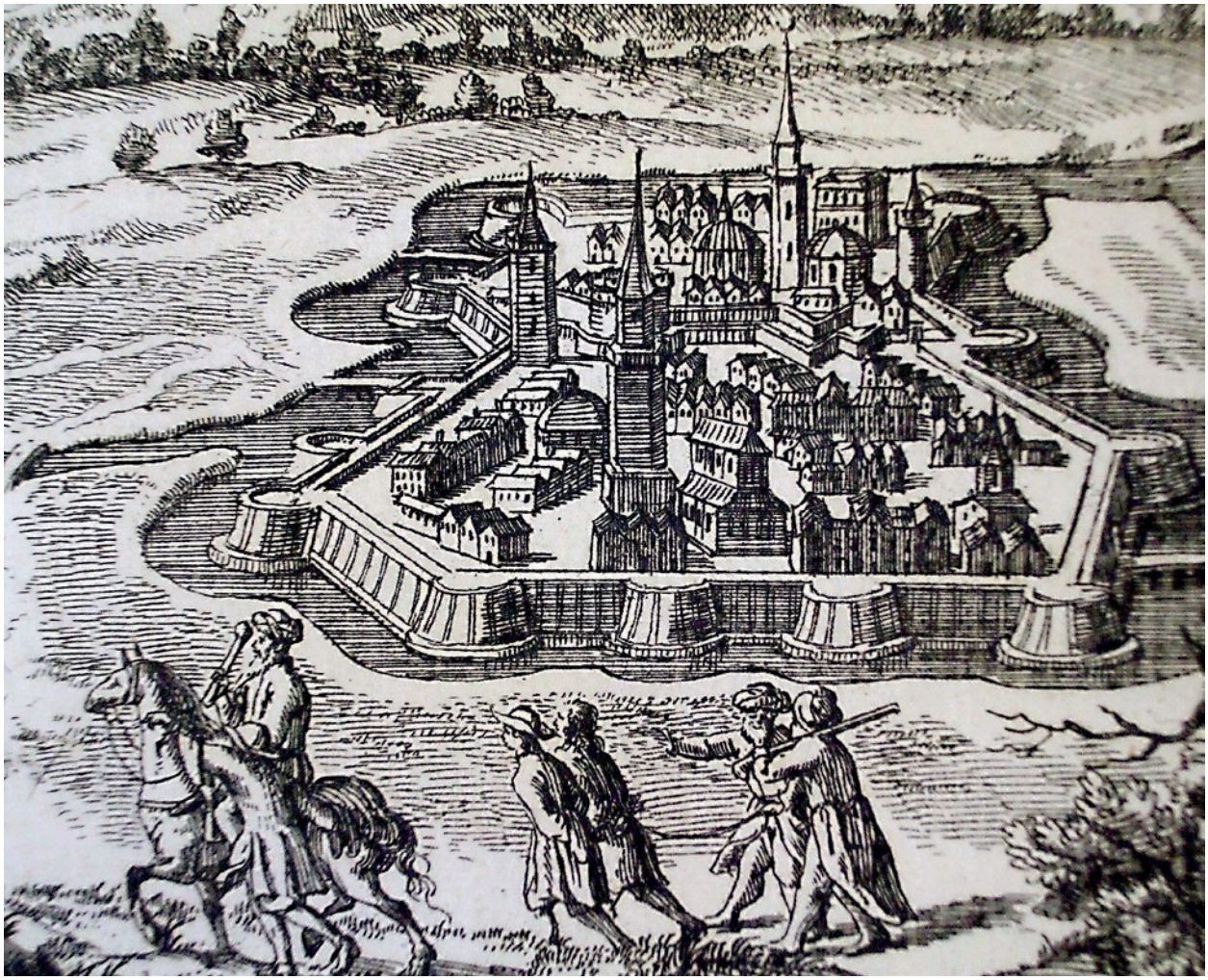

Zajatci

vplyvom, ale dotklo sa podstatne širšej skupiny obyvateľstva. Vojny, plienenia, vypaľovanie a únosy obyvateľov patrili k negatívnym dopadom súperenia Habsburgovcov a Osmanskej ríše a výrazne ovplyvnili a zmenili život mnohých ľudí. Príbehy väčšiny zajatých zostali skryté v anonymných počtoch o zajatcoch, prípadne v listoch so žiadosťou o pomoc pri vyslobodení a len málokedy sa môžeme dozvedieť, čo sa zo zajatcom stalo a či sa mu podarilo vrátiť sa späť do svojej domoviny.

Pramene a literatúra:

- *DUCHOŇ, M.: Slobodným kráľovským mestom. In: TURCSÁNY, J. (ed.). Svätý Jur 1209-2009. Dejiny písané vínom. Svätý Jur 2009, s. 105-148.*
- *HORVÁTH, P.: Rabovali Turci...: Výber z kroník a listov zo 16. a 17. storočia. Bratislava 1972, 276 s.*
- *KOHÚTOVÁ, M.: Mierové zmluvy zo začiatku 17. storočia. In: KOHÚTOVÁ, M. (ed.). Politické a spoločenské pomery na Slovensku v 1. polovici 17. storočia. Trnava, Bratislava 2012, s. 9-32.*
- *KOPČAN, V.: Turecké nebezpečenstvo a Slovensko. Bratislava 1986, 222 s.*
- *KOPČAN, V. – KRAJČOVIČOVÁ, K.: Slovensko v tieni polmesiaca. Martin 1983, 232 s.*
- *KOPČAN, V.: Martalovci na slovensko-tureckom pohraničí. In: Historické štúdie, 1970, roč. 15, s. 245-252.*
- *LABUDA, J.: Slovensko v čase tureckej expanzie. Martin 1988.*
- *MATUNÁK, M.: Život a boje na slovensko tureckom pohraničí. Bratislava 1983.*
- *PIRICKÝ, G.: Charakter osmanské moci v Uhrách, s. 2-3. [online]. Dostupné na internete: <http://www.prooriente.sk/c_texty.html>.*
- *TIBENSKÝ, J.: Slovensko-turecký svet v ilustráciách A. E. Birckensteina a v Uhorskom vojnovom románe W. E. Happelia. In: Vlastivedný časopis, 1968, roč. 17, s. 105-115.*
- *TIBENSKÝ, J. – URBANCOVÁ, V.: Slovensko očami Európy 900-1850. Bratislava 2003, 330 s.*

OCHRANNÝ KRÍŽ SV. BENEDIKTA

Tomáš Krampl

Dôkazom faktu, že aj drobná vec môže mať veľkú výpovednú hodnotu je aj náhodný nález z bratislavskej Devínskej Kobyly. Malý medený predmet v sebe nesie viac než zaujímavú informáciu.

V kresťanstve existuje viacero druhov posvätných predmetov – kríže, obrazy, sochy, medailóny, ružence, škapuliare, relikviáre atď. Ak ich požehná a posvätí kompetentný cirkevný služobník, stávajú sa posvätnými predmetmi, alebo tzv. sväteninou – ochranou tým, ktorí daný predmet budú používať, alebo nosiť. Do tejto kategórie môžeme radiť aj kríže a medaile svätého Benedikta. Spomenutý drobný predmet je práve takýmto krížom. Kúsok medeného kovu v tvare kríža, vyobrazujúci postavu sv. Benedikta na jednej a kríž na druhej strane, obe doplnené literami, predstavuje pomôcku pri súkromnom exorcizme. Kód skrytý v písmenách obtekajúcich a vypĺňajúcich kríž na jednej strane predmetu predstavuje modlitbu odháňania zlého ducha. Okrem písmenového kódu je mocnou zbraňou voči pokušeniam zlých duchov kríž, ktorý je ústredným motívom i tvarom amuletu. Kresťania veria, že Ježiš Kristus práve svojou sebaobetou na kríži porazil satana, vykúpil svojou krvou človeka z jeho moci tým, že mu odpustil všetky hriechy. Preto je Kristov kríž ústrednou formou predmetu.

Kríž sv. Benedikta

Po stranách vnútorného kríža sú umiestnené písmená „C-S-P-B“, čo znamená „Crux Sancti Patris Benedicti“ - Kríž svätého otca Benedikta. Nad krížom je nápis „IHS“, teda „Iesus Hominum Salvator“ - Ježiš Spasiteľ ľudí. Obmenou textu IHS môže byť pri podobných medailách nápis „PAX“ (Pokoj), čo je heslo benediktínskej rehole. V ramenách kríža sú vpísané písmená latinského rýmu: vertikálne „C-S-S-M-L“, ktoré znamenajú „Crux Sacra Sit Mihi Lux“ - Svätý Kríž nech mi je svetlom, a horizontálne „N-D-S-M-D“, rozpísané „Non Draco Sit Mihi Dux“ – Diabol, doslova drak, nech nie je mojím vodcom. Na okraji sú začiatočné písmená tiež rýmovaného exorcizmu: „Vade Retro Satana, Numquam Suade Mihi Vana - Sunt Mala Qua Libas, Ipse Venena Bibas“, v preklade: Choď preč satan, nezvádzaj ma k márnostiam; to, čo mi nahováraš je zlé, sám si vypi svoje jedy. Význam písmen poznáme z rukopisu z roku 1415, kde je sv. Benedikt vyobrazený v jednej ruke s palicou zakončenou krížom a v druhej zo zvitkom. Na oboch predmetoch sú napísané slová začínajúce sa na písmená na medaile.

Druhá strana kríža nesie vyobrazenie mnícha sv. Benedikta v pravej ruke s opátskou palicou v tvare kríža a v ľavej ruke držiaceho najpravdepodobnejšie rozbitú čašu s jedom, z ktorej vychádza had. Vysvetlenie tejto čaše sa viaže na rozprávanie najstaršieho Benediktovho životopisca, pápeža sv. Gregora Veľkého, ktorý zaznamenal asi 40 rokov po jeho smrti príhodu o atentáte na svätca. Benedikt žil najprv ako pustovník v neprístupnej jaskyni v kraji Subiaco. Istí mnísi z blízkeho kláštora ho uprosili, aby sa stal ich predstaveným. „Keď sa teda postavil na čelo kláštora, prísne dbal na to, aby všetci žili podľa reguly a nikto už nemohol tak, ako sa to dialo predtým, zísť z cesty reholného života napravo alebo naľavo a konať nejaké nedovolené skutky. A tak bratia, ktorých sa ujal, veľmi zúrili. Najprv sa začali medzi sebou navzájom obviňovať, že takého človeka urobili predstaveným. Urážala ich najmä jeho nezlomná spravodlivosť. Pochopili, že nikdy im nedovolí to, čo je zakázané. Trpeli, že majú opustiť ich obvyklé zlozvyky a vychovaní v starom duchu ťažko prijímali nové myšlienky. Pretože život dobrých je ustavičnou výčitkou ľuďom zlým, opovážili sa premýšľať o jeho smrti. Po spoločnej porade namiešali mu do vína jed. Sklený pohár

s týmto smrtonosným nápojom priniesli Otcovi, keď si sadol k stolu, aby ho požehnal podľa kláštorného zvyku. Benedikt pozdvihol ruku, urobil znak kríža a pohár, ktorý chvíľku držal, pukol na toto znamenie. Rozbil sa tak, akoby nie kríž, ale kameň spadol na túto nádobu smrti. Boží muž hneď spoznal, že pohár obsahoval nápoj smrti, a tak nemohol zniesť znak života."

Celý vyššie spomenutý výjav je vsadený aj do ruženca. Svätý Vincent de Paul (17. stor.) zakladateľ rehole Dcér kresťanskej lásky (vincentínky) inicioval, aby sestry Benediktovu medailu nosili na ružencoch. Aj náš opisovaný krížik má kruhovú perforáciu v hornom ramene, že naznačuje jeho zavesenie, nie je vylúčené, že aj na ruženci, alebo prípadne ako prívesok na krk.

Záhadou zostávajú pre nás písmená na tejto strane krížika, dopĺňajúce postavu svätca. Podľa siedmich gréckych krížikov sa zdá, že tiež by mohlo ísť o pokračovanie formuly exorcizmu, keďže pri tomto obrade sa v starom rímskom rituáli viackrát žehnal postihnutý démonmi. Zdá sa, že písmená sú tiež začiatočnými písmenami slov a záverečné slovo je uvedené v celku: „SEBASTIA". Je to asi grécke slovo označujúce „vznešenosť, ctihodnosť, úctu". V tom prípade by bol celý nápis po grécky. Úvodné písmená DIABI by mohli byť skratkou „DIABOLI", probléme je však v tom, že prvé tri sú oddelené bodkami, o ktorých nevieme, či majú funkčnú alebo len estetickú hodnotu. Výklad celej tejto strany krížika preto nechávame otvorený.

Medaila sv. Benedikta, Natternberg

Benediktínsky krížik je nedôsledne vystrihnutý z medeného plechu, v tvare reliéfnej razby, preto predpokladáme, že išlo o „pásovú" výrobu, teda že to bol produkt bežne používaný v kresťanskej nábožnosti. Keďže predmet nepochádza z datovateľného nálezového celku, ale je vyňatý zo svojho kultúrneho kontextu, datovať ho môžeme len veľmi rámcovo do 17.-19. stor. Skoršie datovanie je možné aj kvôli netypickosti a nekoherentnosti prednej strany s novodobými medailami. Našli sme preň paralelu - staršiu medailu z hradu Natternberg pri Mettene v Bavorsku. Táto nesie v štíte v časti podobný nápis, v časti nie. Štít ako orámovanie nápisu má barokový nádych, nad ním je busta svätca s jasne viditeľnou časou s vystupujúcim hadom. Žiaľ, ani táto medaila nie je datovaná.

Funkciu krížika v náboženskom zmysle však identifikujeme presne ako predmet benediktínskej proveniencie, ktorý slúžil ako svätenina na podporu nábožnosti veriaceho aj v zápase s pokušeniami a mocou diabla. Je veľmi zaujímavým dokladom úcty ku sv. Benediktovi, nielen ako k otcovi západného mníšstva, ale aj ako k človekovi, ktorý premohol diabla mocou kríža a viery. Každému nositeľovi takéhoto predmetu by mohli príhodne zaznievať jeho slová z Reguly: „Moja reč sa teraz obracia k tebe, ktokoľvek sa zriekaš vlastnej vôle a berieš veľmi mocné a skvelé zbrane poslušnosti, aby si bojoval za Krista Pána, pravého Kráľa." Kríž je znamením Ježiša Krista i tých, ktorí v neho veria, a preto je zároveň zbraňou v boji proti temným mocnostiam, ktoré Ježiš Kristus svojou smrťou na kríži premohol.

Pramene a literatúra:

- *Požehnania. Trnava 2009.*
- *Svätý Gregor Veľký: Svätý Benedikt, muž menom požehnaný. Banská Bystrica 2002.*
- *Svätý Benedikt, patrón Európy – medaila – modlitby. Bacúrov 2006.*
- *Regula sv. Benedikta. Sampor 2010.*
- *Foto: I. Choma, internet.*

IGNÁC FEIGLER ML. A STAVBA KOSTOLA SV. ŠTEFANA KRÁĽA V MODRE

Peter Buday

Doposiaľ publikované state o architektonickom diele Feiglerovcov sa spravidla orientovali na realizácie v prostredí dnešnej Bratislavy. Zástupcovia staviteľskej vetvy rodiny, Ignác st. (1791-1847), Ignác ml. (1820-1894) a Alexander (1856-1932) významnou mierou prispeli k formovaniu jej tváre v 19. storočí. Sakrálne, obytné, školské i technické budovy vystavané podľa ich plánov, pod ich dohľadom či stavebnou spoločnosťou tvoria neodmysliteľné súčasti historického jadra a štvrtí, vyvíjajúcich sa na jeho niekdajších periférиách. Veľký počet stavieb sústreďujúcich sa v jednom meste len prehlboval zažitý názor o vyššie spomínaných autoroch, ako rýdzo bratislavských (prešporských) tvorcoch. Tento obraz sa však v zrkadle dobových prameňov postupne mení. Zistenia výskumov, či už konkrétnych stavieb alebo osudov samotnej rodiny, naznačujú oveľa širšie rozvetvenie aktivít Feiglerovcov na poli staviteľskom. Príkladom toho je Farský kostol sv. Štefana kráľa v Modre, postavený v rokoch 1869-1876 na mieste staršieho sakrálneho objektu zasväteného sv. Barbore.

Pohľad na farský kostol zo severovýchodu

Archívne bádanie realizované v spojitosti s architektonicko-historickým výskumom mestskej veže integrovanej do hmoty východného priečelia kostola potvrdilo skoršie domnienky o autorstve Ignáca Feiglera ml., na ktoré odkazovali predovšetkým prvky plastického členenia a výzdoby fasád. Na druhej strane, tieto detaily prináležia do univerzálneho tvarového repertoára dobovej architektúry, ich použitie preto nemožno chápať ako výraz „tvorcovho rukopisu“, hoci v danom prípade podporili skutočnosti zvečnené v dokumentoch. Prvoradým zdrojom pre našu prácu boli zápisnice modranskej rímskokatolíckej obce, jeden z menej známych materiálov k novovekým dejinám mesta. Zväzok označený ako A modori r. k. Státus Jegyzőkönyve (Zápisnica modranského r. k. štatútu) nesie podtitul Adatok a modori r. k. egyház történetéhez (Údaje k dejinám r. k. cirkvi v Modre). Jednotlivé listy obsahujú závery schôdzí, počnúc zasadnutím konaným 8. januára 1866 pod vedením Františka Svoka, farára z Budmeríc.

V staršej literatúre sa ustálil názor o tom, že stavebníkmi tzv. horného kostola boli evanjelici. Ján Dubovský pokladá tento údaj za mylný a Kostol sv. Barbory stotožňuje s kaplnkou v strede mesta, doloženou v roku 1562. Kanonické vizitácie poznamenávajú, že doba jej vzniku nebola nikomu známa. V roku 1635 sa spomína ako capella Slavorum – modlitebňa slovenských luteránov. Vtedy ju prevzali nemeckí evanjelici, ktorým kráľovská komisia odňala „dolný“ Kostol sv. Jána Krstiteľa. Po troch desaťročiach sa opäť menia správcovia kaplnky: v apríli 1674 došlo medzi vizitátormi Jurajom Pongrácom a Jánom Gubašócim (Gubasóczy) k dohode o vovedení benediktínov do Modry. Rehoľníci v zmysle poverenia arcibiskupa Juraja Selepčéniho (Szelepcsényi) prevzali administráciu nemeckej katolíckej farnosti, ich pozícia sa ale ustálila až po doznení posledného stavovského povstania. Kostol sv. Barbory bol jednolodím s polygonálne uzavretou svätyňou zaklenutým v celom rozsahu. V roku 1823 stálo blízko sakristie malé oratórium spojené s loďou, kde boli v tom čase uložené liturgické ornáty. Pod kostolom sa nachádzali krypty rodiny Kriechpaum (tiež Krichpaum, Kirchpaum) a benediktínov. V interiéri stáli v polovici 18. storočia tri oltáre. Hlavný s obrazom patrónky dotvárali sochy sv. Benedikta, sv. Kataríny, sv. Ladislava a sv. Scholastiky. Oproti oltáru Panny Márie na epištolovej strane sa týčil oltár sv. Benedikta. Mobiliár dopĺňala kazateľnica s maľbami štyroch evanjelistov na rečnisku a sochou sv. Michala na ozvučnej strieške, mramorová krstiteľnica, organ na murovanej empore a dva rady kostolných lavíc. Vo veži viseli tri zvony. Veľký a malý zvon posvätil v roku 1689 vikár Blažej Jáklin.

Myšlienka prenesenia funkcie farského kostola na objekt v centre mesta bola zrejme staršieho dáta. Konkrétne kroky vedúce k jej realizácii podnikol Michal Práznovský, ktorý v roku 1862 vystriedal farára Štefana Suchánka pôsobiaceho v Modre celé štyri dekády.

Miestna katolícka obec získala v osobe Práznovského energického správcu, schopného pre uskutočnenie vytýčeného cieľa využiť všetky kontakty a prostriedky. 25. januára 1863, len niekoľko mesiacov po obsadení úradu, vystúpil pred vedenie cirkevného zboru s iniciatívou postaviť nový farský kostol na mieste „horného". Stal sa zároveň prvým darcom tohto podujatia a osobným príkladom podnietil k donáciám aj ďalších.

9. júna 1865 predstavitelia cirkvi predložili mestskej rade plány a rozpočet budúcej stavby. Z formulácie uvedenej v zápisnici však nie je jednoznačné, či šlo len o prednesenie zámeru, alebo už určitej predstavy spracovanej nám bližšie neznámym autorom. Cirkevná obec zároveň žiadala magistrát ako patróna o bezplatné poskytnutie stavebného materiálu. Mesto s touto požiadavkou nesúhlasilo, no neskôr svoj postoj zmenilo. Napriek tomu mestská tehelňa málokedy dodala materiál na čas a v dostatočnej kvalite. Členovia katolíckej obce preto starostu pravidelne upozorňovali na plnenie sľubov a povinností.

Práznovský hľadal podporu u najvyšších miest. 25. septembra 1867 sa v spoločnosti Ladislava Prikkela a Václava Žemličku vybral do Viedne, aby kráľa požiadal o finančnú pomoc. Ich záležitosti sa ujal ministerský radca Pápay. Dosiahol, aby panovník žiadosť okamžite signoval, čo za krátky čas prinieslo želaný efekt. Ministerstvo cirkví a školstva a arcibiskupská kancelária v listoch žiadali mesto a farnosť, aby ich informovali o majetku kostola a poslali projekt budúcej stavby na posúdenie. Katolícka obec po tejto výzve poverila stavebnú komisiu zloženú z L. Prikkela, Antona Prikkela, V. Žemličku a Pavla Benického rokovaním s bratislavským staviteľom Ignácom Feiglerom.

V decembri 1867 alebo začiatkom januára nasledujúceho roka Feigler dostal možnosť vypracovať plány a predbežný rozpočet novostavby. Komisia tiež dospela k názoru, že tá si bude vyžadovať aj pozemok domu bratov Mollovcov susediaci s kostolom sv. Barbory. Obec sa rozhodla spomínaný dom kúpiť zo zisku plynúceho z predaja tzv. školy stojacej vedľa fary.

11. februára 1868 sa v hostinci Jána Glünkela „K zlatému jeleňovi" uskutočnila tanečná zábava, ktorej výťažok bol určený pre stavebný fond kostola. Myšlienka pochádzala opäť od M. Práznovského, jej prevedenie zabezpečil P. Benický. O dva dni neskôr boli na schôdzi cirkevnej obce predstavené návrhy I. Feiglera. Prítomní nevzniesli proti nim žiadne námietky, a tak ich posunuli na pripomienkovanie municipálnej rade. Mesto však nevrátilo plány a rozpočet cirkvi, ale poslalo priamo ministerstvu. Aby sa predišlo „škodlivým následkom tohto kroku", P. Benický a L. Prikkel iniciatívne vycestovali do Ostrihomu vysvetliť príčiny vzniknutej situácie primasovi.

Odpoveď arcibiskupa Jána Simora prišla v marci. Odmietol Feiglerove štyri návrhy ako príliš nákladné a avizoval vyslanie svojho architekta Jozefa Lipperta. Lippert sa do Modry, pravdepodobne, nedostavil; tunajšia katolícka obec preto odobrila vyplatenie Feiglerovho honoráru. Koncom roku 1868 žiadala od arcibiskupa vrátenie plánov a rozpočtu, aby mohla pristúpiť k stavebným prácam.

Hlava uhorskej katolíckej cirkvi napokon súhlasila s niektorým z prepracovaných Feiglerových plánov, o ďalších výhradách proti nim totiž pramene mlčia. Arcibiskup navyše stavbu štedro dotoval a úspešne intervenoval v jej veci u ministra cirkví a školstva. Búranie starého kostola začalo koncom januára 1869. 16. februára bola podpísaná zmluva medzi stavebnou komisiou a Feiglerom. Na schôdzi konanej v ten deň P. Benický prišiel s návrhom umiestniť zbormajstrov byt vo veži. Reakcie prítomných boli zdržanlivé. Nešlo pritom len o otázku navýšenie výdavkov, ale aj vhodnosti situovania bytu vo veži ako súčasti kostola. Stavebná komisia túto myšlienku prijala, ale odporúčala ju konzultovať so staviteľom. Ten označil pochybnosti zástupcov zboru za neopodstatnené, Benického predstava sa tak mohla stať skutočnosťou.

Do sľubného vývoja udalostí zasiahlo v apríli 1869 nariadenie ministerstva vnútra o prerušení stavby a mestská rada spochybňujúca prijatie plánov a rozpočtu kostola 9. júna 1865. Kým druhý problém sa podarilo uspokojivo vyriešiť na základe obsahu zápisníc magistrátu, nútená prestávka trvala až do vyslania ministerského komisára Stojačkoviča. Stavba si žiadala zúženie cesty vedúcej tesne pri kostole. Kvôli zachovaniu potrebnej šírky komunikácie boli na náklady mesta a kostolnej pokladne kúpené 4 siahy z pozemku pošty. V júni, po prekonaní uvedených prekážok sa práce opäť mohli rozbehnúť.

V roku 1871, po zmenách v organizačnom poriadku cirkevného zboru bola nanovo zvolená i stavebná komisia kostola. Medzi jej členov sa zaradil aj Florián Pachmann, nový mestský farár zvolený v januári toho roku. Farnosť sa rozlúčila s Práznovským, ktorého najväčšou zásluhou okrem položenia základov nového svätostánku bolo „nabádanie veriacich nielen k viere, ale aj triezvemu vlastenectvu, chrániac ich od škodlivej skazy tej doby, od národnostného rojčenia ohrozujúceho celistvosť domoviny." Komisia mala za úlohu dohliadať na stavebné práce, na konštrukciu strechy, vyjednávať s majstrami, starať sa o dovoz stavebného materiálu každého druhu a dbať na jeho kvalitu.

Detail z priečelia – reliéfny medailón s hlavou dieťaťa

Obvodové múry lode a svätyne boli zrejme koncom jari 1872 hotové. Pre piliere nesúce klenbu bolo nutné objednať pevnejšie tehly z Vištuku alebo zo Šenkvíc. V apríli sa rozhodlo

o zmene materiálu okenných rámov: namiesto dreva mali byť zhotovené z kovu. Podobne ako plechy pre odvodňovacie žľaby, mal ich zaobstarať I. Feigler. Staviteľ sa mal tiež vyjadriť k plánovanej sochárskej výzdobe hlavnej fasády.

Zaklenutie kostola dokončili v novembri 1872. Členovia stavebnej komisie Štefan Takáč, Štefan Meďko a Jozef Šebo ml. v sprievode prvého stavbyvedúceho preskúmali hotový krov kostola.

Výrazný pokrok ilustruje list cirkevnej obce z 29. júna 1873, v ktorom municipálnu radu žiadala, aby vežu prispôsobila štýlu a proporciám nového farského kostola. V tom istom roku boli uzatvorené zmluvy s bratislavským sklárom Karolom Frankhottom a maliarom Štefanom Hodinom z Pešti.

Práce v rokoch 1874-76 sa už sústreďovali na interiér a mobiliár. Vedenie modranskej katolíckej cirkvi odmietlo návrhy trnavského stolára Maršala na oltáre a kazateľnicu, za vykonanú prácu mu však priznalo odmenu vo výške 30 forintov. Obec uprednostnila niektorú z etablovaných dielní v Budapešti, kde objednala oltáre, oltárne obrazy, kazateľnicu a lavice. Interiér mal byť vydláždený mramorom z Kehlheimu. 23. februára 1874 bola organárska firma Rieger a syn vyzvaná, aby sa jej zástupca dostavil do Modry kvôli obhliadke vnútra kostola.

Náklady na vybavenie interiéru predstavovali nezanedbateľnú čiastku v rozpočte. Prostriedky získavala obec tak zo štátnych, ako aj cirkevných zdrojov. V roku vysvätenia kostola tak dostala z cirkevnej základiny a od arcibiskupa celkovo 6000 forintov na spomínaný účel.

Z prameňov vyplýva, že stavba nového farského kostola prebiehala v troch fázach. Prvú, prípravnú ohraničujú roky 1865 – 1869. V druhej (1869-1872) vzniká stavba v jej dodnes zachovanej forme, tretia fáza (1873-1876) sa koncentrovala najmä na vnútorné úpravy a mobiliár. Kostol sv. Štefana konsekroval 22. októbra 1876 uhorský primas Simor.

V rámci diela Ignáca Feiglera ml. sa opisovaná pamiatka radí do počtom skromnej, no významnej skupiny sakrálnych objektov. V bývalom korunovačnom meste sa autor podieľal na úprave hlavnej fasády kostola kapucínov, stavbách Kaplnky sv. Ondreja na rovnomennom katolíckom cintoríne (1859-60), kaplnky evanjelického cintorína pri Kozej bráne (1868) a synagógy ortodoxných židov v Podhradí. Ako stavbyvedúci dohliadal na stavbu farského kostola na predmestí Blumentál (arch. F. Rumpelmayer, E. Bressler?, 1885-88). Kostol sv. Štefana podľa naznačenej chronológie vzniká po bratislavských cintorínskych kaplnkách, ktorých kompozičné a tvaroslovné motívy opakuje, prispôsobiac ich monumentálnejšej mierke.

Organová empora

Pohľad do lode, smerom k presbytériu

Pramene a literatúra:

- *Archív R. k. farského úradu v Modre (AFM), A modori r. k. Státus Jegyzőkönyve 1866 - . Adatok a modori r. k. egyház történetéhez.*
- *AFM, Decretum Visitationis Canonica in Parochia Libera Regia Civitatis Modrensis Anno 1823 peractae.*
- *Prímási Levéltár, Esztergom, Lib. N. 44b: Copia Visitationis Archi-diaconatus Posoniensis ... 1756.*
- *GOJDIČ, I. – BAROKOVÁ, D. – ZVARIK, E.: Modra, kostol sv. Štefana, architektonicko-historický výskum. 2012. Nepublikovaný materiál.*
- *BOROVSZKY, S. (ed.): Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye. Budapest. OMT, nedat.*
- *KORABINSKY, J. M.: Geograpisch – Historisches Produkten Lexikon von Ungarn. Pressburg 1786.*
- *NÉMETHY, L.: Series parochiarum et parochorum archidioecesis Strigoniensis. Strigonii 1894.*
- *ŽUDEL, J. – DUBOVSKÝ, J. a kol.: Dejiny Modry. Mesto Modra 2006.*
- *Foto: Za poskytnutie fotografií ďakujem Mgr. Dagmar Barokovej.*

HROB ĽUDOVÍTA ŠTÚRA NA CINTORÍNE V MODRE

Sylvia Hrdlovičová

Modranský cintorín sa pýši neoficiálnym prívlastkom „národný“. Na jeho ploche je pochovaných veľa národných dejateľov, umelcov, významných osobností dejín Modry a Slovenska. Plocha cintorína je rozdelená podľa vierovyznania na dve polovice. V priebehu stáročí na ľavej strane pochovávali evanjelikov a na pravej katolíkov. Rozdelenie cintorína v 19. storočí fungovalo podľa tohto zaužívaného pravidla. Pri vstupe do cintorína stojí Kostol sv. Jána Krstiteľa, ktorý je najstarším v Modre, a pôvodne bol farským kostolom. Je postavený na základoch románskej sakrálnej stavby a okolo neho sa postupom času rozširoval cintorín. V popredí evanjelickej strany pochovávali cirkevných dejateľov. Ľudovíta Štúra pochovali na čestnom mieste vedľa brata Karola 15. januára 1856, hrob ostal dlhší čas opustený. V dôsledku Slovákom neprajného obdobia nebolo dovolené postaviť nad hrobom ani malý pomník, bol ozdobený iba ružovým kríkom, ktorý vysadil národovec Vendelín Kutlík.

Až v roku 1859, po páde neoabsolutizmu, ktorého prvoradým poslaním bolo obnoviť a upevniť jednotu rozpadávajúceho sa mnohonárodnostného habsburského štátu pomocou centralizovanej štátnej moci, sa mohlo v tomto smere začať konať. Slováci si uctili pamiatku Ľudovíta Štúra (28. 10. 1815 -12. 1. 1856) formou národnej zbierky na postavenie náhrobného kameňa nad jeho rovom. Prvý náhrobník bol Štúrovi postavený z mnohých malých finančných darov až v roku 1872, 16 rokov po jeho smrti.

Cesta k jeho postaveniu bola časovo dlhá a „trnistá“. Prvá zmienka o postavení náhrobníka Ľudovítovi Štúrovi pochádza z roku 1859, kedy Pavel Dobšinský uverejnil v Priateľovi školy a literatúry článok Concordia. V ňom vyzval slovenskú verejnosť na finančnú zbierku. Oficiálne sa postavením pomníka Ľ. Štúrovi po svojom vzniku začala zaoberať aj Matica slovenská. Už na prvom valnom zhromaždení, 4. augusta 1863 v Martine, vyzval Ctiboh Zoch k postaveniu pamätníka „mužov národa“, akými boli Hamuljak a Štúr. Navrhol, aby všetky dovtedy vyzbierané financie z verejných zbierok na tieto aktivity boli prevedené pod finančnú správu Matice slovenskej a aby ona určila, ako sa s fondmi naloží ďalej. Valné zhromaždenie návrh prijalo. V januári 1872 sa daná vec v Matici prejednávala opäť a rozhodlo sa urobiť záväzné a potrebné kroky k postaveniu pomníka. Zo zasadnutia 15. mája 1872 vyšlo povolenie uvoľniť zo zbierok na Štúrov pomník sumu 600 zl. Ďalším vedením bol poverený trojčlenný výbor v zložení: Daniel Minich, predseda pomníkového výboru, Ján Jaromír Maier a Peter Jamnický, členovia. Zo základiny na Štúrov pomník bola uvoľnená aj suma na obraz Ľudovíta Štúra, ktorý mal zdobiť matičnú dvoranu. Hneď v danom roku vznikol známy obraz Ľudovíta Štúra, olejomaľba od Jozefa Božetecha Klemensa.

Zo Zápiskov Jána Jaromíra Mayera sa dozvedáme podrobnosti výstavby:

„Dňa 25. Listopadu 1872 dovezen byl hrobový kámen, záležající z 3 kusú pro neb. Vysokoučeného muže p. Ludevíta Štúra, na 3 vozoch, dv. p. ev. slovenským zdejším farárem Danielom Minichom z Prešporka do Modry na večer.

26-ho Listopadu 1872 byl hrobový ten kamen postaven na hrobe oslávence. Spodní plocha z vyšetelného červeného marmarušského mramoru váží 9 centú, podstavec, čili piedestal na ploše stojící váží 11 centú a pyramída na ňom stojící s nápisom a bielym vencom z kararského bieleho mramoru ozdobená, váží 16 centú. Dielo toto vyhotovil kamenár prešporský Feigler.

Dňa 28. Listopadu 1872 bol náhrobný kameň a s hrobom železnými mrežami ohradený. Ktoré mreže tunajší mladý zámečnícký mistr p. Jozef Bakoš, Slovák, postavil. Celé dielo toto umožnil len čisto, zaznaný síce, ale predce šlachetný národ Slovenský, príspevkami dobrovolnými. Na zdar! Sláva mu!“

Pri odhalení vzhľadom na politické pomery pravdepodobne neprebehla žiadna slávnosť. Nie je o nej zmienka v súdobej tlači, ani iný známy pramenný materiál. Na náhrobnom kameni, ktorý bol tak dlho očakávaný, kým bol osadený na hrobe Ľudovíta Štúra, je nesprávne vyrytý dátum jeho narodenia. Vytesaný je dátum 22. október 1815. Náhrobník z Dobšinského zbierky sa v súčasnosti nachádza vľavo pri cintorínskom múre, kde má návštevník možnosť vidieť tento omyl tesára, ktorý dátum vyryl nesprávne.

Počas nasledujúcich desaťročí ostával hrob v nepohnutom stave. O jeho výzdobu sa staral Evanjelický ženský spolok, založený r. 1907. Občas na hrob položil kvety jednotlivec, v rámci okrúhlych výročí hrob vďaka vencom a kvetinovej výzdobe vyzeral slávnostnejšie. Po vzniku ČSR hrob začali častejšie navštevovať predstavitelia rôznych spolkov, organizácií, štátne návštevy.

Od 40-tych rokov 20. storočia sa v Modre začalo uvažovať o monumentálnejšom náhrobnom areáli. Okresný úrad v Modre v r. 1942 žiadal oficiálnou cestou odpoveď od evanjelickej cirkvi v Modre na otázku premiestnenia hrobu Ľudovíta Štúra, plánovaného ku vstupu na cintorín po ľavej strane, k prednej cintorínskej bráne. Ev. farár Július Dérer oznámil Okresnému úradu, že nemá námietky, no zároveň upozornil na to, že už v rokoch 1936 – 37 sa prejednávalo premiestnenie hrobu. Od exhumácie a premiestnenia pozostatkov Ľudovíta Štúra zišlo kvôli obavám, že telesné pozostatky Ľudovíta Štúra by boli po desaťročiach pravdepodobne natoľko porušené, že by nebolo čo premiestňovať. Modranský cintorín je známy tým, že na pozemku sa nachádza veľké množstvo spodnej vody, ktorá ničivo pôsobí na pozostatky uložené do pôdy.

V roku 1947, pri chystaných oslavách storočnice slovenského

Hrob Ľudovíta Štúra s prvým náhrobníkom, postaveným zo zbierky P. Dobšinského

povstania z rokov 1848/49, boli Pavel Šulla a Dr. Ján Petrík, ev. a. v. farár na Kráľovej, poverení prípravou návrhu na úpravu Štúrovho hrobu. Uzniesli sa, aby bola na hrob Ľ. Štúra položená kamenná alebo mramorová doska. Tento plán sa neskôr javil ako nedostačujúci a bola navrhnutá monumentálnejšia mohyla.

Na jar 1948 prišiel nový impulz. Od povereníka Slovenskej národnej rady pre školstvo, básnika Ladislava Novomeského, vyšla iniciatíva na vybudovanie nového náhrobného pomníka na hrobe Ľudovíta Štúra. Celou záležitosťou sa začali zaoberať viaceré inštitúcie. Bolo to spomínané povereníctvo školstva, teda štát, mesto Modra a evanjelická cirkev. Pri MNV v Modre bol založený Pomníkový výbor. Povereníctvo zastupoval predovšetkým prednosta Dr. Vladimír Wagner, s ktorým na zasadnutie Pomníkového výboru do Modry prišli vždy aj akad. soch. prof. Jozef Kostka a Ing. arch. Milan Škorupa. Akcia bola sprvu tlačená časovým rámcom, nový pomník na žiadosť povereníctva mal byť odhalený už v máji 1948 v rámci jubilejných slávností. Časový plán sa ukázal ako nereálny vzhľadom k veľkosti projektu. Zainteresovaným osobám sa často vyčítala skutočnosť, že na celý projekt nebola vyhlásená súťaž. Náhrobný areál však ostal v realizácii akad. soch. Jozefa Kostku a architekta Milana Škorupu.

Konvent modranského evanjelického zboru v Modre schválil odstránenie starých náhrobníkov z okolia hrobu Ľudovíta Štúra. Kvôli zachovaniu pamiatky Karola Štúra a Pavla Zocha (syn Ctiboha Zocha, priateľa a spolupracovníka Ľ. Štúra) konvent navrhol riešiť základy mohyly trojdielne, tak aby v strede bol náhrobník Ľudovíta Štúra so sochou a po jeho stranách kamenné dosky nad hrobom Karola Štúra a Pavla Zocha. Na tento návrh pristúpili sochár i staviteľ. S odstránením starých náhrobkov dali súhlas žijúci príbuzní. Pomníky odstránené z okolia hrobu Ľudovíta Štúr patrili týmto mŕtvym obyvateľom Modry: Johann August Benisch, em. Seminar direktor, 1823 – 1891, Karolína Benisch, rod. Reisz, 1834 – 1922, Karolína Lenhradt, 1849 – 1918, Braxatoris Lajos, 1802 – 1859, Terézia Braxatoris, rod. Waltersdorfer, 1812 – 1900, Samuel Brunovský, učiteľ, 1873 – 1898, Jozef Čistý, učiteľ, brat Emila, 1880 – 1908, Emil Brunovský, 1864 – 1925, Jozef Ott, prof. modranského gymnázia, umrel 84–ročný r. 1876, Jozef Dubovský, 1803 – 1866, Jozef Maier, inšpektor nem. ev. cirkvi, 1830 – 1906, Elisabeth Susanna Maier, rod. Schnel, 1824 – 1915, Judita Dubovská, rod. Bukva, Karol Štúr, 1811 – 1851, Pavel Zoch, 1850 – 1907. Pôvodné náhrobky Karola a Ľudovíta Štúrovcov boli prenesené k cintorínskemu múru na ľavú stranu, kde sú dodnes. Tak ostal zachovaný aj prvý pomník Ľudovíta Štúra, zhotovený na základe Dobšinského zbierky.

Plány na plastiku ženy nad centrálny hrobom Ľudovíta Štúra boli nasledovné: socha postavená na žulovom podstavci s plochou 1,5 x 1,7 m, s výškou 4,2 m. Výdavky na jej realizáciu boli vyčíslené na 760 000.- Kčs. O túto konečnú sumu sa malo podeliť povereníctvo školstva s povereníctvom informácií a časť malo zaplatiť mesto Modra.

V roku 1956, pri príležitosti osláv storočnice úmrtia Ľ. Štúra, nastal vhodný okamih celé dielo priviesť k úspešnému

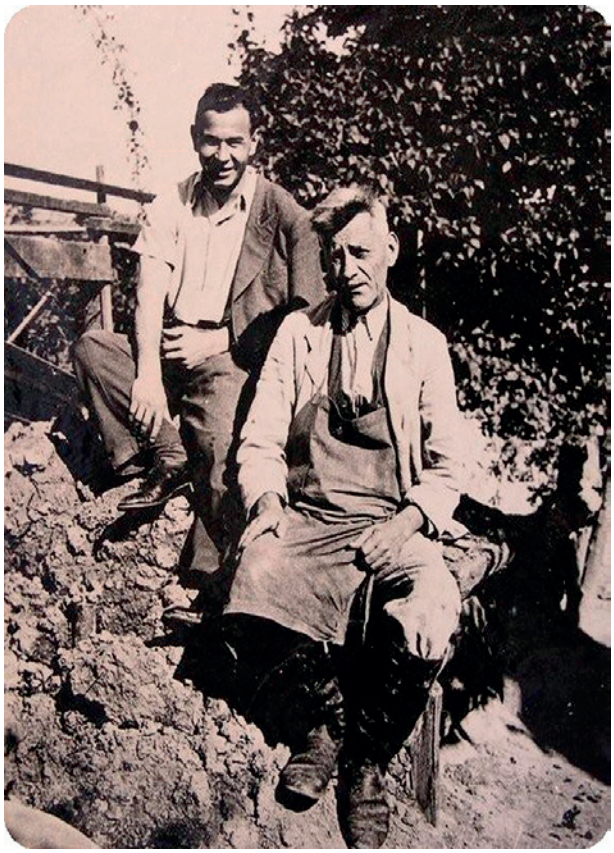

Jozef Kostka, autor sochy Slovenská jar so strýkom Ferdišom Kostkom v Stupave

Náhrobný areál Ľudovíta Štúra v súčasnosti

koncu. Akademický sochár Jozef Kostka od r. 1948 viackrát zmenil na pripravovaných modeloch výraz sochy. Jeho prvý predložený návrh predstavoval štíhlu starú schúlenú ženu, s ovisnutými rukami pozdĺž tela. Návrh symbolizoval smútok. Námietky voči makete vyjadril Pavel Šulla, predseda Pomníkového výboru priamo v umelcovom ateliéri, kde bol pozrieť pripravovaný model. Pravdepodobne ani samotný autor nebol s týmto návrhom spokojný a vypracoval nový návrh, ktorý symbolizoval víťazstvo – mladú devu s vavrínovým vencom. Dievčina držala veniec v rukách pred sebou. No ani táto podoba nebola definitívna. Miesto vavrínového venca dievčina drží v pozdvihnutých rukách popri hlave jabloňovú ratolesť. Socha symbolizuje „Slovenskú jar“, a tak sa aj volá.

14. októbra 1956 bol na podstavec nad hrobom Ľ. Štúra osadený odliatok sadrovej sochy. Konečne v roku 1964 bol náhrobný areál dohotovený osadením bronzovej verzie sochy Slovenská jar. Slávnosť odhalenia sa konala 26. júna 1964. Bola skromná, definitívna verzia sochy bola osadená predovšetkým z dôvodu nadchádzajúceho okrúhleho 150. výročia narodenia Ľ. Štúra v r. 1965.

Pramene a literatúra:

- *ŠULLA, P: Vzťahy Ľudovíta Štúra k Modre. Fond Pavla Šullu, archív SNM-Múzeum Ľudovíta Štúra.*
- *Zápisky Jána Jaromíra Mayera, archív SNM-Múzea Ľudovíta Štúra.*
- *Archívny fond Jána Petríka, archív SNM-Múzea Ľudovíta Štúra.*
- *Archívny fond Júliusa Dérera, archív SNM-Múzea Ľudovíta Štúra.*
- *Letopisy Matice slovenskej.*
- *Dobová tlač /Národné noviny, Sokol, Slovenský týždenník a i./*

ZVYKY A TRADÍCIE VO SVÄTOM JURE

NARODENIE, SOBÁŠ, ÚMRTIE

Silvia Grančičová

Zvyky pri narodení, sobáši a úmrtí patria do širšieho celku ľudovej duchovnej kultúry a nazývajú sa rodinné obyčaje alebo obyčaje rodinného cyklu. Tieto obyčaje sprevádzajú prelomové momenty v živote človeka. Okrem spomenutých troch okruhov, do obyčajov rodinného cyklu patria aj obyčaje pri narodeninách, meninách, prvom prijímaní, birmovke, ukončení vzdelania, životných a pracovných jubileách, výročí svadby. Tieto obyčaje rodinného cyklu sú pôvodom oveľa mladšie.

Rodinné obyčaje sú veľmi úzko späté s biologickou podstatou človeka, a preto sú univerzálne, všeľudské, stabilné a archaické, nakoľko sa formovali v ranných štádiách vývoja ľudstva. Najstaršie sú obyčaje pri narodení a úmrtí a vyskytujú sa vo všetkých kultúrnych spoločenstvách. Ich vývoj v priestore Európy vo veľkej miere ovplyvnilo kresťanstvo, ktoré zaviedlo povinnosť cirkevných obradov krstu, sobáša a pohrebu.

NARODENIE

Narodenie je príchod človeka na svet. V tradičnej kultúre je späté s obradmi, obyčajovými úkonmi, poverami a určitými normami.

Obyčaje pri narodení dieťaťa obsahujú niekoľko etáp. Prvou je obdobie pred počatím – existovala viera, že je možné ovplyvniť fyzické a duševné vlastnosti dieťaťa, aj jeho samotnú existenciu. Zabezpečenie zdravého potomstva a ľahkého pôrodu bolo súčasťou svadobných obradov. Tak napríklad mala mladucha na prahu domu prekročiť dieťa, trikrát obísť s dieťaťom na rukách okolo stola, alebo jej dieťa pri čepčení položili do lona. Druhou etapou bolo obdobie tehotenstva. Tehotná žena sa podľa povier nesmela pozerať na nepekné a neobvyklé veci, nesmela nič ukradnúť, zabiť, lebo by sa na dieťa preniesla podoba a vlastnosti týchto objektov. Tretia etapa sa začala narodením dieťaťa, pri ktorom sa aktívne snažili ovplyvniť jeho budúcnosť, prípadne sa snažili pomocou rozličných sprievodných javov zistiť osud dieťaťa. Vlastnosti a osud dieťaťa predpovedali podľa termínu narodenia, napríklad dieťa narodené v januári malo byť skúpe, vo februári zlostné. Život dieťaťa ďalej obsahoval viacero významných etáp, a to: pôrod a prvý kúpeľ, prijímacie obrady do cirkevnej a spoločenskej obce, prvými narodeninami sa ukončievalo dojčenské obdobie a poslednou etapou detstva bol prechod do dievčenského/chlapčenského veku. V minulosti malo veľký význam pobozkanie novorodenca otcom, ktoré znamenalo prijatie novorodenca do rodiny.

Pre rodičku bola prelomovým obdobím vádzka (tiež úvod). Tento obrad má predkresťanský pôvod, kedy sa prostredníctvom vody, ohňa a dymu konala rituálna očista šestonedieľky. Potreba tohto obradu bola rozšírená v kultúrach celého sveta, nakoľko vyplýva z viery, že neobvyklý stav ženy v šestonedelí (ale aj počas menštruácie a tehotenstva) môže byť nebezpečný pre okolie. Z toho vznikali poverové úkony a zákazy pre ženy v pracovnej a spoločenskej oblasti, ale aj zákazy vzťahujúce sa na čas a priestor. Na spomínaný predkresťanský pôvod obradu nadviazalo kresťanstvo a na jeho základe si vytvorilo vlastný obrad, ktorý sa neskôr stal dominantný. Kresťanský obrad vádzky pozostával z posvätenia rodičky kňazom a obídenia oltára s horiacou sviečkou v rukách. Žena po pôrode sa mohla zapojiť do normálneho života až po tomto obrade. Kresťanstvo okrem vádzky zaviedlo aj cirkevný krst a funkciu krstných rodičov. Kresťanské obrady vznikali na základe už existujúcich recepčných (obrady potvrdzujúce prijatie do novej skupiny a získanie nového statusu) a lustračných (očistných) obradov. V 16.-17. storočí boli kresťanské obrady vnímané ako duplicitné a zbytočné, pretože základnú funkciu plnili ľudové obrady.

Pomoc pri pôrodoch zabezpečovala pôrodná baba. Prvá pôrodnica bola otvorená v roku 1885 v Bratislave a bola málo navštevovaná. Do 50-tych 20. storočia sa udiala väčšina pôrodov doma. Privádzaním detí na svet v pôrodniciach zanikla časť úkonov, ktoré boli založené na poverových a magických predstavách. Pretrvali obrady zamerané na obrady prijatia dieťaťa do rodiny a spoločnosti. Pôvodné recepčné obrady narodenia dieťaťa boli spojené s formou sociálnej výpomoci spoločenstva – žien, kedy žena vlastne nebola aktívnym členom domácnosti. V minulosti bolo narodenie dieťaťa viac menej spoločenskou udalosťou, myslenou v zmysle účasti lokálneho spoločenstva na obradoch, nezúčastňovala sa ich len rodina a inštitúcia, ale širšie spoločenstvo nepokrvných príbuzných, hlavne žien.

Keď sa v Jure narodilo dieťa, povedali o žene, že sa „rozsypala, zlehla, pobúrala sa“. Existovala viera, že dieťa narodené so zubami, alebo chlpaté bude „šťastlivé“. Presvedčenie, že narodenie dieťaťa v piatok znamená pre neho nešťastie, nedeľa šťastie – „nedzelnátko“. Z dieťaťa narodeného na Štedrý večer bude farár. A dieťa narodené na veľký piatok zomrie zamlada a príde do neba.

Na pomoc pri pôrode chodila baba. Bola to žena, zvyčajne jedna v obci a mohla ňou byť iba žena, ktorá už má deti. Baba

pomáhala dieťaťu na svet, opatrovala ženu po pôrode, urovnávala deformovanosti na dieťati. Dieťa kúpala, zabalila do podušky, pri krste odriekala za dieťa krstný sľub, na krstinách iba „jí a pije“. Ide s rodičkou na úvod do kostola, kde asistuje pri cirkevných obradoch týkajúcich sa úvodu. Baba si zvyčajne nepýta odmenu za svoju prácu. Je zaužívané jej poskytnúť odmenu – peniaze, víno, balík koláčov a mäso. Obradným a zaužívaným spôsobom dostáva peniaze od kmotry, ktorá dá „tajne“ pred odchodom na krst do podušky dieťaťa peniaze, obyčajne 100 korún, ktoré matka po príchode z kostola, keď dieťa rozbalí, nájde a dá ich babe za dva týždne opatrenia jej a dieťaťa.

Do prvého kúpeľa otec hádže kovový peniaz pre šťastie dieťaťa. Peniaz zostáva babe. Keď sa chce aby dieťa bolo pekné, dáva sa do kúpeľa mlieko. Dieťaťa sa pred prvým kúpeľom baba nedovolí dotknúť otcovi. Voda z prvého kúpeľa sa vylieva pod odkvap. Po kúpeli sa dieťa zabalí, podá otcovi, aby ho pobozkal, aby dieťa mal otec rád. Prvé dieťa sa oblieka do nový šiat, ostatné deti podľa majetkových pomerov, zvyčajne sa deťom dávali upravené veci dospelých. Pupočníková šnúra – „odpadnutý pupek“ zvyčajne sa spaľuje, zriedkavejšie sa odloží alebo zahodí.

Do úvodu nesmie dieťa ani matka zostať samotné, matka nemôže výjsť na dvor, lebo bosorky by nad nimi mali moc. Ak predsa výjde, tak sa prežehná svätenou vodou. V čase do úvodu je žena pracovne nečinná. Preto chodia návštevy, ktoré nosia najmä jedlo. Prvoradá je kmotra, ktorá prinesie „váru“ – káva, pečivo, mäsová polievka, smažené mäso, fľašu vína. Ďalej prichádzajú “švagrová“ a svokra.

Pohreb nekrsteného dieťaťa kňaz nežehná. Jamu vysvätia tí, ktorí mali byť dieťaťu krstní rodičia. Na cintorín dieťa pochovajú medzi samovrahov. A veria, že dieťa nepríde do neba.

Krstní rodičia, kmotrovci, sa na krste zúčastňujú podľa cirkevných predpisov, pri vádzke nemajú žiadnu rolu. Kmotra nosí dary, rodičke jedlá, dievčatku náušnice, chlapcovi vkladnú knižku alebo hodinky. Kmotrami môžu byť aj slobodní. Odmietnutie kmotrovstva sa bralo za jednu z najväčších urážok a najväčší hriech. Preto sa kmotrovstvo neodriekalo ani nepriateľovi. Zkmotrené rodiny sa stávajú najbližšou rodinou, navštevujú sa a preukazujú si navzájom úctu a česť.

Krst, po jursky krščení, prebiehal nasledovne: „V deň krstu zíde sa kmotor s kmotrou, ktorých privedie baba do bytu rodičov dieťaťa. Popíjajú víno a pri tom baba hovorí „aké to máte neuročné, hodné“. Baba dieťa preoblečie do nových alebo starých a čistých šiat. Kmotra zavesí pátričky na podušku, v ktorej je dieťa. Baba uloží dieťa do náručia kmotry, pokropí ho svätenou vodou, prikryje okrasnou plachietkou, povedia zbohom a idú do kostola. Desať minút za nimi ide do kostola kmotor spolu s otcom dieťaťa. V kostole okrem cirkevných obradov pomodlí sa baba s kmotrou pri oltári Panny Márie. Z kostola idú chlapi zase asi o 10 minút po nich. Pri príchode domov hovorí baba: „Už sme vám priniesli paholka /dzívčatko, už sa budete mať čím tešiť a zarmucovať,“ alebo známejšie, „pohanka sme odnésli, kresťanka sme donésli.“ Matka povie: „Len nech je zdravé a prejde to všetko.“ Otec pripije na zdravie dieťaťa a celej rodine. Zvyčajne sa „krščení“ dáva na nedeľu. Hodovníci chodia s výslužkami ako zo svadby. Dieťa je až do krstu v posteli s matkou, až po krste ho ukladajú do kolísky.

Vádzka, v Jure nazývaná úvod (rozšírený názov), sa mala vykonať najneskôr do 14 dní po pôrode. Žena sa oblečie do svia-

Jurská svadba, rok 1930

točných šiat. Dieťa vezme so sebou a nesie ho ako kmotra na krst, s patričkami a pokropené svätenou vodou. V kostole sa ide do zákristie za farárom. Tam kostolník zapáli sviečku, podá ju matke, ktorá ide za farárom zo zákristie k oltáru, kde farár nad ňou „odríka“, potom idú do pol kostola, matka sa drží za „štélu“ farárovu. Baba ide všade s nimi. V pol kostola si matka kľakne, farár sa modlí z modlitebnej knižky. Od prostriedku kostola smerom k oltáru opakuje sa toto ešte trikrát. Pri oltári je ešte krátka modlitba. Všetci idú do zákristie, matka dá babe peniaze a tá zaplatí nimi farárovi.

Matka ide na úvod aj keď dieťa zomrelo, nakoľko existovala viera, že by nad ňou mali silu bosorky. Na pohreb vlastného dieťaťa nesmie. Žena pred úvodom a dieťa pred krstom nesmú z domu von z dôvodu možného pôsobenia zlých síl. Ak predsa idú, je potrebné vykonať ochranné obrady, na ktoré zvyčajne stačí svätená voda a patričky (ruženec). Dieťa zakrývajú ručníkom. Nepokrstené dieťa sa nemôže pozerať do zrkadla, lebo by mu šli ťažko zuby, mohlo by sa zľaknúť a zostalo by ľakavé. Pred urieknutím dieťaťu uviažu na ruku červenú mašličku. Keď sa predsa len domnievajú, že je dieťa urieknuté, okúpu ho v čistci. Ak tak naozaj je, a dieťa je urieknuté, na spodku kúpeľa zostanú usadené malé kúsky.

SVADBA

Tradičná svadba je historicky vyvinutý systém obradov a zvykov sprevádzajúcich uzavretie manželstva, čím sa spoločensky, resp. sakrálne, potvrdila jeho právoplatnosť. Svojím významom patrí medzi tzv. obrady prechodu, kedy ide o vylúčenie mladuchy a ženícha z dovtedajších zväzkov (rodiny, spoločenstva slobodných) a ich prechod a prijatie do novej rodiny medzi dospelých členov spoločnosti. Nespája sa len muž a žena, ale spríbuzňujú sa ich rodiny. Úlohou svadobných obyčajov je zabezpečenie potomstva a ekonomická prosperita novej rodiny pomocou prvkov agrárnej, plodnostnej a prosperitnej mágie, kultu predkov. Hojnosť novej rodiny malo zabezpečiť obsypávanie mladomanželov zrnom, nevesta nemala prísť do domu ženícha s prázdnymi rukami. Aj vzťah medzi svokrou a nevestou bol „podchytený“ obyčajmi. Aby mali medzi sebou dobrý vzťah, musela prísť svokra privítať nevestu pred prah. Až Tridenský koncil v roku 1563 sa zhodol na tom, že pri sobáši sa vyžaduje obojstranný súhlas vyslovený pred kňazom a dvoma svedkami. Dovtedy sa sobáše uzatvárali na obyčajovom práve. Uzavretím dohody o svadbe, vzájomnou výmenou svadobných darov, obradným vydaním mladuchy strane ženícha, obradným prijatím mladuchy v dome a rodine ženícha, odobratím znakov slobodného stavu a verejným uložením mladomanželov na lôžku, všetko pred svedkami, bol akt obyčajového práva, ktoré znamenalo právoplatnosť manželstva. Uznesením Tridenského koncilu, ako to už býva, nezanikli obyčaje, ktoré dovtedy boli pre spoločenstvo záväzné a právoplatné. Tak vzniklo komplikované navrstvenie javov rôzneho pôvodu.

Tradičné svadby sa konali väčšinou na jeseň alebo v zime, v čase fašiangov. Svadby sa však nekonali v advente alebo pôstnom období. Na svadbe sa účastnilo do určitej miery celé lokálne spoločenstvo. Svadba trvala 3 až 7 dní.

Tradičná slovenská svadba z prelomu 19. a 20. storočia mala presný „scenár“. Tento scenár obsahoval až 17 etáp, ktoré sa museli vykonať. Každá jedna etapa bola pretkaná mnohými magickými úkonmi – veštením, predpoveďami, znameniami, vinšami.

V Jure kedysi museli byť ohlášky po 3 nedele pred svadbou. Hovorilo sa, že „zhodili ich z kancla“. Za ten čas snúbenci navštevovali príbuzných a povolávali ich na svadbu. Jeden deň pred sobášom mládenci a dievčatá chystali perečka a venčeky pre mladých (hovorilo sa tomu, že idú na sviecu) družbovia v deň svadby pochodili po domoch a všetkých svadobníkov pozavádzali do domu nevesty a ženícha. Pred sobášom bolo odprosovanie rodičov a poďakovanie za výchovu. Toto prednášal starejší, svedok a obyčajne to bol krstný otec nevesty. Príhovor býval veľmi dlhý, aj pol hodinu. Potom išli spoločne na sobáš do kostola. Po sobáši išiel sprievod do domu, kde sa konala svadba. Kuchárky už dva dni pripravovali jedlá a koláče sa piekli aj týždeň dopredu. Svadobčania dostali malé občerstvenie, večera bola neskôr. Medzitým sa tancovalo, až do rána.

Menu na svätojurskej, nie príliš zámožnej, svadobnej hostine, koncom 30. a začiatkom 40.rokov 20.storočia, tvorili „hovadza poléfka, paradajkový sós s knoflou a vareným hovadzim masem, kapusta s údzenym masem a knoflama, šolšnicle s rajzem, rapave maso se zemákama, koláče: bíly (holý) svadebny koláč, makovník, orechovník, pagačky, štrudla.“ V preklade hovädzia polievka, paradajková omáčka s knedľou a vareným hovädzím mäsom, kapusta s údeným mäsom a knedľami, dusené rezne s ryžou, vyprážaný rezeň so zemiakmi a ostatné je už jasné. „Rapavé maso“ bolo najväčšou lahôdkou.

V týchto časoch sa výslužky nedávali. Každý svadobník si doniesol tanier, lyžicu a obrúsok. Keď sa jedlo, naložil si a ak nechcel jesť, potom si to zaviazal do obrúska a odniesol domov. To bola jeho výslužka. Ak bol šikovný a uchmatol si, mal výslužku bohatú. Po večeri sa vyberali dary – starší a mladší družba nosili dary pre nevestu, družičky za dary ďakovali. O polnoci čepčili nevestu na ženu, dávali dolu venček a nahradili ho šatkou alebo čepcom. Ráno sa pobrali starí aj mladí do ulíc, pochytali sa za ruky, utvorili akéhosi hada a chodili po celom meste. Nosili capka, nákovu, podkovu, kladivo a klince – podkovanie. Koho stretli na ulici, toho chytili, nohu položili na nákovu a akože podbíjali podkovu. Bývala to veľká zábava. Svadby bývali len na fašiangy – nesmeli chýbať šišky a fánky - alebo v čase mladého vína na jeseň. Ešte v nedeľu sa po obede znovu všetci stretli a v svadbe sa pokračovalo.
Ešte koncom 20. rokov 20.storočia sa pri sobášoch dávalo pozor na výber partnera, najmä žena, aby nebola žobráčka, muž nesmel byť „ožralec“. Pozeralo sa aj na to, aby si katolík nevzal evanjeličku a naopak. Ale aj to sa stávalo. Na vzdelanie sa nepozeralo, „akú si našel, takú mal.“ Sledovali sa aj „cezpoľné“ manželstvá „...však keď ho v Juri nikto nechce, však nech ide! ... keď si doma nevedel nájsť.“ Väčšinou sa však sobáši v rámci Jura. „Cezpoľné“ manželstvo sa sledovalo najmä z dôvodu vzájomného sa nepoznania rodín zaľúbencov. Dôraz sa kládol aj na uzavretie sobáša v kostole. Aj keď už boli v platnosti civilné sobáše, negatívne sa hodnotili sobáše, ktoré boli iba na mestskom úrade. Zvyčajne sa to robilo tak, že najprv civilný sobáš potom cirkevný. Negatívne neboli hodnotení iba mladí, vo väčšej miere sa to vzťahovalo na rodičov mladých.

POHREB

S pochovaním zomretého je opäť v ľudovej tradícií spojený celý komplex obradov, zvykov a úkonov vykonávaných v súvislosti so smrťou a pochovaním mŕtveho. Obrady v súvislosti so smrťou a pochovaním mŕtveho pozostávajú z viacerých etáp a ich správne vykonanie bolo podmienené ideologickým základom, ktorého cieľom bolo dosiahnuť uspokojenie duše, jej zmierenia sa s odchodom do záhrobia, kde má žiť posmrtný život.

Smrť sa pokladala za násilné a nepochopiteľné ukončenie života vyvolávajúce u mŕtveho, podľa ľudovej viery, pocit krivdy a snahu po pomste, škodení živým. Preto zaobchádzanie s mŕtvym bolo vždy späté so zásadami, ktoré mali zabezpečiť, aby sa z neho nestal nebezpečný revenant (duša mŕtveho, ktorá po smrti nenašla pokoj a vracia sa na svet) alebo upír. Počas umierania platila zásada nedávať najavo žiaľ, aby sa nepredĺžilo a nesťažilo skonávanie. Po smrti sa však mŕtvy stal predmetom obradného oplakávania. Po skone mŕtvemu zatlačili oči, podviazali bradu a zviazali do žiadanej polohy končatiny. So šatkami a šnúrkami sa však nesmel pochovať, pretože sa mohol stať revenantom. Šnúrky po odviazaní vložili do truhly, alebo ich odložili na čarovanie. Do prvého zvonenia mali mŕtveho umyť, učesať, obriadiť, obliecť a vystrojiť na dosku alebo do truhly. Umývali ho staršie ženy z rodiny alebo obce. Voda po umytí sa vyliala na neprístupné miesto, zvyčajne kút, aby neprišla do kontaktu s niečím živým. Mŕtveho zásadne obliekali do sviatočného odevu, ktorý si sám pripravil. Do truhly sa nesmelo dostať perie a slama, človek by nestlel, ako perie a slama v truhle predstavovala neúrodu. Mŕtvy dostával ako súčasť vybavenia na druhý svet peniaz na prevoz, kúsok plátna a obľúbené predmety. Ženy dostávali ruženec, modlitebnú knižku, chlapi fajku, tabak, fľašku alebo palicu.

Mŕtveho vystaveného v dome bolo treba strážiť vo dne v noci, aby ho nepreskočila mačka alebo pes, aby pri ňom horela hromničná sviečka. Uložený musel byť nohami k dverám, nohami von ho aj vynášali, aby sa nestal revenantom. Počas prítomnosti mŕtveho v dome stál na stole chlieb a pohár so svätenou vodou na ochranu pred nečistými silami, alebo aby sa duša potulujúca sa po dome mohla občerstviť. V dome sa do pohrebu nesmelo variť, ani vykonávať nijaké práce. Až do pohrebu sa chodili ženy po večeroch k mŕtvemu modliť litánie. Truhla s mŕtvym ostávala otvorená čo najdlhšie, lebo sa verilo, že jeho duša je ešte blízko, vidí, počuje a lúči sa so svetom. Pri vynášaní truhly s gazdom na miesto, kde stála truhla, sa zatĺkal železný klin, aby gazda neodniesol majetok so sebou. Pri vychádzaní ňou dvakrát udreli o prah, aby sa definitívne duša rozlúčila. Pri mŕtvom, ktorého pokladali za potencionalneho upíra, prevliekli v minulosti popod prah otvorom, ktorý bol zhotovený špeciálne na tento úkon.

Truhlu s mŕtvym prevažne prenášali na ramenách, nie na márach. Pri návrate z cintorína pozostalí často vykonávali úkony simulovaného hľadania mŕtveho v dome a očistné umývanie. Po pohrebe sa v dome mŕtveho konal kar, ktorého cieľom si bolo uctiť pamiatku mŕtveho a tým dosiahnuť jeho spokojnosť na druhom svete.

Jurský pohreb, bližšie nedatované

Vo Svätom Jure sa kedysi okamžite zastavili hodiny a zakrylo zrkadlo, keď niekto zomrel. Mŕtvy zostal doma a nepretržite sa pri ňom modlilo. Tým, ktorí sa pri ňom modlili, dali aj malé občerstvenie – víno a pagáčiky. Nie raz sa stalo, že z modlenia pri mŕtvom sa stalo príjemné posedenie so zábavou, hlavne, keď smrť prišla „prirodzene“. Z domu na pohreb ho niesli nosiči – „trogari“, až do cintorína. Na kar sa volali len trogari a tých pohostili, rodina sa rozišla. Umieračik zvonil rozdielne mužom a ženám. Mužom v prestávkach trikrát, ženám dvakrát a deťom raz. Zvony zvonili vždy o 11. a 13. hodine až do pohrebu.

Mŕtvola musela byť vystretá dve noci, na tretí deň sa pochovávalo. Prítomní modliaci boli výlučne ženy. Obliekanie a umývanie nebožtíka vykonávala buď blízka rodina, teda žena z rodiny, ktorá si zavolá niekoho na pomoc, alebo za úplatu jedna zo starších žien. Pri modlení horí sviečka. Pri príchode prežehnávali ženy nebožtíka rozmarínom namočeným vo svätenej vode. Dnes sa rozmarínom namočeným vo svätenej vode nebožtík prežehnáva v „totkomore“, teda v dome smútku.

Pramene a literatúra:

- *Archív Literárneho a vlastivedného múzea vo Svätom Jure.*
- *BOTÍK, J. - SLÁVKOVSKÝ, P. (vedúci red. kolektívu): Encyklopédia ľudovej kultúry 1 a 2. Bratislava 1995.*
- *Foto: archív Literárneho a vlastivedného múzea vo Svätom Jure*

1. POĽNÁ LETECKÁ STOTINA V PEZINKU V ROKU 1919

Peter Wittgrúber

1. poľná letecká stotina

Havária na pezinskom letisku

Na prelome rokov 1918-1919 vznikalo v novotvoriacej sa Československej republike množstvo krátkodobých vojenských útvarov, ktorých reorganizácia a konsolidácia v rámci československej armády prebehla až v druhej polovici roku 1919. Medzi ne patrili aj tzv. letecké stotiny, združené do čs. leteckého vojenského zboru. Veliteľstvo tohto vojenského útvaru bolo vytvorené v januári 1919 v Prahe. Na Slovensku pôsobilo od toho istého obdobia ako medzistupeň veliteľstvo vojenskej aviatiky pre Slovensko so sídlom v Bratislave. Jeho súčasťou bola aj 1. poľná letecká stotina, ktorá bola 4. mája 1919 presunutá z Košíc na poľné letisko do Pezinka. Letisko vzniklo na tzv. Pažiti a dodnes ho tvorí voľné trávnaté priestranstvo medzi budovami Strednej odbornej školy Policajného zboru SR na jednej strane a bývalých vojenských kasární (dnes Špecializovaný súd) na strane druhej. Úlohou jednotky bola pôvodne ochrana Bratislavy a sledovanie voľne sa pohybujúcich vojenských útvarov rozpustenej rakúsko-uhorskej armády. Letecká stotina používala dve lietadlá typu Hansa Brandenburg - C .T., po jednom lietadle ANTRA-DS-ANSAL a LVDG.C.V. Súčasťou technického zázemia letiska boli aj budovy bývalej jazdiarne na dnešnej ulici SNP.

Letecká stotina využila pre svoju činnosť staršie plochy, ktoré používala čs. branná moc, najskôr len ako výpomocnú plochu, neskôr ako tzv. diverzné letisko, ktoré tu bolo skôr, ako známe letisko v bratislavských Vajnoroch. 10. apríla 1919 tu havarovalo pri pristávacom manévri čs. lietadlo typu Hansa Brandenburg C.T.

Veliteľom leteckej stotiny v Pezinku bol stotník Betka, ktorému boli podriadení 4 dôstojníci a 118 príslušníkov mužstva. Stotina mala pôvodne k dispozícii štyri lietadlá, hangár a jeden vojenský stan pre mužstvo.

V máji 1919 sa táto jednotka zúčastnila protiofenzívy proti maďarskej Červenej armáde. Počas bojov sa jedno lietadlo stotiny, pôvodne rakúsky LVG.C.V., zrútilo pri Lučenci, pravdepodobne na následky protilietadlovej paľby. 20. Júla 1919 sa uskutočnil prelet posledných troch lietadiel 1. poľnej leteckej stotiny z Pezinka do Nitry. Jednotka ako taká zanikla na jeseň 1919, kedy bola rozpustená.

V Pezinku sa okrem svojej hlavnej pracovnej činnosti zapísali letci a technický personál aj inou aktivitou - zorganizovaním azda prvého futbalového zápasu na území mesta. Českí letci si na Pažiti zahrali futbal s jedenástkou bratislavským Maďarov a toto podujatie malo veľký úspech.

Niektorým vojakom jednotky sa v Pezinku tak zapáčilo, že sa po rozpustení leteckej stotiny do Pezinka vrátili. Medzi nich patrili napríklad známy pezinský fotograf Bohuš Bárta, alebo tokársky majster Jaroslav Vík.

Neskôr na mieste bývalého vojnového letiska vznikla letecká plocha, ktorú využívali členovia pezinského Aeroklubu. Tento šport zaznamenal v meste a okolí veľký rozmach, v čase jeho najväčšej „slávy“ vlastnil Čs. aeroklub v Pezinku až 15 lietadiel (3 vetrone a 12 motorových lietadiel). Medzi jeho najznámejších členov patrili Ján a Milan Holický, Ján Pastucha, Valo Míkvy, Eduard Brázdovič a Jozef Brunovský. Aeroklub v Pezinku pôsobil do začiatku 70-tych rokov 20. storočia, kedy splynul s inými organizáciami do Zväzarmu.

Pramene a literatúra:

- *WITTGRÚBER, P. – POSPECHOVÁ, P.: Roku pána.... Lexikón pezinských dejín. Pezinok 2014, 85 s.*
- *Súkromný archív V. Nosála – korešpondencia, fond Mestského múzea v Pezinku.*

PAMÄTNÁ KNIHA ŽELEZNIČNEJ STANICE PEZINOK

Stanislav Horváth

Železničná doprava sa stala jedným z najvýznamnejších novodobých vynálezov 19. storočia. Vďaka nej sa začal rozvíjať priemysel aj mimo hlavných vodných tokov a zároveň prispela k rozvoju masového cestovania, či už za prácou, vzdelaním alebo zábavou. Nazerať na ňu ako na uzatvorený celok, bez vplyvu na širšie okolie, je pohľadom ochudobňujúcim sa a zjednodušujúcim. Práve železničná doprava ako výrazný technický a hospodársky prvok má svoju bohatú históriu, ktorá je neodmysliteľne spojená práve s prostredím kadiaľ prechádza. História železnice (a nielen železnice) je zachytená aj v Pamätných knihách (PK) železničných staníc (ŽST), ktoré sú veľmi cenným historickým materiálom nielen pre štúdium dejín železnice a dopravy, ale aj pre štúdium regionálnych dejín.

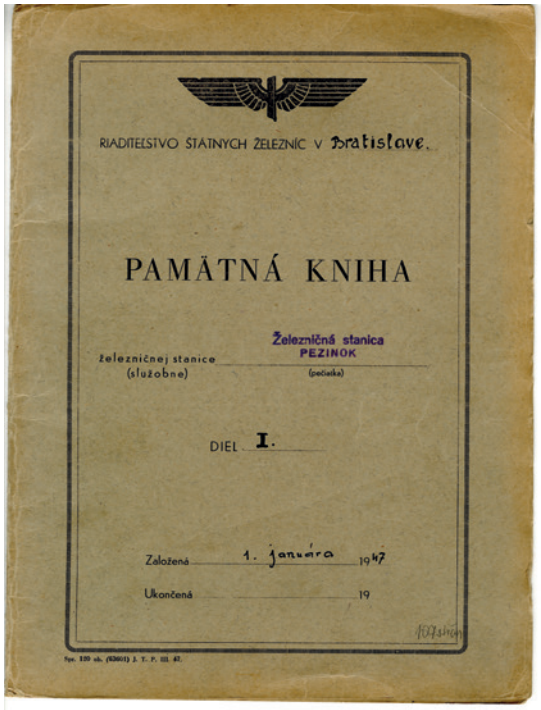
RIADITEĽSTVO ŠTÁTNYCH ŽELEZNÍC v Bratislave.

PAMÄTNÁ KNIHA

železničnej stanice (služobne) Železničná stanica PEZINOK (pečiatka)

DIEL I.

Založená 1. januára 1947

Ukončená 19

VÝVOJ A PRÁVNE ÚPRAVY PÍSANIA PK

Dňa 17. októbra 1923 vyšiel výnos vtedajšieho Ministerstva železníc Československej republiky, ktorým sa ustanovila povinnosť viesť a písať *Pamětní knihy železničních úradů: „Aby zachovány byly důležité a pamětihodné události železniční, jež nebylo by lze v budoucnosti seznati z registratur a archivů železničních, dále aby i pro zpracování místní historie v obcích mohly býti poskytnuty příspěvky železničními úřady, jest u všech dopravních a staničních úřadů zříditi obligatorně „Pamětní Knihu“, do níž by se zapisovaly všechny důležité a pamětihodné události.“* Na základe uvádzaného výnosu jednotlivé riaditeľstvá železníc vydali vlastné rozkazy o tvorbe Pamätnej knihy. Tieto boli neustále novelizované, čo potvrdzuje fakt, že PK boli, a teda aj sú vysoko cenené.. V dôsledku Viedenskej arbitráže (2. november 1938) bola však kontinuita v písaní pamätných kníh prerušená. Viedenská arbitráž predstavuje pre železnice na Slovensku zatiaľ najťažší úder v ich celkovej histórii, pretože v jej dôsledku Slovensko stratilo nielen takmer tretinu z celkového počtu tratí (v prospech Maďarska), ale stratilo aj dôležité dopravné uzly - Galantu, Nové Zámky, Levice, Lučenec, Fiľakovo, Plešivec, Košice a Michaľany. Tieto skutočnosti mali katastrofálne následky pre budovanú železničnú sieť a úplne rozvrátili koncepciu organizácie vlakovej dopravy na Slovensku. Dôsledky týchto udalostí sa potom prejavili aj v písaní, resp. v prerušení písania, pamätných kníh. Mnohé z nich boli stratené, v horšom prípade aj zničené. Preto hneď po oslobodení pražské ministerstvo dopravy vydalo výnos, ktorým bola obnovená povinnosť viesť tieto knihy. Nakoľko knihy boli písané jednotlivými zamestnancami staníc, dochádzalo pri písaní k rôznym chybám a nedostatkom. Tento stav sa železnice snažili riešiť vydávaním smerníc, eliminujúcich nedostatky. Zatiaľ posledná smernica je datovaná rokom 2009. Okrem tvorby rieši problematiku ukladania a odovzdávania originálov pamätných kníh do archívu Železníc slovenskej republiky (ŽSR).

Uvedené normy riešili po formálnej stránke štruktúru knihy, no na druhej strane ponechávali spracovateľovi priestor na zaznamenávanie vlastných postrehov, ktoré považoval za dôležité. Podľa vydaných výnosov a rozkazov by mala PK obsahovať informácie o zmene názvu stanice, pridelení zastávky, personálnom obsadení, mali byť zaznamenané štatistické údaje o preprave, stavebných úpravách stanice a pod. V ideálnom prípade obsahujú PK aj fotografický materiál, hlavne fotografie budovy stanice, ktoré sú nenahraditeľným prameňom architektúry železničných staníc. Pretože mnohé stanice existovali skôr, ako bol vôbec vydaný prvý vynos z roku 1923 ohľadne písania pamätných kníh, tak tento výnos ukladal povinnosť spätne zachytiť aj predchádzajúce obdobie.

Pamätná kniha ŽST Pezinok je uložená v zbierke Pamätných kníh v podnikovom archíve ŽSR. Pokrýva rozpätie rokov 1923 - 2005, pričom roky 1923- 1941 sú k dispozícii iba vo forme čiernobielych fotokópií, roky 1939 - 2004 v podobe odpisov a v origináli sú roky 1947- 2005.

DIPLOMATICKÝ ROZBOR PAMÄTNEJ KNIHY

Diplomatický rozbor má dve fázy, respektíve postupy, a to: rozbor vonkajších a následne vnútorných znakov. Najprv sa budeme venovať vonkajším znakom. Budeme si všímať písaciu látku, písmo a spôsob overenia.

Pamätná kniha železničnej stanice Pezinok je dokumentom pochádzajúcim z najmladšieho obdobia. Písacia látka je papier, dvojhárok veľkosti A4 bez známok linajkovania a vodoznaku. Niektoré dvojhárky sú roztrhnuté na dva samostatné listy. S úľavou môžeme konštatovať, že ani pri jednom dvojhárku nejde o tzv. *preklepový papier.* Predtlač papiera sa po-

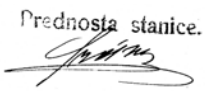

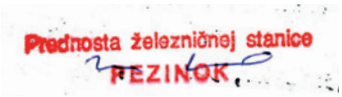

stupne menila. Kým do roku 1927 nemáme papiere s predtlačou, tak pre roky 1928 - 1938 máme papier s hlavičkou *Československé štátne železnice,* resp. *ČSD*. Okrem hlavičky je predpísaná rubrika pre *dátum, pečiatka služobného miesta, číslo, predmet.* Roky 1939 až 1941, resp.1947 sú bez predtlače. Od roku 1948, kedy sa zaviedlo špeciálne tlačivo pre jednotlivé ročníky, až do roku 1979 sa úprava predtlače nezmenila, a bola nasledovná: *Služobňa, Rok, Prednosta a Spracovateľ.* V roku 1980 nastala definitívna zmena predtlače, a to: *Výkonná jednotka, Rok, Náčelník a Spracovateľ.*

Pri písme sa musíme na chvíľku pozastaviť. Nakoľko sledujeme roky 1923 až 2004, môžeme túto dobu rozdeliť na dve obdobia. Roky 1923 až 1941 sú písané rukou, pričom roky 1942 až 2004 strojom. V prvom období ide o bežnú kurzívu, bez skratiek. Pri komparácií a analýze písma sa nám podarilo identifikovať 5 pisárskych rúk, ale na druhej strane máme iba štyri rôzne podpisy. Na základe zistených skutočností sa domnievame, že sporný rok 1938 napísal, respektíve prepísal do slovenčiny (roky 1933- 1938 sú vedené v českom jazyku), niektorý zo zamestnancov stanice a podpísal sa pod neho nový prednosta a takto bol odoslaný na vtedajšie Riaditeľstvo štátnych železníc. Tým by sa vysvetlil daný stav. Čo sa týka nasledujúceho obdobia, môžeme iba skonštatovať, že vedecko-technický pokrok prišiel aj do Pezinka a od roku 1941 sú záznamy vedené výhradne strojom. Farba strojového písma je skoro vždy čierna, nájde sa aj farba modrá a fialová.

Spôsob overenia, respektíve potvrdenia, je v podstate počas celého obdobia rovnaký. Ide o kombináciu vlastnoručného podpisu a odtlačku pečiatky. Pri niektorých ročníkoch absentuje podpis alebo pečiatka, v niektorých prípadoch sa nenachádza ani jeden spôsob a niektoré majú dve alebo dokonca tri rôzne pečiatky na rôznych miestach hárku. Domnievame sa, že daný stav vznikol zo zvyku, že sa úradovalo s tým, čo bolo po ruke. Kým do roku 1942 môžeme hovoriť o pravidelnom používaní pečiatky s nápisom *Prednosta stanice,* tak po roku 1947 sa sporadicky používa pečiatka *Železničná stanica/Pezinok* bez rámiku alebo s rámikom. Od roku 1976 sa skoro pravidelne používa nápisová pečiatka *Náčelník železničnej stanice/PEZINOK.* Posledný variant pečiatky *Prednosta železničnej stanice/PEZINOK* sa používal od roku 1991 až do posledného zápisu v roku 2004. Okrem pečiatky pri podpise zhotovovateľa môžeme nájsť ešte jednu pečiatku v priestore hlavičky (no nie vždy je to pravidlom), ktorá identifikuje prevádzkovú jednotku. Najstaršia pečiatka obsahuje jednoduchý text *PEZINOK.* V roku 1927 sa objavuje textová pečiatka *Československé štátne železnice/staničný úrad Pezinok.* V období Slovenského štátu máme doloženú pečiatku *slovenské štátne železnice/staničný úrad Pezinok* atypicky umiestnenú v päte dokumentu. Okrem nej sa v tomto období vyskytuje pečiatka *Staničný úrad/Pezinok.* Ďalšia pečiatka je *Železničná stanica/PEZINOK,* používaná od roku 1953 do roku 1972 bez rámika a s rámikom až do roku 1982. V roku 1983 došlo k zmene textu na *Železničná stanica/902 01 Pezinok/-1-,* ktorý bol umiestnený opäť v rámiku. Po roku 1989 sa používal variant *Československé štátne dráhy/Bratislavská oblasť/železničná stanica/Holubyho 1/902 01 Pezinok.* So vznikom nového štátneho útvaru v roku 1993 prišlo, pochopiteľne, aj k zmene pečiatky. Išlo opäť o nápisovú pečiatku s textom *Železnice Slovenskej republiky/železničná stanica Pezinok/Holubyho 1, 902 01 PEZINOK/-1-.* Posledná zmena sa udiala v roku 1997, kedy pečiatka bola doplnená o podnikové logo. Jednotlivé pečiatky reflektujú organizačnú štruktúru podniku a štátoprávne usporiadanie.

Pri analýze vnútorných znakov si budeme všímať reč a štýl. Reč a štýl jednotlivých zápisov je podmienený vyhotovovateľom. Sledované obdobie môžeme rozdeliť na tri úseky. Prvé, zahŕňa roky 1923-1932, je písané po slovensky s dobovou štylizáciou. Druhé, roky 1933-1937, je vedené v českom jazyku. A nakoniec posledné obdobie, roky 1938 až 2004, je opäť vedené v slovenskom jazyku. Posledné obdobie z hľadiska štylizácie a hlavne gramatiky je veľmi rôznorodé a odráža jazykovú vybavenosť zhotovovateľa. Tento jav je markantný hlavne po roku 1947. Text je obohatený o hovorové slová a čechizmy.

Cieľom nášho príspevku bolo priblížiť širšej verejnosti tento prameň viažuci sa k mestu Pezinok. V prvej časti sme vo všeobecnosti priblížili dôvod vzniku a následný vývoj tvorby pamätných kníh. V druhej časti sme sa zamerali práve na knihu stanice Pezinok. Urobili sme analýzu vonkajších a vnútorných znakov. Prepis obsahovej časti vychádza na pokračovanie v mestskom periodiku Pezinčan. K problematike pamätných kníh ŽST doposiaľ nebola publikovaná žiadna práca, ktorá by komplexne zachytávala všetky knihy staníc z územia celého Slovenku, okrem príspevku na Archívnych dňoch 2013 s názvom Neznáma, známa história – pamätné knihy železničných staníc od autorov Kŕčová, Prilinger a Horváth.

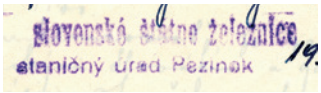

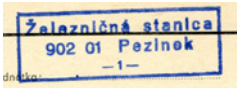

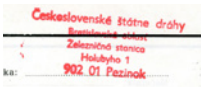

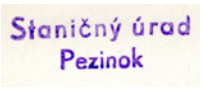

Pramene a literatúra:

- *Archív ŽSR. Zbierka pamätných kníh, Pezinok.*
- *Archív ŽSR. Zbierka pamätných kníh, Výnosy.*
- *KUBÁČEK, J. et al.: 2007. Dejiny železníc na území Slovenska. Bratislava 2007, 256 s.*
- *KŔČOVÁ, D. – PRILLINGER, J. – HORVÁTH, S.: Neznáma, známa história – pamätné knihy železničných staníc. In: Kultúra, šport a technika v archívnych dokumentoch.(v tlači)*
- *LEHOTSKÁ, D: Príručka diplomatiky. Bratislava 1972, 341 s.*

ČRIEPKY ZO SVÄTOJURSKEJ KRONIKY 3

Beata Vlasáková

NOVÝ KRONIKÁR

Juraj Pavelek, poslucháč Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, bol rozhodnutím vládneho komisára mesta dňa 1. júla 1941 ustanovený kronikárom.

V Kronike mesta Svätý Jur na úvod záznamu za rok 1941 predstavuje nielen seba, ale aj zamýšľaný spôsob písania

Juraj Pavelek ako poslucháč FF UK a nový kronikár mesta Svätý Jur

kroniky: „Narodil som sa vo Svätom Jure v roku 1920, tu som aj vyrástol. Miestne pomery sú mi teda dobre známe, a tak viem pochopiť jednotlivé udalosti a ozrejmiť ich pôvod a príčiny. Slovami pôvod a príčiny chcem naznačiť svoju metódu pri písaní kroniky. Domnievam sa totiž, že na tomto mieste je žiadúce nepodávať udalosti len izolovane, ale na lepšie ich pochopenie odvolávať sa aj na fakty mimo mestského územia, ak len na život v meste vplývali. Je to aj metóda môjho predchodcu, kritizovaná ako nesprávna a radilo sa, aby kronikár písal len o dejoch v meste bez odvolávania sa na udalosti vyšších spoločenských celkov. Myslím však, že takéto stále odvolávanie je veľmi potrebné, aby neskorší čitateľ týchto zápisov mal náležitý prehľad a mohol udalosti správne chápať.“

NEŠTICH

Juraj Pavelek sa zároveň stal aj kronikárom obce Neštich, ktorá je v bezprostrednej blízkosti mesta Svätý Jur. Opisuje svoj vzťah k Neštichu a „Neštišárom“: „Za súhlasu vládneho komisára obce Neštich prevzal som na seba úlohu písať aj neštišskú kroniku. Narodil som sa v susednom Svätom Jure, kde stále bývame pri Mestskej telocvični, na konci Hlinkovej ulice (Prostrednej - pozn.) a na začiatku Horného predmestia, kade vedie cesta na Neštich. Tade teda neštišské obyvateľstvo prechádza, keď chodieva za každodenným potrebami do Svätého Jura a na železnicu. Obyvateľov obce Neštich – Neštišárov však poznám už od svojho detstva, keď som ako miništrant susedného farského kostola, hľadajúci po okolitých domcoch oheň do turibula (kadidelnice), mohol nazrieť nielen do pece, ale aj do chudobných hrncov na nej postavených. A tak naučil som sa rozumieť povahe týchto ľudí, ktorých život naučil pretískať sa tvrdými pásťami, od ktorých stvrdli potom aj ich spôsoby. Rozumel som im, a preto nevedel som sa na nich hnevať už ako chlapec, keď sa naši neštišskí spolužiaci dívali na nás mešťanov trochu krivým okom a neraz nám aj ponadávali. Sám som však vyšiel z podobného prostredia, nuž hádam odtiaľ moje porozumenie. Rád sa preto ujímam teraz ako odrastlý funkcie, aby som zachytil život obce a jej obyvateľov.“

V roku 1944 obec Neštich stratila samostatnosť a stala sa súčasťou mesta Svätý Jur.(„Neštišári“ sa už v roku 1923 snažili o zlúčenie, no zastupiteľský zbor mesta ich odmietol s tým, že obec Neštich by bola mestu na ťarchu. „Neštišári“ svoj pokus opakovali v decembri 1930, no opäť s tým istým výsledkom.)

„Mal by som teraz napísať nekrológ obci Neštich, lebo v tomto roku prestala jestvovať. Nakoľko však nezanikla nejakou živelnou alebo vojnovou pohromou ani náhlym vymretím obyvateľstva, ale stratila len svoju individualitu, snáď príhodnejšie by bolo rozprávať o sobáši. Škoda len, že mená oboch obcí sú rodu mužského, nuž ani toto sa dobre nehodí. Nepozostáva teda iné, len kronikárskym štýlom zaznamenať fakt. Podľa vyhlášky Ministerstva vnútra zo dňa 19. januára 1944 vláda Slovenskej republiky na svojom zasadnutí, konanom dňa 9. septembra 1943, zlúčila podľa § 1 zákona 115/1942 obce Svätý Jur a obec Neštich v jednu obec. Zlúčením vzniklej obci bol určený názov Svätý Jur. Deň právnej účinnosti zlúčenia obcí je 1. februára 1944.Doterajší vládny komisár obce Neštich Michal Korček sa stal členom poradného zboru vládneho komisára zlúčením vzniklej obce Svätý Jur. Neštišský nočný strážnik Augustín Ondrejkovič sa stal mestským zriadencom plne zamestnaným. Neštišári sa takto stali mešťanmi, momentálne však nemali z toho výhody, lebo museli platiť väčšie obecné prirážky k daniam a obecné dávky, ktoré doteraz nemali zavedené. Získali však lepšie výhľady pre budúcnosť. Ale hlavný zmysel pripojenia Neštichu k Sv. Juru bol v tom, že fakticky i tak obe obce tvorili súvislý celok, nielen obytných stavaní, ale temer po všetkých stránkach života spoločnosti. Nakoľko však obec Neštich (so svojimi 577 obyvateľmi pri sčítaní ľudu v roku 1940) mala ráz skoro výlučne slovenský, spojenie toto pôsobilo na pokles percenta nemeckej menšiny vo Svätom Jure pod hraničné číslo pre menšino-

vé práva: 20. A toto bol pravdepodobne najvážnejší dôvod, pre ktorý takýto návrh na zlúčenie obcí bol podaný. A zaiste preto sa stretol s toľkými prekážkami, že veru značne dlho trvalo, keď sa predsa len stal skutkom. Svätojurskí Nemci dobre cítili, že týmto spojením má byť posilnený slovenský živel vo Svätom Jure tak, že má nadobudnúť úplnú prevahu nad nemeckou menšinou, ktorá si nárokovala viacej práv, ako jej pomerne patrili.

Obec Neštich teda dňom 1.februára 1944 prestala jestvovať. Jej nástupkyňou je Podhradná ulica s doterajším samostatným očíslovaním domov. Ono to ešte bude nejaký čas trvať, kým si ľudia na nové pomenovanie zvyknú, lebo zatiaľ Neštich zostáva Neštichom a Neštišári Neštišármi.“

Obchod na Neštichu

Neštich v roku 1931

OZVENY VOJNY

„V roku 1941 všetko dianie nesie na sebe pečať vojny. Hoci vojna trvá už od 1. septembra 1939 a hoci v našich krajoch napätie vzniklo už 21. mája 1938, nebolo doteraz cítiť značnejšie vplyv vojny na naše pomery. Už v januári 1941 obyvateľstvo značne rozrušilo prepravovanie nemeckého vojska smerom na Maďarsko. Napätie bolo tým väčšie, že dlho sa neukazoval výsledok týchto príprav. Je vôbec charakteristické pre túto dobu, že človek počuje politizovanie aj od ľudí starých, od ktorých by to nebol čakal. Noviny sa míňajú, najviac „Slovenská pravda“, ktorá pre svoju malú cenu (30 hal.) dostáva sa do najširších vrstiev. A druhá skutočnosť, charakteristická pre túto dobu je, že ľudia len nakrátko, a akosi mimochodom odbavujú udalosti miestne a ťažisko prenášajú na otázky politické. Do popredia vstupuje otázka chlebová a obava o svojich najbližších. Udalosti vo svete sa živo sledujú a stále sa vypočítava, či situácia nie je taká, aby i naši museli rukovať. Po porážke Juhoslávie (6.- 18. apríla) a po dobytí Grécka (2. mája) čakalo sa niečo veľkého. Prispela k tomu aj „šepkanda“ (tak volajú šepkanú propagandu). Očakávanie nebolo sklamané. Bolo to práve v deň procesie Božského Srdca - 22. júna - keď sa rozletela v zástupe správa, že v to ráno na svitaní začal boj Nemecka so Sovietskym zväzom. Nálada bola skľučujúca, všetci sa obávali budúcnosti. Nikto nevedel, čo má očakávať. Ale už prvé dva mesiace vojny priniesli obyvateľstvu úľavu. Zistilo sa totiž, že Svätý Jur patrí do ďalšieho zázemia, ktoré je dosť bezpečné. Tým napätie postupne povoľovalo. Čím sa front vzďaľoval ďalej na východ a čím sa oslabovala pravdepodobnosť, že i naši vojaci budú musieť narukovať, tým aj obavy klesali. Pristúpili však nové starosti: o každodenný chlieb.“

Pohľad na Svätý Jur od Bratislavy, rok 1938

NÁRODNÝ CHLIEB

„Od 10. Februára (1941) bolo možno v obchodoch predávať iba národný chlieb, upečený zo zmesi 55% pšeničnej múky chlebovej, najviac 15% jednomletej múky ražnej, najmenej 20% jednomletej jačmennej múky chlebovej (vymletej na 60%) a 10% zemiakov. V Jure pekári predávali podobný chlieb aj doteraz, ba čo sa chuti týka, tento chlieb bol lepší ako niektorý z rokov 1930-1935. Toto teda nebola veľká novota, ani sme si neboli na čistom, či to už bol u nás zavedený národný chlieb alebo len bude oneskorene. Od 21. mája bolo zakázané predávať čerstvý chlieb do 24 hodín. Tým síce bola prečiarknutá pochúťka z čerstvého chleba, ale čoskoro to odpadlo, lebo obmedzenie množstva chleba nedoprialo myslieť na také vedľajšie veci. A potom, ak dodávka múky bola oneskorená, bolo treba čakajúcim ľuďom predať aj čerstvý chlieb, ba vtedy ani nikto nepomyslel na tento zákaz. Naši pekári však piekli chlieb z takej múky, aká im bola pridelená. A nedialo sa to vždy rovnako, pretože pri niektorom prídele bol to chlieb celkom biely, inokedy strednej akosti, ale vyskytli sa aj prípady, že bol skoro nepožívateľný. Zlepil sa v ústach na guľu ani z blata a nebolo ho možné prehltnúť. Inokedy zase vyskytlo sa po požití chleba niekoľko ochorení na črevá. Od 1. júla bolo zakázané vyrábať biele pečivo a koláče. Nemocní v domácom ošetrovaní majú nárok na pečivo len na predpis úradného lekára. Ale v skutočnosti nebolo o bielom pečive, aspoň do septembra toho roku ani reči, hoci niektorí sa toho domáhali, keďže druh choroby to vyžadoval.“

PYTLIAK ŠTEFAN SKALA

„V marci (1941) sa stala vzrušujúca udalosť. Račišdorfský (Račišdorf = Rača) obyvateľ Štefan Skala, známy aj vo Svätom Jure ako pytliak a bitkár, pri pytliačení v lese pod Bielym

Zastrelený pytliak Skala

krížom, prichytený majiteľom poľovného revíru, v hádke ho zastrelil. Pred bezpečnostnými orgánmi sa skrýval v lesoch na okolí Račišdorfa a Svätého Jura. Do odľahlých a samotne postavených domkov často chodieval nocovať a jedlo pýtať, nikdy však nedovolil, aby ho obyvatelia tohto domu mohli prezradiť. Neublížil nikomu, potrebné vždy dosiahol vyhrážkami. Iba na druhý deň sa rozchýrilo, kde zase minulej noci bol na návšteve. Žandári dostali aj posilu, aby mohli po ňom sústavnejšie stopovať, dostali sa s ním aj do prestrelky, ale vždy im unikol. Keď dlhšie po ňom stopovali po okrajoch lesa, zdržoval sa stále v lese a do obcí chodieval zriedkavejšie. Našli sa mu však priatelia, ktorí ho zásobovali. Keď však stopovanie bolo dlhšiu doby bezvýsledné, žandári dostali na pomoc vojsko z Bratislavy, ktoré toho istého dňa previedlo prehliadku lesov zo všetkých strán súčasne. Vojsko išlo vraj nielen zo Svätého Jura, ale aj od Bratislavy, Pezinka a zo Záhoria, prehľadali veľkú plochu hôr, ale Skalu nenašli. Bolo to zaujímavé sa dívať ako postupuje množstvo vojakov s puškami, na ktorých boli bodáky nasadené, pripravenými k výstrelu, s prilbami na hlavách, asi na každých 10-15 metrov jeden vojak. Po tomto bezvýslednom stopovaní Skala narástol v ústach ľudu priamo na jánošíkovského hrdinu. Zjavuje sa vraj často silno ozbrojený na rôznych miestach, je však chránený akousi zvláštnou mocou a že ho vraj vôbec nechytia. Správy, že ho niekto videl tam, alebo inde, iba mýlili stopovanie. 20. apríla bolo oznámené, že minister vnútra vypísal 5000 Ks odmeny na vraha Štefana Skalu. A toto malo úspech. Jeho kamarát v pytliactve Martin Slezák, ktorý mu prinášal do lesa zásoby, prezradil žandárom, že v nedeľu, 4. mája predpoludním sa stretne zase so Skalom na kraji hôr nad Kuklami na Marietálskej ceste. Žandári osudné miesto obstavili už v sobotu večer. V nedeľu na svitaní vraj počuli niekoho chodiť po blízkom hustníku, akoby vraj skúmal istotu okolia. Asi o 8. hod. prišiel Slezák s jedlom a signalizoval svoj príchod spievaním piesne „Kolíne, Kolíne“. Skala však dlho neprichádzal. Keď sa konečne asi o 9. hod. objavil a prišiel až na cestu, bol dvoma ranami z pušky strážmajstra Herhonka zastrelený. Ešte dlho ho ľudia spomínali, ba mnoho bolo rečí, že to ani nezastrelili jeho, ale kohosi iného a on vraj ďalej chodí po horách. Na mieste, kde zomrel jeho rodina postavila kríž, ktorý ľudia dlho ozdobovali kvetinami. Skala sa stal uctievaným hrdinom. Na zamedzenie toho kríž dali verejní činovníci odstrániť. Skoro sa však objavila na onom mieste skala, aby symbolizovala svojho menovca. Postupom času však jeho „kult“ zoslabol, až celkom zanikol a názor na Skalu dostal normálny charakter.“

Pramene:

- *Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra. Zbierka kroník, Pamätná kniha mesta Svätý Jur. Obecná kronika. Diel I. 1934 - 1946.*

NOVÁ EXPOZÍCIA MALOKARPATSKÉHO MÚZEA V PEZINKU - PRÍBEH VÍNA

Miroslava Kišoňová

Malokarpatské múzeum v Pezinku ponúka po dvoch rokoch rekonštrukcie budovy od konca roka 2008 modernú expozíciu Dejiny vinohradníctva a vinárstva pod Malými Karpatmi. Jej súčasťou je unikátna zbierka lisov - najväčšia v strednej Európe či interaktívne prvky (aromabar, zátkovačka fliaš, dotykový monitor a pod.). Sprístupnením pivničnej expozície sa však práca na sprístupňovaní zbierkového fondu nekončila a zamestnanci pracovali na prípravách ďalšej expozície na prvom podlaží budovy múzea.

Od roku 2009 autori niekoľkokrát upravovali scenár, ktorý prispôsobovali nielen povahe priestorov, ale aj finančným a technickým možnostiam, nakoľko múzeum sídli v budove národnej kultúrnej pamiatky. Realizačný tím pod vedením riaditeľa M. Hrubalu vytvoril v šiestich miestnostiach expozíciu s názvom Príbeh vína. Ten prezentuje dejiny miest Pezinok, Modra a Svätý Jur práve cez víno, ktoré má v oblasti pod Malými Karpatmi svoje miesto už niekoľko storočí.

Víno v širokom kontexte – pestovanie viniča hroznorodého v jednotlivých oblastiach Slovenska, význam klimatických podmienok pre jej pestovanie, archeologické nálezy, dôležitosť privilégií slobodných kráľovských miest pre obchodovanie s vínom – to sú len niektoré témy, ktoré expozícia návštevníkovi ponúka. Tvorcovia však nezabudli ani na význam pozvaných hostí z nemeckých krajín pre rozvoj vinohradníctva a cechovej výroby v Malokarpatskej oblasti, mestskú samosprávu, architektúru či justíciu. Záver prehliadky prevedie návštevníka najnovšími dejinami – obdobím socializmu a zakladaním jednotných roľníckych družstiev na príklade vinohradníka a vinára Jozefa Belicu. V miestnosti venovanej 20. storočiu múzeum spája tému bývania či umeleckej tvorby cez spoločný motív vína.

Koncept expozície ráta s pravidelnou obmenou zbierkových predmetov bez toho, aby bola narušená hlavná idea výstavy. Múzeum tak odprezentuje väčšiu časť svojho fondu a návštevníci majú možnosť vidieť stále nové predmety v expozícii.

Tak ako pri pivničnej expozícií, aj tu ponúkajú tvorcovia interaktivity, ako napr. simulátory opitosti, možnosť prezretia historických mincí, ktoré boli objavené pri rekonštrukcii budovy múzea lupou či dotykový monitor s postojmi informátorov k zakladaniu jednotných roľníckych družstiev. Po prvýkrát múzeum prezentuje aj dva nové depozitáre - v prvom sú zbierky výtvarného umenia, v druhom historické a etnografické zbierky.

Prehliadka oboch stálych expozícií je lákavá aj pre detského návštevníka, pre ktorého sú pripravené aktivity označené logom detských programov – Strapčekom. Vyskúšať si dereš, skladať archeologické nálezy, prejsť so simulátormi opitosti z vinotéky do domu – to všetko poskytujú hravé interaktivity.

Na tvorbe Príbehu vína spolupracovali inštitúcie Slovenského národného múzea – Múzeum Ľudovíta Štúra v Modre, Historického múzea SNM – Bratislavského hradu a Archeologického múzea SNM v Bratislave, zapožičaním zbierkových predmetov, výrobou replík či metodickým usmernením. Jej tvorbu podporil tiež dotačný systém Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, Občianske združenie Museum Vinorum a zriaďovateľ múzea Bratislavský samosprávny kraj.

Viac informácii o návšteve stálych expozícii získate na **www.muzeumpezinok.sk.**

ZOZNAM AUTOROV

Mgr. Marek BUDAJ, PhD. – numzimatik - kurátor numizmatickej zbierky SNM-Historického múzea v Bratislave. Venuje sa problematike mincovníctva stredoveku a raného novoveku, analýze nálezov mincí z územia Slovenska.

Mgr. Peter BUDAY – absolvent katedry vedy o výtvarnom umení FF UK v Bratislave, pracovník Pamiatkového úradu SR. Venuje sa historickým výskumom domácej architektúry a pamiatkovej ochrany pred rokom 1918.

Mgr. Lucia BURDOVÁ – historička, venuje sa najmä dejinám malokarpatského regiónu, pracuje v Malokarpatskom múzeu v Pezinku.

PhDr. Zdeněk FARKAŠ, PhD. – archeológ – kurátor zbierok v SNM – Archeologickom múzeu v Bratislave. Venuje sa problematike mladšej a neskorej doby kamennej a fortifikáciám predovšetkým na území Malých Karpát.

Mgr. Michal FRANKO, PhD. – historik Malopkarpatského múzea v Pezinku, venuje sa dejinám vinohradníctva na našom území, špecializuje sa na malokarpatské viničné právo.

Mgr. Daniel GAHÉR, PhD. – historik, venuje sa dejinám rodu grófov zo Svätého Jura a Pezinka.

Mgr. František GAHÉR, PhD. – historik, archivár, venuje sa problematike epigrafie a epigrafických prameňov.

Mgr. Silvia GRANČIČOVÁ – etnologička, pracuje v Literárnom a vlastivednom múzeu vo Svätom Jure, vysunutom pracovisku Malokarpatského múzea v Pezinku.

Mgr. Stanislav HORVÁTH – absolvent archívnictva na FF UK v Bratislave, pracuje v Malokarpatskom múzeu v Pezinku.

Mgr. Sylvia HRDLOVIČOVÁ - vyštudovala na FiF UK odbor história - filozofia. Od r. 1997 pracuje v SNM - Múzeu Ľudovíta Štúra ako kurátorka.

Mgr. Miroslava KIŠOŇOVÁ – referentka cezhraničnej spolupráce a vzťahov s verejnosťou, v súčasnosti zástupkyňa riaditeľa Malokarpatského múzea v Pezinku.

Mgr. Tomáš KRAMPL – absolvent archeológie na Filozofickej fakulte UKF v Nitre a teológie na Bohosloveckej fakulte UK v Bratislave. V súčasnosti pôsobí ako kaplán v Senci.

Bc. Rastislav LUZ - študent archívnictva. Venuje sa najmä cirkevným dejinám Svätého Jura.

Mgr. Helena MARKUSKOVÁ, PhD. - historička, venuje sa obdobiu osmanskej expanzie v Uhorsku, konkrétne hospodárskym a sociálnym pomerom a životu v čase osmanskej nadvlády na území dnešného Slovenska.

Juraj VALČEK – absolvent SPŠS v Bratislave, v súčasnosti dôchodca, ktorého koníčkom je história, najmä regionálna.

Mgr. Beata VLASÁKOVÁ – v rokoch 1984 – 2013 odborná pracovníčka Literárneho a vlastivedného múzea vo Svätom Jure. Venuje sa histórii Svätého Jura, od roku 1991 kronikárka mesta Svätý Jur.

Bc. Peter WITTGRÚBER - odborný pracovník Mestského múzea v Pezinku, venuje sa štúdiu a propagovaniu miestnej a regionálnej histórie.

HISTORIKA –malokarpatský historický občasník 1/2014, Ročník III., jún 2014
Vydáva: OZ MUSEUM VINORUM, M. R. Štefánika 4, 902 01 Pezinok, IČO: 42135885, e-mail:odm@post.sk
Zostavili: PhDr. Martin Hrubala, PhD., PhDr. Petra Pospechová, Bc. Peter Wittgrúber
Jazyková úprava: PaedDr. Adam Herceg
Grafická úprava: Peter Bady Buday
Tlač: Abrad, s.r.o. Žitná 1, 831 06 Bratislava
Náklad: 750 ks
Registračné číslo: EV 4711/12
ISSN: 1338-998X

© Autorské práva vyhradené.
Akékoľvek rozmnožovanie textu, fotografií, kresieb len s predchádzajúcim súhlasom vydavateľa.

VYDANIE ČASOPISU PODPORILI

mestské múzeum v pezinku

Malokarpatské múzeum v Pezinku

MESTO PEZINOK

Bratislavský samosprávny kraj

občianske združenie
MUSEUM VINORUM

ISSN 1338-998-X
02
9 771338 998000